Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

Haandværk og Industri
i
Sønderborg Amt

Kulturhistorisk Oversigt over Haandværkets og Industriens Udvikling i Sønderborg Amt
Udgivet i Anledning af Haandværker- og Industri-Udstillingen 1.-15. 5. 1924, Sønderborg

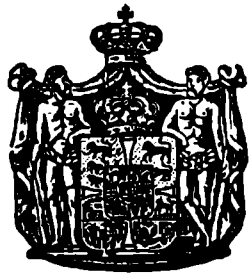

Haandværk og Industri i Sønderborg Amt.

En historisk Oversigt, ved A. Søchting og K. E. Larsen.

Udgivet af Komitéen for Haandværker- og Industri-Udstillingen i Sønderborg 1. — 15. Maj 1924.

Trykt i Jørgen Otsens Bogtrykkeri, Sønderborg.

For alle modtagne Oplysninger og elskværdig Imødekommenhed ved Indsamling af Materiale til „Haandværk- og Industribogen" beder vi alle paagældende, i Særdeleshed Hr. Musæumsinsp. Raben, modtage vor bedste Tak.

Sønderborg, den 30. April 1924.

A. SØCHTING.
K. E. LARSEN.

Haandværket i Sønderborg Amt.

Et Bidrag til dets Historie.

A. SØCHTING.

Det vil være umuligt i den korte Tid, som er levnet til Udarbejdelsen af efterfølgende lille Skrift, at give en blot nogenlunde udtømmende Skildring af Haandværkets Historie her i Sønderborg Amt gennem Tiderne, ligesom ogsaa den Plads, der kan afses til et saadant Arbejde, nødvendiggør en noget sammentrængt Form af Stoffet. Det efterfølgende har derfor kun kunnet blive en Række spredte Træk om de gamle Haandværk her i Amtet. Maatte det dog gennem disse spredte og skitsemæssig tegnede Billeder af længst henrundne Tiders Haandværk være lykkedes at vise, at vor Tids Haandværkere, hvor højt de end i mange Henseender staar over Fortidens, dog ogsaa har noget at lære af disse gamle Mestre, hvis hele Verden vel var deres lille Værksted, men som ved Flid og Ærlighed holdt Standens Ære højt. Da vil Mindet om Haandværkets Fædre kunne blive en Spore til Fremgang for Fremtidens Haandværkere, da vil det ogsaa paa dette Omraade kunne siges, at »Fremtid gror af dyre Minder.«

Fra Haandværkets Begyndelse og langt op gennem Tiderne var Haandværkeren Smaamanden, som ingen regnede med, og dog har den danske Haandværker ved Flid og ærligt Arbejde givet sit betydelige Bidrag til vor fælles Kultur.

Hvornaar det egentlige Haandværk er opstaaet, kan ikke bestemt afgøres. Naar Skræderne i en gammel Laugsskraa fører deres Kunst tilbage til Verdens Skabelse, hvor Vorherre selv var Skræder, er Rekorden sikkert slaaet og Overdrivelsen uden for al Tvivl. I de ældste Tider, før Byerne opstod, har der ikke været egentlige Haandværkere eller dog kun ganske faa; først efterhaanden som

Byerne opstod, bliver der Tale om en særlig Haandværkerstand. Landsbyerne fik deres Møllere og Smede, og i Købstæderne blev der Brug for Bagere, Smede, Skomagere, Skrædere, Rebslagere, Glarmestre, Bødkere, Guldsmede, Bundtmagere, Slagtere, Malere, Vævere, Pottemagere og mange andre.

I Sønderborg, der grundlagdes omkring Aar 1250, dannede Skomagerne Laug Aar 1488, Bagerne 1641, og i Aaret 1670 stadfæster Christian den 5. forskellige Laugs Rettigheder, blandt andre »Sønderborg-Smeddelaugs-Skraa.« Hvor gammel denne Skraa er vides ikke, ligesaalidt som det vides, hvornaar Sønderborg-Skrædernes Privilegium, der stadfæstedes af Christian den 5. i Aaret 1672, er givet. Naar det sandsynligvis ældste Laug her i Byen — Skomagernes — er stiftet Aar 1488, tyder dette paa, at Skomagerne har drevet deres Næring her adskillige Aar før, thi Laugene opstod i Almindelighed først, naar det paagældende Haandværk udøvedes af flere Mestre, og ofte først naar disse Mestre ikke fandt de mundtlige Aftaler, der som oftest gik forud for de skrevne Aftaler i Laugsskraaen, fyldestgørende. Paa Landet er det som nævnt særlig Smede-Haandværket, som er af gammel Dato. Hvornaar den første Smed ansattes i Sønderborg Amt, har det ikke været muligt at fastslaa, men det fremgaar dog af et Vilkaarsbrev for Ulkebøl og Kær, at Landsbysmedens Oprindelse skal søges langt tilbage i Tiden. Det paagældende Dokument stammer fra omkring 1638, men da det er udstedt, da »deris Vil-Kaars bref er bliven af Soldater fratagen«, har det oprindelige Vilkaarsbrev altsaa været ældre endnu.

Middelalderens Haandværker var i mere end en Henseende væsentlig forskellig fra den Haandværker, som vi nu kender. Middelalderens Haandværk, saavel i By som paa Land, var et rent og skært Lønarbejde. Haandværkernes Kunder kom med Raamaterialerne, hvoraf den faglærte Haandværker saa forarbejdede de ønskede Varer. Det var da ogsaa kun yderst sjældent og under ganske særlige Omstændigheder, at de gamle Haandværksmestre formaaede at skabe sig Rigdom og social Anseelse. Haandværkernes økonomisk daarlige Stilling gav sig bl. a. Udslag i, at de i de fleste Byer var forment Adgang til at blive Medlemmer af Byens Raad og de »Gilder«, som i Middelalderen var de bedrestillede Borgeres Sammenslutning. Ja, i Byer som Roskilde og Holbæk gik man endog saa vidt, at mens Bagerne for gentagne Overtrædelser af Bestemmelserne om Maal og Vægt for Brødet blev legemlig straffede, var Bryggerne, der henregnedes til den velhavende Købmandsstand, udtrykkelig fritagne herfor ved lignende Forseelser, som for Bryggernes Vedkommende kunde afgøres med en Bøde.

Saaledes afskaarne fra at nyde de Fordele, som Middelalderens Gilder bød sine Medlemmer, var disse Tiders Haandværkere da hen-

vist til ved Sammenhold indenfor deres egne Rækker at sikre sig taalelige Kaar i social, standsmæssig og selskabelig Henseende. Dette Maal søgte Haandværkerne da at naa gennem deres Laug. Disse Laug, Sammenslutninger af de enkelte Haandværksfag hver for sig, erstattede i hine Tider vore Dages Fagorganisationer, selskabelige Foreninger, Brandkasser og Syge- og Begravelseskasser; man søgte at sikre sig i Liv og Død. Faa Steder faar dette saa tydeligt Udtryk som i Odense-Skomagersvendenes Skraa fra 1405—06. Det hedder heri bl. a.: »Det skete saa i fordums Tid, at stor Død regerede over al Verden, som man kaldede Pestilens. Da frygtede saavel unge som gamle, fordi at Døden han sparer ingen, da frygtede ogsaa Skomagersvendene i Odense for Døden og tænkte dem saa, at de vilde fly deres Ting saa, at han skulde være vel forestanden — —«.

Laugsskraaernes Betydning som Syge- og Begravelseskasser og som Brandkasser fremgaar ogsaa af de gamle Laugsskraaer her fra Byen.

Laugenes faglige og sociale Betydning hænger nøje sammen med den middelalderlige Næringsret. Hver enkelt By var et økonomisk afgrænset Hele. Ved Hjælp af Næringsretten søgte man at sikre de enkelte Borgere Ret til at tjene det nødvendige til Livets Ophold uden Indgreb fra nogen. Det frie Initiativ havde man ingen Brug for; naar en Haandværker — eller en anden Borger — var sikret sit Udkomme, maatte han være tilfreds. I et Privilegium for København, udstedt Aar 1422, finder denne Tanke Udtryk i følgende typiske Vendinger: »at alle Embedsmænd (Haandværkere) bjærge sig og nære sig af deres Embede, saa som er, at Borgere og Bymænd, de som ikke saadanne Embeder have, som herefter nævnes, de bjærge sig med deres Købmandsskab og med deres Brygning og saadan Købmandshaandtering, Bagere bjærge sig af deres Bagning, Suder af hans Skogerning, Smed af hans Smedegerning, Guldsmed af hans Embede, Kræmmer af sit Embede, Skinnere af sit Embede og særdeles alle Embedsmænd, ihvad Embede de helst have, at hver dere bjærge sig af sit Embede —«.

Men naar den middelalderlige Næringsret søgte at omgærde de enkelte Erhverv, saa blev det en naturlig Opgave for hvert enkelt Erhverv at føre denne Erhvervspolitik videre. I god Overensstemmelse hermed byggede alle gamle Laug da videre paa det Gærde, som i Begyndelsen var et godt Værn for Haandværket, men som senere skulde blive et snærende Baand, som hindrede Haandværkets frie Udvikling. At man i Haandværkets ældste Tider lagde mest Vægt paa Begreber som Lighed og Broderskab var naturligt og saavel for Haandværkerne som for Staten som Helhed heldigt. Der var ikke i disse fjerne Tider Brug eller Plads for det private

Initiativ, eller »Kræfternes frie Spil«, for at bruge et moderne Udtryk. Den haandværksmæssige Teknik var selvfølgelig yderst ringe, og Afsætningsmulighederne smaa. Men som Aarene svandt, muliggjorde en stadig forbedret Teknik en stedse stigende Produktion, og nye Afsætningsmarkeder var i Stand til at aftage den større Produktion. Men de gamle Haandværkslaug forstod ikke de nye Tiders Krav. Man turde ikke omforme de gamle Laugsbestemmelser i Tidens Aand. Havde Haandværket i Tide forstaaet at sætte L i g h e d e n i anden Række og F r i h e d e n i første, kunde megen Modgang have været afværget. I 1857 fik vi i Danmark Næringsloven, som ophævede alle Laug. Denne for hele det danske Samfund saa betydningsfulde Lov gjaldt dog ikke for Slesvig, hvor Laugene først ophævedes ved en prøjsisk Forordning af 1867, efter Tysklands Erobring af vore gamle Landsdele. For Haandværket her i Byen og Amtet saavel som for Haandværket andre Steder i Sønderjylland kom Løsrivelsen fra Danmark til at øve en skæbnesvanger Indflydelse, men inden Haandværkets Kaar i disse Aar beskrives, vil det være naturligt at se lidt nærmere paa Haandværkets økonomiske Kaar indtil 1864.

Det har i Forbigaaende været nævnt, at Haandværkerne i gamle Dage i økonomisk Henseende var yderst daarlig stillede. At Haandværkerne her i Byen ikke har været bedre stillede end andre Steder i Danmark, kan man faa bekræftet ved at læse en gammel Kontrakt mellem Hertug Hans den Yngre, Borgmesteren og Raadet i Sønderborg paa den ene Side og Bygmester Peter de Castello paa den anden Side. I denne Kontrakt, der nu opbevares i Musæet paa Slottet, og som angaar Ombygningen af St. Marie-Kirken, bestemtes det, at Haandlangerne (Plegeslüde) skulde stille til Arbejde Klokken 4 om Morgenen og først maatte forlade Arbejdspladsen om Aftenen, naar Murfolkene gik hjem. Af en Lønfortegnelse fra 20. April 1600 vedrørende Arbejdet paa Kirkens Ombygning fremgaar det, at 4 forskellige Haandværkere hver har faaet 10 Skilling om Dagen, Hans Mestmaker har faaet 8, Jens og Peter Muhrmann 7, Lutke Kalckschleger 6 og Gregers Kalckschleger 5½ Skilling daglig i Løn. Da der ikke bestemmes noget om Kosten, kan man sikkert gaa ud fra, at ovenstaaende Løn har været paa egen Kost, hvilket da ogsaa svarer til den Løn, der betaltes andre Steder i Danmark paa denne Tid. Sammenligner man Lønnen paa egen Kost med Lønnen »paa en Mands Kost« (f. Eks. i en dansk Vedtægt fra 1590) vil man se, at Kosten regnes til 4 Skilling om Dagen. Selv om Pengene i gamle Dage havde en meget større Købeevne end i vore Dage, bliver det alligevel — ikke mindst grundet paa de mange Helligdage og Fridage, man havde i Middelalderen — kun en fattig Tilværelse, som paa denne Tid var de fleste Haand-

værkere beskaaren. I det 16. og 17. Aarhundrede lykkedes det dog Haandværkerne, for en stor Del takket være deres Laug, at faa deres økonomiske Stilling forbedret. Men endnu helt op til Midten af det 19. Aarhundrede var Lønnen i Almindelighed kun lille og Arbejdstiden lang. Fra at tilhøre den helt fattige Del af Befolkningen hævedes Haandværkerne op til Smaaborgernes jævne Kaar. At der ogsaa i gamle Dage har været mere velhavende Haandværkere i Sønderborg kan bl. a. ses af, at Fru Sophia Goldbecke, Hofbarber Hans Goldbeckes Enke, i Aaret 1636 skænkede Kirken en forgyldt Paténe, og at Niels Matzen, Væver, og Hustru i Aaret 1657 skænkede et forgyldt Sølvbæger til Sønderborg Kirke. Ogsaa Kirkens gamle Epitafier, der prydedes af Billeder bl. a. af ovennævnte Hofbarber Hans Goldbecke (1623) og Kammertjener og Hofskræder Jens Jørgensen i Sønderborg (1644) viser, at der i gamle Dage har været enkelte velstaaende Haandværkere i Sønderborg.

Men har end Fortjenesten været lille og Arbejdsdagen lang, saa forstod man til Gengæld i gamle Dage at tage Livet, som det var. Der arbejdedes med Flid og Dygtighed fra Morgen til Aften, og det kan uden Overdrivelse siges, at Haandværkerne som Helhed altid har sat en Ære i, at Arbejdet blev solidt og godt udført. Ved strænge Straffe søgte man at hindre, at Kunderne fik daarlige Varer. Men var de gamle Haandværkere i første Række Slidere, der ikke undte sig mange Fornøjelser og ikke megen Hvile, saa hyldede de dog, naar de samledes med Standsfæller til de berømte Laugsgilder, Ordsproget: »Skal der være Gilde, saa lad der være Gilde.« Disse Fester var sikkert for de fleste Haandværkere i gamle Dage den eneste Form for Selskabelighed. Der var derfor god Grund til at tage rigelig for sig af Retterne, og det gjorde man da ogsaa uden smaalige Hensyn. Ferske og salte Retter, Smør, Pølse og Ost i utrolige Mængder forsvandt som Dug for Solen, skyllet ned med Øl, bogstavelig talt i Tøndevis. Den stadig rindende Ølflod gjorde det da ogsaa nødvendigt i Laugsskraaerne at fastsætte Bøder — som næsten altid bestod i hele eller halve Tønder Øl — for for stærke Udslag af det Mod, som ofte opstaar og stiger proportionalt med det indtagne Kvantum Øl. Det kostede saaledes de fleste Steder en Tønde Øl at »gøre sin Gildebroder Saar«, at slaa »hannem en Kindhest« eller at »ælte Broder eller Søster ud af sit Sæde«. Det var dog ikke alene rene Haandgribeligheder, man satte Bødestraf for, ved Laugsgilderne skulde der i det hele taget herske en sømmelig Tone og gode Sæder. Under Bødeansvar af en Tønde Øl var det derfor i de fleste Laugsskraaer forbudt at bespotte en Gildebroder eller en Søster eller at »tale hannem eller hende ilde til«. Ja, de Roskilde-Smede mente endogsaa i Aaret 1491 at maatte fastsætte en Bøde for den Broder eller Søster, »som pisser paa den anden«.

Selv om Boden for en saa forholdsvis ringe Forseelse kun blev sat til ½ Tønde Øl, har denne sidste Paragraf sikkert mere end en Gang givet Anledning til Strid, idet der tilføjes »om han gør det med Vilje« — men det kan jo ogsaa tænkes, at man har set stort paa dette Forhold og ikke har taget det saa nøje! Saa drastiske Forholdsregler har det dog kun været nødvendigt at tage i Middelalderen.

Ud over Laugsgilderne var der som nævnt ikke mange Fornøjelser for Haandværkerne i gamle Dage, men at Humøret ikke derfor har manglet, fremgaar af et kongeligt Reskript fra 18. Februar 1682 til Magistraten i København »ang. at ved Fastelavn maae Laugs-Kroer og Skildte ikke forandres«. Grunden til Reskriptet angives at være »Den Vane, som Haandværksfolkene i Kjøbenhavn hidtindtil have været udi med deres Kroer og Skildte aarligen ved Fastelavnstider at forandre, har foraarsaget stor Uskikkelighed, og derved kunde snarere Ondt end Godt stiftes.« Det bestemtes derfor, at »Magistraten skal samtlige Lauge, som saadan ond Vane vedligeholder, strax alvorligen advare, at de sig herefter derfra, saavelsom og fra al Fastelavnsløben, ganske entholde.«

I Tiden fra Haandværkets Oprindelse til op imod det 18. Aarhundrede forbedredes som nævnt Haandværkernes økonomiske Kaar. Mestrene følte sig efterhaanden som Borgere i det fælles Samfund. Fra rent Lønarbejde var Haandværket blevet et mere selvstændigt og handelsmæssigt Arbejde, og samtidig med at Afsætningsmulighederne forøgedes, satte Laugene en Bom for forøget Tilgang af Mestre. Men denne sociale Forbedring bar ogsaa i sig Spiren til Modgang for Haandværkets Udøvere; thi ganske naturligt voksede der en Uvilje frem mod Laugene hos de Haandværkere, som ikke kunde blive Mestre, men maatte nøjes med Svendenes økonomisk daarligere og mere afhængige Stilling. Ganske vist var Svendenes Stilling ogsaa efterhaanden blevet forbedret, men dette gav dem netop Mod til yderligere at søge deres Forhold forbedret. Gennem adskillige Aartier førtes derfor mere eller mindre voldsomme Kampe mellem Mestre og Svende og mellem Laugsmestre og de saakaldte »Frimestre«, det vil sige Mestre, som af Regeringen havde faaet Tilladelse til at nedsætte sig uden at staa i Laugene. Kongerne og Regeringerne var nemlig ikke udeltagende Tilskuere til de Gnidninger, som opstod omkring Laugsvæsnet som Følge af de forandrede Tilstande. Et Utal af Love og Forordninger — hvoraf dog kun de færreste gjaldt i Sønderjylland — angiver den bugtede Linje, som Konge og Regering op gennem Aarene fulgte i deres Politik overfor Laugene. Forøvrigt var det ikke kun fra oven, at der næredes Ønske om Indblanding i Forholdet mellem Mestre og Svende, ogsaa disse bombarderede Kongen med Ønsker

og Anmodninger. Det vil føre for vidt her at gaa nærmere ind paa disse Forhold, som et Kuriosum skal her kun anføres et Eksempel paa den underdanige Tone, som karakteriserede Haandværkets Skrivelser til Kongen. Det hedder saaledes i en Skrivelse fra 1781 fra nogle Snedkersvende til Kongen: »Vi holder og venerere af inderste Hjærter allerunderdanigst og allerskyldigst Deres kongl. Majestæt for vores Gud og allerhøjeste Behersker og Befalningshaver paa Jorden.«

Kampen mellem Mestre og Svende, en Kamp, som blev mere og mere bitter efterhaanden som den fra Mestrenes Side antog Karakter af en Kamp for Livet, var dog ikke den eneste Grund til Nedgangstiden for Haandværket. Hovedgrunden er som allerede berørt at søge deri, at Laugene, som i deres første Tid var til Gavn for Haandværket, efterhaanden blev snærende Baand. De økonomiske og sociale Grundsætninger var stadig de samme i Laugsskraaerne, der ligeledes forhindrede kulturelle Forbedringer ved stadig at kræve den unaturlig lange Arbejdsdag opretholdt, og som paa det rent faglige Omraade krævede Opretholdelse af de overleverede Traditioner. Som Undskyldning for den Mangel paa social og økonomisk Opdrift, som kendetegner Haandværket i Slutningen af det 18. Aarhundred, maa dog anføres, at Regeringens merkantilistiske Eksperimenter ikke kunde virke fristende for Forandringer i Datidens Laugsregler. Den danske Haandværkerstand stillede sig da ogsaa meget afvisende overfor Regeringens mange Reformforsøg, hvad enten disse angik Standens økonomiske Forhold eller tog Sigte paa en faglig Dygtiggørelse.

Tidens nye Krav lod sig dog ikke afvise, og efterhaanden lykkedes det da ogsaa en Del Haandværkere, som paa det faglige, økonomiske og sociale Omraade havde vundet fremad, at bringe nyt Initiativ ind i deres Fag og berede Jordbunden for den endelige Frigørelse for Laugstidens snærende Baand, der skulde blive af saa stor og afgørende Betydning for Haandværkerstanden. Det er ikke her Opgaven at følge den danske Haandværkerstands Opblomstring i Tiden umiddelbart efter Næringsloven af 1857, saa meget mere som denne Lov ikke gjaldt for Sønderjylland. Hernede var da stadig efter 1857 de gamle Laugsregler gældende. I Aaret 1864 kom saa den bl. a. for den sønderjyske Haandværkerstand saa ødelæggende Løsrivelse af Sønderjylland fra det gamle Moderland Danmark. Ved elskværdig Imødekommenhed af Formanden for Fællesrepræsentationen for sønderjysk Haandværk og Industri, Væver Th. Kaufmann fra Borup, er det lykkedes at faa efterfølgende positive Oplysninger om Haandværket her efter 1864.

Tiden fra 1864 og til Genforeningen 1920 betegner Hr. Kaufmann som det sønderjyske Haandværks babyloniske Fangenskab,

en Forfaldsperiode i mere end en Henseende. Allerede i 1918 var man i Sønderjylland klar over, at kun Enighed og Samling kunde hjælpe Haandværket ud over Tidens Vanskeligheder. En Kreds af Haandværkere nedsatte derfor et Udvalg til at tage sig af Sagen. I et lille Hæfte, »Protokol for Haandværkerudvalget« staar opført følgende fra et Møde den 21. December 1918 paa »Folkehjem« i Aabenraa:

»Udvalget udtaler énstemmigt som sin Overbevisning, at en Sammenslutning af Haandværkerne for hele Nordslesvig er nødvendig, og der maa fra Udvalgets Side straks foretages Skridt for at føre Tanken ud i Livet. Kun gennem en Organisation vil det være muligt at løse de Opgaver, der stilles os, og kun ved Hjælp af Sammenhold kan Haandværkerstanden hævde sin Anseelse og bedre sine Kaar.«

Protokollen er efter dette saavel som efter de efterfølgende Møder undertegnet blandt andre af Th. Kaufmann og Holger Hansen fra Sønderborg.

Det næste Møde afholdtes den 7. Januar i Haderslev. Sammen med Repræsentanter fra nordslesvigske Pengeinstitutter besluttede man her straks at oprette en »Hjælpekasse for Haandværkere, Næringsdrivende og Husmænd.«

Endelig afholdtes den 30. Januar 1919 et Møde paa Højskolehjemmet i Haderslev. Om dette Mødes Forløb er noteret følgende i Protokollen: »I Dag var fem af Udvalgets Medlemmer samlede paa Højskolehjemmet, hvor vor Organisation drøftedes. Der var delte Meninger om Formen for Sammenslutningen, men Enighed om, at vi bør søge Forbindelse med Haandværkets ledende Organer i Danmark for at faa et frugtbart Samarbejde i Gang. Der foreligger saa mange vigtige Opgaver, der maa løses. Det besluttedes at afholde et Delegeretmøde i Aabenraa Søndag den 23. Februar Kl. 11 Form., hvor alle Haandværkerforeninger kan sende Delegerede for om muligt at vælge en Fællesledelse.«

Efter disse forberedende Skridt stiftede sønderjyske Haandværkere saa med den forestaaende Genforening for Øje paa et Møde i Aabenraa den 23. Februar 1919 en Fællesrepræsentation for sønderjysk Haandværk og Industri. Paa Modet var repræsenteret 29 nydannede Haandværkerforeninger — nydannede i Lighed med de danske Foreninger i en Landsdel, hvor man hidtil kun havde haft tyske Tvangsorganisationer — og 3 faglige Mesterorganisationer med ialt ca. 1400 Medlemmer.

Den 13. August 1920 vedtoges det at indmelde Foreningen i Fællesrepræsentationen for dansk Industri og Haandværk. Paa dette Tidspunkt var Medlemsantallet vokset til ca. 1800. Den 22. Februar vedtog Generalforsamlingen at opløse den sønderjyske

Fællesrepræsentation, og den endelige Opløsning vil antagelig blive fuldbyrdet i indeværende Aar (1924). Som Formand for den sønderjyske Fællesrepræsentation valgtes straks Th. Kaufmann, og i Bestyrelsen valgtes bl. a. Guldsmed Holger Hansen, Sønderborg. Til sin Generalforsamling i Aabenraa den 29. April 1919 indbød den sønderjyske Forening Fællesrepræsentationen til at lade sig repræsentere, men dette umuliggjordes ved, at der fra tysk Side blev nægtet de danske Repræsentanter Pas til Sønderjylland. Samværet mellem sønderjyske og rigsdanske Haandværkere maatte da udsættes til Genforeningsaaret. I Dagene fra den 31. August til den 4. September 1920 fandt det store Haandværkerbesøg Sted af sønderjyske Haandværkere i Kobenhavn. For de mange her nede fra, som var med paa denne Færd, vil disse Dage altid staa som et festligt og smukt Minde. I September 1920, faa Uger efter Besøget i København, afholdt Fællesrepræsentationen for dansk Industri og Haandværk sit Aarsmøde her i Sønderborg.

I ganske korte Træk er her skitseret vort Haandværks Historie. Endnu har det sønderjyske Haandværk ikke forvundet det »babyloniske Fangenskab« eller de dybe Saar, som Verdenskrigen har slaaet i hele det sønderjyske Folkelegeme, men efter Ufredens Nat er dog en ny Dag ved at gry. Derom vidner den Maade, hvorpaa de sønderjyske Haandværk forbavsende hurtigt og naturligt efter Genforeningen har formaaet at modernisere og dygtiggøre sig og at skabe nyt Liv i de ældgamle og gode Laugsregler om S a m m e n h o l d og A r b e j d e, og derom vidner ogsaa den store Haandværker- og Industriudstilling, som afholdes her i Sønderborg fra 1. til 15. Maj i Aar. Maatte da den nye Dag, som er begyndt, for det sønderjyske Haandværk blive en af de A r b e j d s d a g e, hvor Glæden og Velsignelsen ved Arbejdet kendes, da vil ogsaa her i vort gamle Land H a a n d e n s Arbejdere bære Vidne om, at de tillige er A a n d e n s!

Skomagerlauget i Sønderborg.

Af de mange Haandværkerlaug, som i Aarenes Løb har eksisteret her i Byen, er Skomagerlauget saa vidt vides det ældste. Dette Laug grundlagdes i Aaret 1488. Den Laugsskraa, som endnu er opbevaret (desværre findes dette Dokument ikke her i Byen, men i Statsarkivet i Kiel), er dog ikke den oprindelige, men en nøjagtig Afskrift taget i Aaret 1620, da den gamle Laugsskraa ved flittig Brug var bleven ulæselig. For Afskriftens Rigtighed indestaar Rathsverwandter (Magistratsmedlem) Hans Lassen i Sønderborg og »Canutus Knutzen Sonderburgensis auss römischer kaiserlichen cammergericht zu Speyer immatriculirter notarius.« (Canutus Knutzen fra Sønderborg, indskrevet som Notarius ved den romersk kejserlige Kammerret i Speyer).

Laugsskraaen, som er skrevet paa gammelt Plattysk, indeholder ialt 31 Artikler, og den er i mange Maader et for sin Tid typisk og interessant Dokument.

I Artikkel 1 bestemmes bl. a., at enhver »fromd knecht« (fremmed Svend), »he sy düdsch edder dänisch« (han være tysk eller dansk), for at blive optaget i Lauget maa være »echte und rechte gebahren« (ægtefødt). For at blive optaget maatte man endvidere »findes værdig«, det betyder i denne Forbindelse sikkert, at man skal have udstaaet sin Læretid, saa man er Haandværket mægtig. At opfylde disse Betingelser var dog ikke nok, for at blive optaget skulde der yderligere betales 4 Mark kontant og gøres et to Dages Gilde, hvortil fordredes 4 Tønder Øl og to ferske Retter, Brød og Ost.

I Artikkel 3 forpligtes Laugsbrødrene til hver at give et vist Kvantum Byg til Brygning af Øl til Laugsgilderne, der holdtes den første Søndag efter St. Jacobsdag (St. Jacob var antagelig her som i Flensborg Skomagernes Skytspatron).

I Artikkel 6 bestemmes det, at Laugsbrødrene og Søstrene, naar et Laugsmedlem var død, skulde følge vedkommende til Graven, hvor de skulde blive til »de kule bedecket is« (til Graven er kastet til). Forsyndelser mod denne Bestemmelse straffedes med en Bøde paa en Tønde Øl og to Marks Vægt i Voks (naar Boderne ofte betaltes i Voks, har dette sikkert ikke noget med Skomagervoks at gøre, men man har villet skaffe sig Voks til kirkeligt Brug. Det er muligt, at Sønderborg-Skomagerne har haft deres særlige Alter, som de forsynede med Vokslys).

Naar Laugsmedlemmerne blev uenige, skulde Lauget først søge Trætten bilagt, inden de stridende Parter gik til Retten (Artikkel 7 og 16). Man vilde ved denne Forholdsregel søge at undgaa fremmed Indblanding i Laugsmedlemmernes Affærer.

At Lauget har virket som Brandkasse, viser Artikkel 9, hvori bestemmes, at Laugsbrødrene, naar en Broders Hus nedbrænder, skal levere den skadelidte et Kvantum Tagstraa og en Snes Lægter, og desuden skal de hver i to Dage arbejde for ham.

Det var som nævnt ikke nemt at blive Medlem af Lauget. En Undtagelse gjaldt dog for Skomagerbørn, som kunde blive Medlemmer for halv Betaling, og naar en Skomagersøn »nimpt ein schomakers dochter edder de dochter den söhne (ægter en Skomagerdatter eller omvendt), optages de uden Vederlag i Lauget (Artikkel 10).

Sjusket Arbejde blev — af Hensyn til Laugsprivilegierne — ikke taalt. Saadant Arbejde blev ifølge Artikkel 12 konfiskeret til Fordel for de fattige, og den paagældende Skomager idømtes en Bøde.

Mestrene ønskede ikke at konkurrere indbyrdes. Den, som forsøgte at tage Kunder fra en anden Laugsbroder, idømtes Bøde (Artikkel 13).

Lauget var som saa mange andre middelalderlige Laug bl. a. en Fællesindkøbsforening. I Artikkel 14 omtales saaledes Fællesindkøb af Beg, Talg og Voks.

Til Laugsfesterne var det tilladt at tage Gæster med, og disse skulde ifølge Artikkel 15 behandles sømmeligt.

For at alt ved Laugsgilderne kunde gaa ærbart til, fastsattes der Bøder for den Laugsbroder, som »stode up uth siner banck und ginge in der süster banck und dreue dar ungemack« (rejste sig fra sin Bænk og gik over til Søstrenes Bænk og blev der og flirtede).

Om Forholdet mellem Mestre og Svende fastsattes forskellige Bestemmelser, der dels skulde tilsikre Svendene deres Løn og dels skulde garantere Mestrene, at Svendene opfyldte deres Forpligtelser.

Ifølge Artikkel 26 maatte intet Laugsmedlem barke Huder eller sy Fodtøj af Læder, som ikke var deres eget. Man vilde dermed

sikre sig imod, at Skomagerhaandværket (selvfølgelig med Undtagelse af Reparationsarbejde) blev et rent Lønarbejde, og tillige opnaaede man ved denne Bestemmelse, at Skomageren fik Eneret paa at garve det Læder, der brugtes til Fodtøj. Hvor stor Vægt man lagde paa denne Bestemmelse ses bedst deraf, at Overtrædelse straffedes med Udstødelse af Lauget.

For at sikre Laugets Medlemmer deres Udkomme bestemtes det (Artikkel 29), at fremmede Skomageres Varer kun maatte sælges her paa det aarlige Marked.

I Artikkel 30 forbydes det andre end Laugsmedlemmerne at forfærdige Skotøj »am lehne Sünderborgh in Alsen« (i Sønderborg Len paa Als).

Den gamle Laugsskraa er senere ofte — med enkelte Forandringer — bleven stadfæstet af de forskellige Herskere over Sønderborg. I Musæet paa Sønderborg Slot findes opbevaret følgende Stadfæstelsesdokumenter:

Hertug Christian Adolph stadfæstede Skraaen den 23. April 1661. Frederik den 3. underskrev Stadfæstelsen den 12. Maj 1670. Christian den 5., hvis danske Stadfæstelsesdokument findes omstaaende, underskrev Dokumentet den 28. Oktober 1670, og endelig har Frederik den 4. stadfæstet Skraaen den 17. Februar 1700.

Det er desværre ikke muligt at følge det gamle Skomagerlaug helt op til vore Dage. Fra Aar 1700 til omkring 1870 foreligger intet skriftligt om Skomagerlauget. En af Standens ældste her i Byen, Skomagermester Dose, oplyser, at tidligere Skomagermester her i Byen, Chr. August Petersen, hos hvem Dose lærte Faget, opbevarede Laugets gamle Lade, som imidlertid nu er borte. Noget egentlig Laug bestod ikke dengang (ca. 1870). Om Forholdene paa den Tid fortæller Dose iøvrigt, at de bedst karakteriseres ved lang Arbejdstid og lille Fortjeneste. En Arbejdsdag fra 6 Morgen til 8—10 Aften var ikke ualmindelig. Om Søndagen blev der arbejdet til langt ud paa Eftermiddagen, men til Gengæld holdt man »Skomager-Mandag«. Det var gammel Skik, som holdt sig helt ned til 1880'erne, at Skomagermestrene og Svendene om Mandagen — iført det grønne Skomagerforklæde — gik Tur til Stranden. Om Skomagergilder i gamle Dage fortæller Dose, at de største Gilder fejredes naar en Svend skulde være Mester. Saa samledes man om et veldækket Bord med røget Skinke, hvortil Øl og Brændevin flød i rigelig Mængde.

Skomagernes største Salgsdage for et halvt hundrede Aar siden var Markedsdagene. Paa disse Dage stod Skomagerne — akkurat som i Middelalderen — ved deres Boder med de forskellige Slags Fodtøj, som sikkert i de fleste Tilfælde mere bedømtes efter Soliditet end efter »Mode«. Endnu kan gamle Sønderborg-Borgere

for'ælle om disse brogede Markeder, der ikke mindst for Skomagerne spillede saa stor en Rolle. Sønderborg-Skomagerne nøjedes derfor heller ikke med Markederne her i Byen, men tog til Markeds i Omegnens Byer. Særlig var det en fast Regel, at Skomagerne her fra Byen pr. Vogn kørte til Marked i Augustenborg. En saadan Markedstur blev taget som en velkommen Skovtur, hvor Sang og Bægerklang satte Kulør paa den ellers ensformige Tilværelse.

Vi Christian den Femte af Guds Naa.

de Konge til Danmarck oc Norge, de Venders oc Gothers, Hertug udi Slesvig, Holsten, Stormarn oc Dytmarsken, Grefue udi Oldenborg oc Delmenhorst. Giørr alle Witterligt at efterſom ſambtlige af Skomagerlauget i Vores Kiøbſtad Synderborg af allerunderdanigſt hafuer været begiærenes Vi dennem de af Vores elſkede kiere hl. (højlovede) Fader ſal. (ſalig) oc høiloflig ihukommelſe dend 12 May Anno 1668 forundte privilegier efter deris ord oc indhold allernaadigſt Ville konfirmere. Da hafue Vi efter ſaadan deris allerunderdanigſte anſøgning oc begiering bemeldte deris privilegier friheder udi alle dets puncter oc clausuler ligeſom de dem høiſt ben. (benaadede) Voris elſkede kiere hs. Fader forundt Været hafver, allernaadigſt fuldbyrdet oc ſtadfeſt ſaa oc hermed fuldbyrder oc ſtadfeſter. Forbydendis alle oc enhuer herimod efterſom foreſkrefuit ſtaar at hinder eller udi nogen maade forfang (forlang) at giøre under Vor Hyldeſt oc Naade.

Gifuet paa Vort ſlot Kiøbenhafn dend 28. Octobris Anno 1670

under vort Zignet

Kongeſegl.

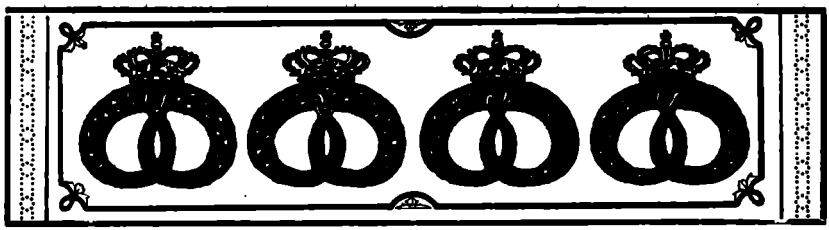

Bagerhaandværket i Sønderborg.

I Arkivet paa Sønderborg Slot findes bevaret Dokumenter, som gør det muligt at følge Bagerhaandværket i Sønderborg helt tilbage til Aar 1641. I dette Aar — den 18. Marts — underskrev Hertug Johan (Hans) Christian det endnu bevarede Dokument, ifølge hvilket de 4 i Sønderborg bosatte Hvedebrødsbagere fik Tilladelse til at slutte sig sammen i et Laug.

I den gamle Laugsskraa indførtes en lang Række værdifulde Privilegier for Sønderborg-Bagerne. Det bestemtes blandt andet, at der i Sønderborg kun maatte være 4 Hvedebrødsbagere, som fik Eneret paa Salg af Brød. Endvidere fastsattes Regler for, hvor lang Tid Lærlinge skulde staa i Lære, hvor meget Mesteren skulde betale for at blive optaget i Lauget (der gaves Lettelser for Laugsmedlemmernes Sønner og Svigersønner eller Enker). Døde en af Lauget, skulde de øvrige — hvad enten det var Pesttid eller ej — følge til Graven. Til Gengæld for disse Rettigheder maatte Bagerne forpligte sig til ikke at sælge undervægtigt eller daarligt Brød.

Ialt indholdt Skraaen 13 Punkter. Som i de fleste af de middelalderlige Skraaer bestemtes det, at nyoptagne Medlemmer skulde gøre et Gilde for Laugsmedlemmerne. Sønderborg-Bagerne fastsatte angaaende dette Forhold kun, at det nyoptagne Medlem skulde bekoste et Aftensmaaltid efter hans økonomiske Evne, medens det ellers var det almindelige, at det bestemt fastsloges, hvad der skulde gives. Saaledes fastsatte Slagelse-Bagerne i Aaret 1471, at den nye Laugsbroder skulde »giffue os tu salte bøsthæ, træe ferske retter, smør, ost, huedebrød, rubrodh, som ther behoff gørs, en tønne øll fore hans ingangh« foruden kontant Betaling.

Mærkeligt nok findes der heller ikke i Sønderborg-Skraaen Bestemmelser om, at Laugsmedlemmerne — som for Eksempel hos

Slagelse-Bagerne — skulde bøde en eller to Tønder Øl, om »han slaar hannum eller hænnæ met neffwe« eller »meth wapn«, eller »om nogher Søster giffuer nogen brodher eller søsthere vqvædens ord paa gilles bencken«.

Hvad er nu Grunden til, at de gamle Dages Sønderborg-Bagere tilsyneladende ikke behøvede at idømmes »Ølbøder« for Slagsmaal »i Gildeshus«? Ja, er man Optimist, har man jo Lov til at tro, at de Sønderborg-Bagere var mindre stridslystne end Bagerne i andre Byer, og er man Pessimist, kan man jo tro, at de herværende Bagere kunde faa Øl nok uden at behøve at idømme »Ølbøder«! At Bagerne her i Byen i gamle Dage iøvrigt ikke har været bedre end Folk er flest synes at fremgaa af Byens Bødeprotokol, der for Aaret 1720 viser, at Sønderborg-Bagerne Hans Ernst Christian, Thomas Jensen Bager og Matthias Cortzen idømtes Bøder paa fra 8 Skilling til 1 Mark og 8 Skilling for at have solgt undervægtigt Hvede- og Grovbrød.

I Aaret 1653 døde Hertug Johan Christian, hvorefter hans Enke, Hertuginde Anna, den 14. September 1653 stadfæstede Laugsrettighederne. Da Sønnen, Hertug Christian Adolph, var bleven fuldmyndig, stadfæstede han — »den 23. Aprilis Anno 1661« — Laugsskraaen. Hertug Christian Adolph maatte imidlertid i Aaret 1667 overdrage Sønderborg til Kongen, Frederik den 3., som Betaling for sin Gæld til denne. Frederik den 3.s Søn, Christian den 5. stadfæstede den 19. Oktober 1670 Bagerlaugets Privilegier. Dette Dokument har følgende Ordlyd:

Femte, af Guds Naade Konge til Dannmarch oc Norge de Venders oc gothers, Hertug udi Sleswig, Holsten, Stormarn oc Dytmarschen, Grefue udi Oldenborg oc Delmenhorst. Giørr alle witterligt at efterſom hos os allerunderdanigſt anſøges oc begieres worres allernaadigſte Confirmation paa efterfølgende Bref liudende ord efter andet ſom følger.

(Derefter følger Hertug Chr. Adolphs Stadfæſtelſe i Ordlyd).

Thi hafue wy bemelte Bref efterſom det herofoen (herovenfor) indført findes allernaadigſt Confirmeret oc Stadfeſt, ſaaoc hermed udi alle ſine Ord, puncter og Clausuler confirmerer oc ſtadfeſter, med widere worres allernaadigſte Beuelling, at bemelte Bagere maa et (ulæſeligt) Michelsmarcket for dennem ſelf deri forſchrefne wor Bye Synderborg herefter aarligen holde. Forbindendis alle oc eenhuer herimod eſterſom forſchrefuet ſtaar at hender, eller udi nogen maade forlang at giørre under wor hylleſt oc Naade.

Gifuet paa vort Slot Kiøbenhafn dend - 19. October Anno - 1670.

under vort Zignet

L. Schumacher.

Kongeſegl

Som det fremgaar af dette Dokument, gav Christian den 5. Bagerne Tilladelse til aarlig at holde et offentligt St. Michaelis-marked.

Den næste Stadfæstelse af Privilegierne finder Sted den 17. Februar 1700 af Kong Frederik den 4. I dette Dokument, som er affattet paa Tysk, tales ikke mere om Hvedebrødsbagere, men kun om Bagere. Der tages endvidere — ligesom i de efterfølgende Stadfæstelser — det Forbehold, at et eller flere af de givne Privilegier efter Kongens Ønske kunne forandres eller helt ophæves.

Christian den 6. har stadfæstet Privilegierne »den 24. Augusti Anno 1731« paa Rosenborg Slot.

Frederik den 5.s Underskrift er prentet den 17. April 1747 paa Christiansborg Slot.

Christian den 7. underskrev Privilegierne den 11. Marts 1767; paa dette Dokument findes endvidere Ministeren, Grev Johan Hartwig Ernst Bernstorffs Underskrift.

Frederik den 6. er den første, som har brugt trykt Formular til Stadfæstelsesdokumentet, der i dette Tilfælde er dateret 20. Maj 1817.

Christian den 8. underskrev Stadfæstelsesdokumentet den 7. August 1843 paa Øen Før.

Frederik den 7. benyttede en litograferet Formular. Denne Konges Stadfæstelse, der ligesom Christian den 5.s er affattet paa dansk, har følgende Ordlyd:

Vi Frederik den Syvende

af Guds Naade Konge til Danmark, de Venders og Gothers, Hertug til Slesvig, Holsten, Stormarn, Ditmarsken, Lauenborg og Oldenborg &S &S

Gjøre vitterligt at efterſom hos Os allerunderdanigſt er anſøgt og begjært Vor allernaadigſte Confirmation paa de af Vor høitelſkede Herr Fader, Høiſalig Kong Chriſtian den Ottende, høiſalig Ihukommelſe under 7. Auguſt 1843 ſtadfæſtede Privilegier, Laugsſkraa og Ordning for Bagerlauget i Sønderborg, ſtaar ſom paa den under ſamme Dato ſtadfæſtede Conſeſſion for Lauget til at holde et offentligt aarligt Marked paa St. Michaelis ſaa vilde Vi, i Anledning af Vor nuværende Kongelige Arveregjering, have disſe Previlegier, Laugsſkraa, Ordning og Conſeſſion for ſaa vidt ikke deri ved almindelige eller ſærlige Anordninger er ſkeet eller herefter ſkeer nogen Forandring, confirmerede og ſtadfæſtede, ligeſom Vi og hermed confirmere og ſtadfæſte ſamme, og allernaadigſt ville at bemeldte Laug derved paa det Kraftigſte ſkal vorde beſkyttet og haandhævet.

Hvorefter ſig Alle og Enhver allerunderdanigſt have at rette.

Under Vor Kongelige Haand og Segl.

Givet paa Vort Slot Chriſtiansborg, den 5te April 1853.

Kongeſegl.

Confirmation
paa Privilegerne, Laugsſkraaen og Ordningen for Bagerlauget i Sønderborg, ſaavelſom paa en Lauget meddeelt Conſeſſion.

I Aaret 1867 ophævedes Bagerlauget ved den prøjsiske Næringslov, der indførte Erhvervsfrihed. Om Bagerlauget i den nyere Tid kan den gamle Sønderborg-Bagermester C. A. Johannsen endnu fortælle adskillige interessante Træk. Johannsens Tipoldefader var Bagermester her i Byen, og da han døde, efterlod han sig af Børn kun to Døtre. Den ene af disse Døtre giftede sig med en Bagersvend, der som en Bagerdatters Ægtemand straks kunde optages i Mestrenes Laug. Paa denne Tid og senere var der dog her i Byen foruden de forholdsvis faa Laugsbagere en Del »Frimestre«, hvis Mesterrettigheder imidlertid ikke som hos Laugsmestrene var arvelige, ligesom ogsaa disse Frimestre kun efter særlig Tilladelse maatte holde Svend og Lærling. Laugsmestrene kunde sælge deres Laugsrettigheder. Der var, fortæller Bager Johannsen, for godt et halvt hundrede Aar siden to Slags Bagere i Sønderborg, de saakaldte »Fast«-Bagere og »Lose«-Bagere. De første maatte kun bage Rugbrød, Kager og lignende, men ikke Brød, hvortil brugtes Gær, idet dette var forbeholdt de saakaldte »Lose«-Bagere, som maatte bag alt Slags Brød. Reglerne herom blev nøje overholdt. Johannsen husker saaledes, at hans Onkel, som var Konditor her i Byen, engang blev stævnet, fordi han havde bragt en Slags Sigtebrød i Handelen og faaet en god Forretning med disse (Konditorne var en Slags finere »Fast«-Bagere). Den anklagede slap imidlertid for Bøde, da han kunde godtgøre, at han ikke havde brugt Gær, men kun syrnet Brødet. Forskellen mellem de to Slags Bagere viste sig forøvrigt ogsaa i den Maade, hvorpaa de smøgede deres Skjorteærmer op; den ene Part vendte Ærmerne indefra og udad, medens den anden Part vendte Ærmerne udefra og indad mod Armen, og Ve den, som forsyndede sig mod en saadan Regel!

Naar undtages Augustenborg, hvor der i gamle Dage fandtes en Bager med særlig hertugeligt Privilegium, fandtes ikke paa Landet Bagere, som havde Tilladelse til at bage andet end Rugbrød. Indtil Bagerlauget ophævedes, bestod ogsaa en Regel om, at ingen fremmed Bager maatte sælge Brød indenfor det saakaldte Læbælte, der omkredsede Byen i en Afstand af 2 Mil. Naar en Bager overtraadte denne sidste Bestemmelse, blev hans Brød konfiskeret.

I Aaret 1866 skete det saaledes, fortæller gamle Johannsen, at Bageren i Stevning solgte Rugbrød fra sin Vogn indenfor det forbudte Omraade. Hele Vognens Indhold blev straks konfiskeret og kørt op paa Raadhuset, og samme Eftermiddag gik Byens Vægter rundt i Gaderne, ringede med en stor Klokke og kundgjorde højtideligt, at der paa Raadhuset var billigt Brød til Fals for Byens Fattige.

Naar en Svend ønskede at blive Mester, maatte han først gøre Mesterstykke. Dette bestod af forskellige Slags Fintbrød, som den vordende Mester maatte bage i et fremmed Bageri og kun med Hjælp af en etaarig Lærling. Naar Bagværket var færdigt, blev det bragt hen paa Raadhuset, hvor Byens Laugsmestre tog Skøn over det og eventuelt antog det. Brødet blev derefter uddelt til de Fattige. Den vordende Laugsbroder maatte endvidere betale 30 Korentmark og gøre et Gilde, før han blev endelig optaget i Lauget.

Naar en Bagerlærling havde staaet sin Læretid ud, blev han ved en Højtidelighed udnævnt til Svend. Om denne Fest fortæller Bagermester Johannsen: Naar en Dreng havde staaet sin Læretid ud, samledes Mestre og Svende paa Laugs-Herberget. Naar alle var forsamlede, rejste Oldermanden sig og spurgte, om nogen havde noget at indvende imod, at Drengen blev Svend. Hvis der var en af de tilstedeværende, som hævdede, at Drengen ikke var dygtig nok, eller at han var en Slagsbroder, eller paa anden Maade havde forsyndet sig imod god Takt og Tone, blev den arme Lærling ikke Svend den Gang, men maatte staa et Aar mere i Lære.

Hvad god Takt og Tone vilde sige i disse hensvundne Tider, faar man et Indtryk af, naar man hører, at en Lærling ikke maatte ryge, ikke maatte gaa til Dans eller paa Kro, og altid skulde være villig til, foruden sit egentlige Bagerarbejde, at være Mester lydig, hvad enten denne satte Lærlingen til at save og kløve Brænde, gøre rent ude og inde, løbe Byærinder eller hjælpe Madmoderen med at »røre Vuggens Gænge«. Det var dog sikkert sjældent, at nogen gjorde Indvendinger imod, at Drengen blev Svend. Skete dette ikke, kom da det højtidelige Øjeblik, hvor Drengen udnævntes til Svend. Paa et Tegn af Oldermanden kom Herbergspigen, iført hvid Kappe og stort Forklæde, ind i Stuen. Paa Armen bar hun en lille Kurv, hvori laa en lang med grønne Baand pyntet Kridtpibe og en Æske Tændstikker. Under spændt Opmærksomhed af alle de tilstedeværende, gik Pigen hen til den vordende Svend, stak ham Piben i Munden og tændte den for ham. Naar Drengen havde røget et Par Drag af Piben, bøjede Pigen sig ned og gav Drengen et Smækkys midt paa Munden, tog ham i Haanden og ønskede ham til Lykke. Den nybagte Svend havde saa en Daler parat til Pigen. Naar denne Højtidelighed, hvorved man tilkendegav den unge Svend, at han nu havde Lov til at ryge og tage sig en Kæreste, var til Ende, maatte Svenden give Øl til de forsamlede Mestre og Svende. Gamle Bagermester Johannsen var, fortæller han med Stolthed, en af de sidste, om ikke den allersidste, som i Henhold til den gamle Laugsbestemmelse fik sig et Kys af Herbergspigen.

Gamle Folk ynder, naar der tales om Bagerhaandværket i fordums Dage, at fortælle mere eller mindre appetitlige Historier om, hvordan Bagerne æltede Brødet med Fødderne. Ja, det berettes endogsaa, at man grundet paa denne Æltemaade kunde smage, naar en Bager fik en ny Svend, særlig skal dette have været Tilfældet paa varme Sommerdage. De fleste gamle Sønderborg-Bagere paastaar, at disse Historier er fri Fantasi, hvorimod gamle Bagermester Johannsen fortæller, at Bagerne i gamle Dage æltede Brødet med Hænderne, hvorefter de lagde en Sæk over Dejgen for at staa op paa Sækken og trampe Dejgen sammen. Med denne Indrømmelse bliver det sikkert umuligt helt at aflive de gamle Historier; thi hvem tror vel, at man altid har taget det saa nøje med den mellemliggende Sæk. I hvert Fald er sikkert ingen ked af, at denne Form for Æltning af Brødet nu er afskaffet.

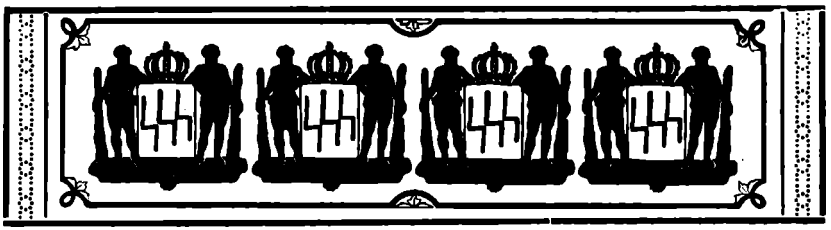

Rebslagerlauget i Sønderborg.

I Musæet paa Sønderborg Slot findes en Del gamle Dokumenter og Værdigenstande fra det gamle Rebslagerlaug. Det fremgaar af de gamle Laugsdokumenter, at Rebslagerne oprettede deres Laug den 23. November 1750, paa hvilken Dag Frederik den 5. ved kongelig Privilegium og Consession stadfæstede Laugsprivilegierne. Det er i og for sig mærkeligt, at Sønderborg-Rebslagerne først saa sent har dannet Laug, thi at dette Haandværk er i hvert Fald et Par Hundred Aar ældre her i Byen fremgaar af Byens Skatteregister for Aaret 1585, hvori Navnet Lütke Rebslager forekommer, og godt 100 Aar senere staar i en Fortegnelse fra 1698 over Byens Indbyggere, opført 4 Rebslagere. Gaar vi endnu godt 100 Aar frem i Tiden, finder vi i Sønderborg 6 Rebslagerbaner.

Frederik den 5.s Confirmation af Laugs-Privilegierne findes ikke i Original, men kun i en gammel Afskrift, som ligeledes omfatter den gamle Laugsskraa.

Denne Laugsskraa har ialt 23 »Artikler«, som i det store og hele ligner de tilsvarende Bestemmelsere i andre Skraaer. Bemærkelsesværdigt er det dog, at mens det i de fleste Laugsskraaer bestemtes, at Haandværket kun maatte øves af et bestemt og meget lille Antal Mestre, saa indeholder Rebslagernes Laugsskraa en Bestemmelse om, at Lauget ikke skal forbeholdes et bestemt Antal Mestre, men at det skal være tilgængeligt for enhver paa Betingelse af, at han udfører sit Haandværk godt, at han slaar Reb af ægte og god Hamp, saa Skipperne kan være tjent med Varen. At en Laugsbroder ikke maa være et uægte Barn, men skal være Søn af »ærlige og uberygtede« Forældre er kun, hvad man kunde vente. For at blive Mester maa den unge Rebslager have arbejdet i 3 Aar som Svend og desuden have rejst i 2 Aar. Naar han for Lauget

frembærer sit Ønske om at blive Mester, maa han betale 6 Skilling Lybsk og desuden senere, naar Mesterstykket er gjort og Optagelsen vedtaget, 6 Rigsdaler. Dog skal en Mesters Søn kun betale 3 Rigsdaler.

Rebslagerne forsøgte — i Lighed med andre Haandværkere — paa en fin Maade at faa afsat Standens Døtre og Enker Der staar herom i Laugsskraaen, at naar en vordende Laugsmester agter at gifte sig, skal han tage en ærlig Pige og »saa vidt muligt en Laugsmesters Enke eller Datter.» Enken efter en Laugsmester havde ifølge Skraaen Ret til at fortsætte Forretningen med Svende og Drenge, eller hun kunde afstaa sine Laugsrettigheder til en »laugsværdig« Rebslager.

Som omtalt i Indledningen var de gamle Laug i første Række oprettede for at tilsikre Medlemmerne et Levebrød, og i alle gamle Laugsskraaer findes derfor forskellige Bestemmelser, der nærmere angaar dette Forhold. De gamle Sønderborg-Rebslagere bestemte saaledes, at ingen Laugsmester maatte have mere end 2 »gode Svende« og 3 Lærlinge og Spindedrenge. Man sikrede sig derved imod, at ikke en enkelt Mester fik for stor en Forretning og derved ødelagde de andres. Paa den anden Side bestemtes det dog, at hvis en Mester ikke med den Arbejdskraft, som stod til hans Raadighed, kunde udføre sit Arbejde, var de andre Laugsmestre forpligtede til mod Betaling at hjælpe ham.

Af kollegiale Grunde bestemtes det endvidere, at ingen Mester maatte tage Svende fra sine Laugsbrødre, naar disse ikke selv havde afskediget Svendene.

Rebslagerne i Sønderborg har som alle andre Haandværkere fra fordums Dage sat en Ære i at blive fulgt standsmæssigt til Graven. Laugsskraaen indeholder nemlig en Bestemmelse om, at naar en Laugsmester, hans Hustru, Svend, Lærling, Barn eller Pige dør, skal Laugsbrødrene være med til Ligbegængelsen, og Mestrene skal opfordre Svendene til at bære Liget. Forsyndelse mod denne Bestemmelse straffes med en Bøde paa en Rigsdaler (i Aaret 1715 fik Johan Rebslager og 3 andre Haandværkere hver en Bøde paa 4 Rigsdaler, fordi de nægtede at bære Bøddelens Kiste til Graven).

Ved de gamle Laugsforsamlinger har det sikkert ofte gaaet hedt til, eftersom næsten alle gamle Laugsskraaer indeholder saa udførlige Bestemmelser om, »hvad man maa« og navnlig »hvad man ikke maa«. Sønderborg-Rebslagernes Laugsskraa tyder dog paa, at Omgangstonen er bleven betydelig forbedret siden Middelalderen med dens drastiske Ordensregler (se Skomagerne og Indledningen.) I Rebslagernes Skraa bestemmes det, at ved Laugsforsamlingerne maa ingen Mester yppe Tvist eller Uenighed, der maa ikke bandes, sværges eller spilles »eller hvad der ellers staar Ærbarhe-

den imod«, men Mestrene skal omgaas »kristeligt, ærbart og broderligt«. Laugsbrødrene skal i det hele opføre sig ordentligt og i Stilhed høre paa, hvad der siges af Oldermanden, og de skal svare ordentligt og beskedent.

Forsigtighed er som bekendt en Borgmesterdyd, de gamle Sønderborg-Rebslagere bestemte da ogsaa, at alle disse gode Regler i Særdeleshed skulde gælde, naar Laden aabnes. Kan hænde at de gode Borgermænd har erfaret, at Ordenen lettest opretholdtes, før Ølkruset toges i Brug.

Af originale Dokumenter findes i Arkivet paa Slottet de senere Stadfæstelsesdokumenter for Lauget.

Christian den 7. stadfæstede Privilegierne den 11. Maj 1767, Frederik den 6. den 20. Maj 1817, Christian den 8. den 7. August 1843 og Frederik den 7. den 5. April 1853. Dette sidste Stadfæstelsesdokument, det eneste som foreligger paa Dansk, har følgende Ordlyd:

Vi Frederik den Syvende

af Guds Naade Konge til Danmarck, de Venders og Gothers, Hertug til Slesvig, Holsten, Stormarn, Ditmarsken, Lauenborg og Oldenborg &S &S

Gjøre vitterligt, at efterſom hos Os allerunderdanigſt er anſøgt og begjært Vor allernaadigſte Confirmation paa den af Vor høitelſkede Herr Fader, Høiſalig Kong Chriſtian den Ottende, høilovlig Ihukommelſe under 7. Auguſt 1843 ſtadfæſtede Laugsrettighed og Artikler for Rebſlagerlauget i Sønderborg. Saa ville Vi, i Anledning af Vor nuværende Kongelige Arveregering, have denne Lavsrettighed og Artikler forſaavidt ikke deri ved almindelige eller ſærlige Anordninger er ſkeet eller herefter ſkeer nogen Forandring, confirmeret og ſtadfæſtet, ligeſom Vi og hermed confirmere og ſtadfæſte ſamme, og allernaadigſt ville at bemeldte Laug derved paa det Kraftigſte ſkal vorde beſkyttet og haandhævet.

Hvorefter ſig Alle og Enhver allerunderdanigſt have at rette.

Under Vor Kongelige Haand og Segl.

Givet paa Vort Slot Chriſtiansborg, den 5te April 1853.

Kongeſegl.

Confirmation
paa Laugsrettigheden og Artiklerne for Rebſlagerlauget i Sønderborg.

Foruden ovennævnte Dokumenter findes i Musæet paa Sønderborg Slot en Del af Rebslagernes gamle Kvartalsbøger og Kvitteringer, saavel danske som tyske, fra de fremmede Svende, som besøgte Sønderborg »paa Valsen«. Disse Dokumenter opbevaredes i Laugets gamle Lade, en stor Trækiste, som nu findes paa Musæet, hvor ogsaa det gamle Laugsskilt opbevares. Det store Skilt, som paa begge Sider bærer Billedet af en »Vildmand« med en mægtig Stav eller Kølle som i det danske Vaaben samt af Rebslagernes Tegn, havde i gamle Dage sin Plads paa Herbergets Facade. Oprindelig skiftedes Laugets Mestre til hver 3 Aar i Træk at holde Herberg, men senere flyttedes alle de mange forskellige Laugsherberger til et Værtshus, først var det i »Stadt London« i Store Raadhusgade (det senere Café Baltic), derefter, fra 12. April 1872 til 1888, i det Hotel i Søndergade 36, som nu indehaves af Frøknerne Oline og Margrethe Petersen.

I Musæet findes endvidere Laugets gamle »Velkomster« og Bægre samt Skafferstokken. Den ældste Velkomst er meget smukt forarbejdet i Rokokostil. Laaget er smykket med en lille Statuette af en Fanebærer. Velkomsten er rigt behængt med smaa Sølvskjolde og Sølvmønter. Disse Skjolde, ialt 65, er i flere Tilfælde meget kunstfærdigt indgraverede til Minde om de Svende, som ved deres Optagelse i Lauget skænkede Skjoldene til Ophængning paa Velkomsten. Selve Velkomsten er af Tin. Den anden Velkomst, der ligeledes er af Tin, stammer fra 1801 og er forarbejdet i Empirestil og ligeledes behængt med Sølvskjolde. Ogsaa denne smukke Velkomst, som er noget mindre end den ældste, bærer paa Laaget en Fanebærer. Laugets St. Johannes-Bæger er af lignende Form som den yngre Velkomst, men der er ingen Fanebærer paa Laaget. Desuden findes en Skænkekande fra 1761, to Krus for Laugets Gæster og 5 smaa Tinbægre, de saakaldte »Kløverblade«, opkaldt efter de Kloverblade, som er indgraverede paa Siderne. De 4 af disse Bægre stammer fra 1756, og et fra 1762. Endelig findes et rigt graveret Sølvbæger for »Altgesellen«. I dette Bæger er indgraveret følgende: J. G. H. 1775. J. H. S.

»Velkomst« og Bægere brugtes af de gamle Rebslagere ved højtidelige Lejligheder, f. Eks. naar man fejrede de nybagte Mestre og Svende. Om de Fester, som i gamle Dage holdtes paa Herberget, naar en Lærling efter veloverstaaet Læretid skulde udnævnes til Svend, fortæller gamle Sønderborg-Borgere følgende:

Under Ledelse af Oldermanden, som »dirigerede Slagets Gang« med sin Skafferstok, eller »Regement« som den kaldtes, afholdtes Festen paa Herberget, hvor Mestre og Svende var forsamlede. Der stilledes først en Række bestemte Spørgsmaal til den vordende Svend, som denne maatte besvare paa bestemt Maade. Olderman-

den sluttede med at række den unge Mand den store Velkomst og opfordre ham til at drikke 3 Drag deraf »So wirst du finden ein Goldstück rund! und überreiche mir denselben wieder unbeschädigt, wie ich ihn dir gegeben habe« (da vil Du finde et rundt Guldstykke! og ræk mig den saa ubeskadiget tilbage, som jeg har givet Dig den).

Naar den unge Mand nu skulde vise sine Evner til at tømme Pokalen for at faa fat paa »Guldstykket«, som var en Skive Citron, saa skete det let, at han tabte et eller flere af de smaa Skjolde, som løst var paahængt Pokalen. For hvert Skjold, han tabte, maatte han bøde 50 Pfennig, og kunde han ikke tømme Velkomsten i 3 Drag, kostede det 3 Mark. Paa lignende Maade maatte den vordende Svend tømme de 3 »Kloverblade« og St. Johannes-Bægeret, først da var han bleven Svend.

Naar disse Ceremonier var vel overstaaet, begyndte Festmaaltidet, som altid bestod af Flæskesteg, hvortil man drak Muskatøl. Dette bestod af daglig Øl tilsat Sukker, Citron, Kanel og en Muskatnød. Denne Muskatnød var i de længst forsvundne Dage en dyr Vare, hvorfor den behandledes med stor Forsigtighed og Højtidelighed. Mens Madmoderen i Herberget, før Festen begyndte, havde tilvirket Øllet med de øvrige Ingredienser, betroede man hende ikke Muskatnødden, før umiddelbart forinden den skulde bruges. Indtil den Tid opbevaredes Nødden — omhyggeligt gemt i en lille Æske — i Laugsladen. Naar Maaltidet skulde begynde, fremtog Oldermanden Muskatnødden for at overgive den dyrebare Skat i Værtindens Hænder. Med Forstaaelse af Øjeblikkets Alvor bar Værtinden Muskatnødden ud i Køkkenet, hvor den snart satte Smag paa Øllet.

I rigt Maal lod Gæsterne sig nu den gode Flæskesteg og det krydrede Øl vederfares fuld Retfærdighed. Appetitten manglede ikke ved disse Gilder, og Tørsten var stor, men dog ikke større, end at den kunde slukkes ved Hjælp af den store Skænkekande, med hvilken de større Krus til Mestrene og de mindre til Svendene Gang paa Gang fyldtes med skummende og krydret Øl.

Men alle Ting faar en Ende — Svendegilder ogsaa. Naar Maaltidet var forbi, kom — ligesom ved Bagerne — Herbergspigen ind for ved Hjælp af en Pibe Tobak og et Kys at bekræfte, at den unge Mand var bleven Svend. Det selskabelige Samvær fortsattes endnu nogle Timer, inden Oldermanden sluttede af. Gildeaftenen gjaldt forøvrigt ogsaa en Regel om, at den, som forlod Gildestuen, skulde tage sin Hat paa, glemte han dette, maatte han bøde en Mark.

En nu afdød Sønderborg-Rebslager maatte ogsaa i sin Tid følge den gamle Skik med et Kys af Herbergspigen som Tegn paa Svendeværdigheden. Den paagældende unge Mand havde imidlertid i al Hemmelighed allerede før han blev Svend trolovet sig med

en ung Pige her i Byen. Kort Tid før Svendegildet opsøgte den unge Pige Oldermanden for Rebslagerne og bad saa mindeligt, om hun paa Højtidsdagen maatte give sin Kæreste Svendekysset. Men Oldermanden var uimodtagelig for Bønner og Taarer; en Lærling kunde ikke trolove sig, dermed var Sagen efter hans Mening afgjort. Den unge Pige forsøgte endnu en Gang paa selve Festdagen at faa Lov til at træde i Herbergspigens Sted, men Oldermanden holdt paa de gamle Former, hvorefter Kysset var Herbergspigens Privilegium. Grædende faldt da den unge Pige Herbergsværtens Hustru om Halsen, mens Herbergspigen afleverede sit Kys. Men længe har det sikkert ikke varet, før den unge Svend har fundet en Lejlighed til at forsvinde et Øjeblik, og har han glemt at tage sin Hat paa, har han vel med Glæde betalt sin Mark i Bøde for hurtigst muligt at faa trøstet sin Kæreste og prøvet sin nyerhvervede Ret til at kysse Pigerne.

Nu er den gamle Rebslager, der som saadan virkede i mange Aar i Sønderborg, død, men endnu lever hans Enke, som i sin pure Ungdom fældede saa salte Taarer over Herbergspigens Kys, og forstaaeligt vil det være, om hun som saa mange andre gamle med Undren og maaske ogsaa med nogen Mistillid ser paa den næsten ubegrænsede Frihed, som er Nutidens Ungdom beskaaren.

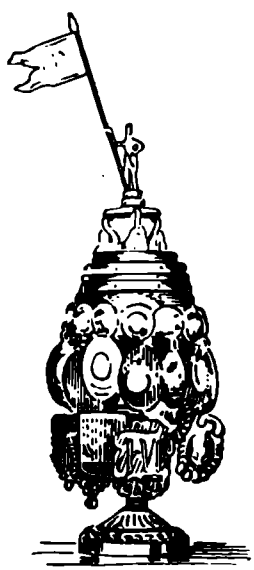

Rebslagernes store Velkomst.

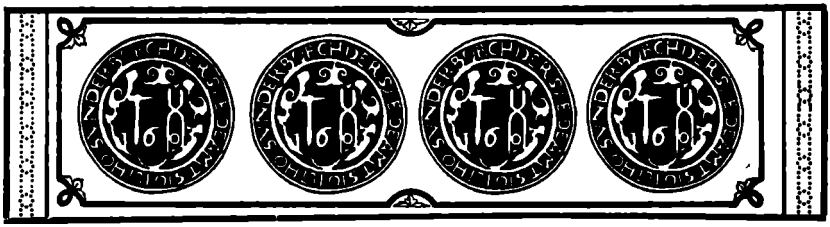

Smedehaandværket i Sønderborg Amt.

Hvor ofte fortælles det ikke i de gamle Sagn og Historier om Bysmeden, at han kunde »mere end sit Fadervor«. Der er ingen Grund til at tro, at Smedene her i Amtet i den Retning har staaet tilbage for Smedene i det øvrige Land, ogsaa her har sikkert mange af Smedene i gamle Dage forskaffet sig baade Berømmelse og en Ekstraskilling ved »den sorte Kunst«, hvad enten den nu bestod i Evner til »at slaa Øjet ud paa Tyv« eller at mane i Jorden eller andre af de mægtige og mystiske Egenskaber, som de gamle Fortællinger med Forkærlighed tillægger Smede og Præster (f. Eks. den ærværdige Pastor Nicolaus Kühl, der fra 1676 til 1723 var Præst i Ullerup).

Det er i og for sig naturligt, at Smedens daglige Syslen med Ilden, at hans Brug af og Magt over denne baade frygtede og ærede Naturmagt i Folkebevidstheden forlenede Smeden med en Klogskab og Magt, der næsten maatte sidestille ham med den lærde Præst.

At Middelalderens Smede har været sig deres Uundværlighed bevidst, viser følgende »beskedne« Vendinger i Ystad Smedenes Skraa fra 1496: »Smedelav er et Embede, som Verden ikke kan undvære, det er det værdigste Embede af Ligemænd, i Verden er, det er en Støtte og Hjælp til alle Embeder, uden Smed kan ingen sig bjærge, saasom grammatica er til anden Kunst, der viser Vej til andre Kunster. Af Smede er kommet Pave, Biskopper og den hellige Kirkes Formænd, af Smede have været Kejsere, Konger«.

Hvor gammelt Smedehaandværket er i Sønderborg vides ikke med Bestemthed, men det er uden Tvivl paa det nærmeste lige saa gammelt som Byen, det vil sige, det gaar tilbage til Midten af det 13. Aarhundrede.

Det gamle Smedelaugs Skraa findes desværre ikke i Byens Arkiv, men af de »Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegialbreve for Danmark og Norge« fremgaar det, at Christian den 5. har givet »Confirmation paa Sønderborg Smeddelaugs Skraa« den 29. Oktober 1670. Det er dog muligt at følge de Sønderborg-Smede langt længere tilbage i Tiden. I et Skatteregister fra 1585 (Arkivet) findes blandt andre følgende Navne: Joachim Boldtschmit, Matz Kleinschmit, Peter Schmit, Hans Horsschmied. og i Aaret 1698 fandtes der i Sønderborg, som da havde ca. 3000 Indbyggere, ikke mindre end 5 Klejnsmede. At der paa dette Tidspunkt fandtes adskillige flere Smede i Sønderborg kan anses for givet, naar man husker paa, at Smedehaandværket paa den Tid var inddelt i Grovsmede, Klejnsmede, Spormagere, Knivsmede, Sværdfegere, Grydestøbere, Kandestøbere, Bøssemagere, Gørtlere og flere. De mest almindelige Arbejder for disse Haandværkere var: Endejærn af groft Arbejde, Hestesko, Kistelaase, Dørlaase »som kan lukkes ude og inde udi et forhauen Blik«, Nøgler, Stænger til Heste, Vinduesbeslag, Sporer, Bøsselaase, Knive, Vaaben, Gryder, Kander og meget mere.

Af de gamle Smededokumenter fra Sønderborg findes i Arkivet paa Slottet kun en Forhandlingsprotokol fra 1806—1868 for det ærbare Smedelaug samt nogle enkelte Dokumenter, f. Eks. et Svendebrev fra 1807, udstedt af Ældstemænd og Mestre indenfor Smedelauget i »der Königl. Dannemarkischen See-, Kauf- und Handels-Stat Sonderburg«.

Større Interesse end Købstadsmedene frembyder dog de gamle Landsbysmede, thi ganske naturligt er det særligt i Landsbyens lille sluttede Verden, at Smeden — Byens Smed — for den uvidende Befolkning kommer til at staa som Landsbyens klogeste og dygtigste Mand.

Oprindeligt var Smedehaandværket saavel paa Land som i By — forøvrigt i Lighed med de fleste andre Haandværksfag — et rent og skært Lønarbejde. For Landsbysmedenes Vedkommende blev dette Arbejde betalt paa en særlig Maade. Smedien var nemlig i de fleste Tilfælde Landsbybeboernes Ejendom, de ansatte saa en Smed, som mod at faa til Brug Smedie med Beboelseshus samt et Stykke Avlsjord, det saakaldte »Smedeland« (der som Regel var paa 4—5 Tønder Land), skulde udføre almindeligt Smedearbejde gratis for Smediens Ejere, som selv lagde Raamaterialer og Brændsel til. Der oprettedes mellem Smeden og Beboerne en Overenskomst, hvori nøje fastsattes Rettigheder og Pligter for begge de interesserede Parter.

Flere af den Slags gamle Smedekontrakter er bevarede her fra Sønderborg Amt, f. Eks. følgende fra Østerby paa Kajnæs:

Forlieges Bref imellem vi II Bohlsmaend og Smeden udi Østerby, som følger Ao. 1768, d. 18. Februar:

Hvorledes Hans Pligter skall vore imellem os og ham: For det første, antager Smeden vores Arbed saledes til Arv og Eie, dog hand skall talle sin Nabors Minde, om de er forneuet med Hannem eller icke. Arven maa vore Søn eller Pige, so kand og ma dog ingen antages dertil uden Naabors Tilladelse.

For det andet, so skall Smeden giørre os vores Arbed, hvad vi forlanger ved hannem udforhindret, undtagen Leer og Skiere, Knive og Laas, men selv skall vi skaffe Kol og Jiern. For det dredie, saa forpligter vi os tilsam at give all det hans Formand haver haft og fadt: som er grund og gressning; og tre Skipper Byg af hver Mand til sin Køe.

Hvilket vi selv underskriver for os og vore Efterkommere.

Christian Rasmussen, Forstander i Østerby.
Jens Christiansen, Scmidt.
Jørgen Iversen Jørgen Mathissen Christen Christiansen Christian Pedersen Christian Wolf Iver Pedersen Hans Hansen Sørensen Peter Nielsen Christian Jørgensen Peter Hansen.

I en anden Smedeoverenskomst, dateret 12. September 1764, mellem Stolbro-Boelsmændene og Smed Peter Johannsen fastsættes bl. a. følgende:

Vi lover alle, at Smed Peter Johannsen ikke alene skal have som tidligere aarlig 6 Skæpper Byg af hver Boelsmand, men ogsaa den Jord, som er ham tildelt af Naboerne. Vi lover alle som hidtil at være ham behjælpelig med Pløjning og Harvning af denne Jord og at behandle Jorden saa godt, som om det var vor egen. Ligeledes vil vi i Høsttiden, hvis det er nødvendigt, hente et eller flere Læs fra hans Mark med en Vogn. Ogsaa vil vi hvert Aar køre god Gødning paa hans Mark. Vi vil, enhver med sin Vogn, være ham behjælpelig med at køre det for ham nødvendige Træ hjem.

Til Gengæld for disse Ydelser maa Smeden forpligte sig til »Dag og Nat« at være rede til at tjene Landsbyens Beboere med sit Arbejde, saa ofte det bliver nødvendigt, med Flid, Ærlighed og Trofasthed, som det sømmer sig en ærlig Smed. I Kontrakten nævnes derefter, hvilke Arbejder, han skal udføre af Beboernes Jærn og Staal. Endvidere bestemmes det, at hvis Smeden ikke opfylder Betingelserne, kan han opsiges med ½ Aars Varsel. Bryder Beboerne Kontrakten, staar det Smeden frit for at opsige Kontrakten med ½ Aars Varsel.

Endvidere findes en den 31. Juli 1812 dateret Overenskomst mellem Traasbøls Beboere og Jens Andrehsen, Smed fra Bovrup. Det hedder heri bl. a.:

Gaardmændene overlader Jens Andrehsen til økonomisk Brug Smedejorden, hvorpaa han af egne Midler kan bygge sig et Hus og en Smedie. Foruden Jorden leverer hver Boelsmand den paatænkte Smed aarlig til Jul 4 Skæpper forsvarlig Byg, ved hvilken Levering Smeden giver dem til Drikkelse 2 Kander Brændevin og 6 Kander Øl. Endvidere forpligter Beboerne sig til at pløje en Fure paa en Mil aarlig for Smeden samt give ham en Rigsdaler for hver Arbejdsvogn, som han nybeslaar; de maa erstatte og udløse efter Taksation Huset og Smedien, hvis Smeden dør eller drager bort, kort sagt, hvis Samarbejdet ophører.

Til Gengæld for disse Rettigheder er Smeden Jens Andrehsen forpligtet til at forrette ethvert Smedearbejde for de paagældende Beboere, dog med Undtagelse af Klejnsmedearbejde og det Arbejde, som hører ind under Skærsliberen, Smeden skal dog reparere de slebne Sager. Kørevogne er ikke indbefattet i Kontrakten, der skal i hvert Tilfælde afsluttes en »rimelig Akkord«. Endelig bestemmes det, at Smeden skal forpligte sig til at aarelade Landsbyfolkenes Heste og Kreaturer. De syge Dyr skal føres til Smeden, for at han kan aarelade dem, men er de for daarlige, maa Smeden ulejlige sig til det Sted, hvor Dyret befinder sig.

Fra Mels findes endelig opbevaret en Kontrakt fra 1867 mellem Boelsmændene i Mels By og paa Mels Mark og Martin Christen Christensen, Smed i Blans. Ifølge denne Kontrakt antog Boelsmændene Christensen som deres Smed paa Betingelse af, at Christensen forfærdigede alt Smedearbejde for Bønderne »ikke alene ved deres Heste og alle deres Avlsredskaber, men ogsaa hvad de trænger til af Beslag ved deres Udhuse, mod at Bønderne leverer det fornødne Jærn og Stenkul.« Boelsmændene forpligter sig til Gengæld til »at overlade til Smeden til fri Afbenyttelse den af Mels By udlagte Smedejord, der dyrkes af Bønderne efter Byens Skik og Brug, og det saaledes at hver Bonde dyrker den ham tilhørende Ager samt hjemkører de paa samme værende Frugter og indkører Gødning.« Endvidere fastsættes i Kontrakten Priser for forskellige Smedearbejder, og yderligere loves der Smeden »aarlig i reent og forsvarligt Korn af hver, som ejer Ager, 5 Skjepper Byg.«

Smedemester Jens Christensen i Mels (en Søn af ovennævnte Smed), som velvilligst har udlaant Kontrakten fra Mels til Offentliggørelse, oplyser yderligere, at den i Kontrakten omtalte Byg blev leveret hvert Aar ved Juletid. Som Skik og Brug var, gjorde Smeden, naar han modtog Kornet, et »Bygleveringsgilde«, som indledes med Grønlangkaal og Flæsk og afsluttedes med Kortspil og dertil hørende Kaffepunser.

Som man vil se, er der i ovennævnte Smedekontrakter Tale om to principielt og retslig forskellige Former for Kontraktforhold. I

det ene Tilfælde (det mest almindelige) er Smedien **Beboernes Ejendom**, i det andet Tilfælde er Smedien **Smedens Ejendom**. I begge Tilfælde ydes der imidlertid Smeden saadanne Tjenester af Beboerne, at han som Vederlag herfor skal udføre Smedearbejde for Beboerne. Som Regel nævnes dog i Smedeoverenskomsterne en Del forskellige Arbejder, som Smeden ikke var forpligtet til at udføre gratis. Der laa her en Hovedmulighed til at tjene kontante Penge ved Siden af de Ydelser, som ellers udgjorde deres Løn. Denne Mulighed blev da ogsaa stærkt udnyttet af de fleste af Smedene, hvoraf mange fik en ret betydelig Forretning ud af Sognet med den Slags Arbejde, ja, i adskillige Tilfælde hernede blev det en hel Eksportartikel, som Smedene gjorde store Forretninger med. Paa den anden Side var Stedets Beboere selvfølgelig interesserede i at faa deres Smedearbejder udførte gratis, de nøjedes derfor med, hvor de kunde, at sige Smeden Tak for Arbejdet — derfra det gamle Ordsprog: »Af Tak døde Smedens Kat«. Det var ikke enhver Landsby, som havde sin Bysmed, ofte nøjedes man med at have en Aftale med Smeden i Nabobyen. Saaledes var Smeden i Østerby tillige Smed for Beboerne i Sønderby. Som Betaling for Smedearbejdet gav man saa Smeden Græsning til en Ko eller nogle Faar, og hver Boelsmand betalte 4 Skæpper Byg og et Læs Tørv eller Brænde.

At Græsning paa Byens Fælled for Smedens Kreaturer i det hele taget var en almindelig Betalingsform fremgaar bl. a. af et »Vilkaars-Bref for Wyby« (Viby). Af dette Vilkaarsbrev, som er udstedt »Af Guds Naade Vi Christian Arfe til Danmark« o. s. v., og som er »Gifvuet paa Sönderborghuuss, paa S.Vitj Dagh a. 1638« hedder det om Smeden: »Vores Grandesmed en Kho y grässgang og I Krä paa fällit her med frit og u-forment«. I et »Vil-Kaars-bref for Ulkebüll og Kior« (Kær) fra omtrent samme Tid, og som er skrevet, da »deris Vil-Kaars-bref er bliven af Soldater fratagen«, hedder det: »Smeden at unde et Krae fri paar Feeleden og en Koe fri udi tyder (Tøjr), eg (og) dersom handlbegjerer (han ønsker), mere da at have det med Nabornes minde.«

Et nedlagt Haandværk.

Bøddelens blodige Virke.

Naar man skal give en blot nogenlunde udtømmende Skildring af de gamle Haandværk, kommer man ikke uden om en Omtale af Bøddelens blodige Virke. Dette »Haandværk« hører heldigvis nu Fortiden til, men man skal dog kun tilbage til Aaret 1834 for at finde en Korrespondance mellem Magistraten i Sønderborg og Statholderen for Slesvig angaaende det herværende Skarpretterembede. Hvornaar den sidste Henrettelse har fundet Sted i Sønderborg vides ikke; i Egen skete det sidste Gang i Aaret 1806.

Det blodige og uhyggelige »Haandværk«, som udøvedes af Bøddelen, Skarpretteren eller Mestermanden — kært Barn har som bekendt mange Navne — opstod i det 13. og 14. Aarhundrede, og er uløseligt knyttet til Middelalderen, det Tidsrum, som i det store og hele mere er præget af Raahed og Overtro end af den »Romantik« og Ridderlighed, som man sædvanlig tilskriver dette Tidsrum. Før Bøddelens Tid blev Drab for det meste sonet med en Pengebod. I de Tilfælde, hvor Liv krævede Liv, blev Misdæderen overgivet til den dræbtes Frænder, som saa selv maatte hævne den døde. Ogsaa i Tilfælde af Tyveri — en Forbrydelse, som oftest straffedes med Døden i Galgen — fik de bestjaalne undertiden Tilladelse til at fuldbyrde Straffen.

Naar P. Rivesell imidlertid i sin Bog: »Versuch einer Beschreibung der St. Flensburg« skriver, at Flensborg-Skomagerne ifl. deres Laugsskraa havde Tilladelse til at ihjelslaa den formastelige, som rapsede af deres Varer, er dette dog næppe rigtigt. I den paagældende Laugsskraa (skrevet 1437) hedder det:

4) Ere ſcho neme vnde wurde toſlaghen.
Vortmer ſchal de vogeb hebben vppe iſliken ſunte Thomas dach (21. Decbr.) vor wyenachten neghen grote; dar vore ſchölen de ſchomakere brukende weſen erer olden rechtichevt, alſo oft yement en neme ere ſcho hemeliken edder openbare, vnde de hantdadige dar ouer toſlaghen wurde myt leſten vnde myt blöcken, dar ſchölen ſe nicht vöre beteren; men de vogeb vnde de kemerere möghen wol ſpreken vppe den ſuluen hantdadighen vmme ere recht, oft ſe dat myd guden willen nicht togheuen willen.

(Oversættelse:

4) Tage deres Sko og blive mørbanket.
Endvidere skal Fogden hver St. Thomas Dag før Jul (21. December) have 9 Groschen; til Gengæld skal Skomagerne udøve deres gamle Rettigheder, nemlig hvis nogen stjæler dem deres Sko hemmelig eller aabenbart og den paa fersk Gerning grebne Misdæder bliver mørbanket med Læster og Blokke, saa skal de ikke bøde derfor; men Fogden og Kæmneren kan alligevel holde Rettergang over den paa fersk Gerning grebne, hvis de (Skomagerne) ikke velvilligst vil tilgive ham.)

Nu kan toslaghen, som den kendte danske Forsker C. Nyrop skriver i »Dania«, 1901, betyde at slaa ihjel, men det kan ogsaa betyde mørbanke, og da der i dette Tilfælde tales om en fortsat Rettergang mod Forbryderen, maa denne vel tænkes at være i Live, hvorfor toslaghen i dette Tilfælde efter C. Nyrops Mening maa oversættes med mørbanke, en Opfattelse jeg har faaet yderligere bekræftet ved Henvendelse til det kongelige Bibliotek i København.

Det gik dog efterhaanden op for Folk, at det var bedre at overlade Fuldbyrdelsen af Dødsstraffen til en uhildet Mand, der kunde øve Gerningen »for Rettens Skyld og Kongens Vælde og ej Avind« — Bøddelen, Middelalderens foragtede og frygtede Person dukkede frem.

Det vil føre for vidt at tegne et udførligt Billede af Bøddelens Stilling til de længst forsvundne Tiders Borgersamfund i By og paa Land. Her skal derfor kun peges paa, at det, som i særlig Grad gjorde Bøddelen til Genstand for sin Samtids Foragt var de Forretninger, som Bøddelen de fleste Steder udførte ved Siden af den egentlige Skarprettergerning. Bøddelen var i de fleste Byer tillige Rakker, han var Byens »Natmand« og Skorstensfejer. Gennem sin Rakkergerning med dens Flaaning af døde Heste, Kreaturer og Hunde, gennem sin Natmandsgerning og endelig gennem sin Omgang med »uærlige« For-

brydere, særlig Tyve, blev Bøddelen forpestet af Urenhed, blev selv bunduærlig og derfor skyet af alle. Alle de Hverv, som ingen anden vilde udføre, blev overdraget Bøddelen; han var en Mester i alle Arter Tortur, han bortslæbte Aadser, begravede Selvmordere, jagede Svin og Hunde, naar de blev for generende i de trange Gyder og Slipper, han pryglede de Vanvittige i Daarekisten og havde mange andre uhyggelige Hverv.

Bøddelens omfattende Forretning kunde dog ogsaa være ret indbringende, navnlig da han efterhaanden drev sit »Salarium« op i en saa ublu Højde, at der til sidst maatte fastsættes en bestemt »Taxt«. Det hedder herom i en Forordning af 12. Martii 1698:

> »Saasom Kongen kommer udi Erfaring, hvorledes Skarpretterne udi Riget Danmark, naar de nogen Execution paa Misdædere skal forrette, skal de (uanseet de nyde deres ordinære Bøddelpenge) drive deres Salarium saa højt, at Sagsøgerne, med de store Omkostninger, som gaae paa Processerne og Misdædernes Underholdning og Varetægt, det ikke skal kunne udstaa:
>
> Saa skikkes herhos en Taxt, efter hvilken Skarpretterne for saadanne deres Executioner skal betales og lade sig nøie.«

Taxt, hvorefter Skarprettere for deres Executioner og Forretninger skal betales,

nemlig:

For et Hoved med Sværd at afhugge,	10 Rd.
For et Hoved med Økse at afhugge	8 »
For en Haand eller Finger at afhugge	4 »
For et Hoved og en Haand at sætte paa Steile, for hver 2 Rd., er	4 »
For en at henge	10 »
For en igjen af Galgen at nedtage	4 »
For en heel Krop at lægge paa Steile og Hjul, og Pælen at nedgrave og sætte,	7 »
For en at slaa Arme og Been i Stykker paa, og lægge paa Steile,	14 »
For en Krop at nedgrave i Jorden,	3 »
For en død Krop at udføre af Byen,	2 »
For En at partere og lægge paa Steile	12 »
For hvert Knib med gloende Tænger	2 »
For et Brændemærke	4 »
For Kagstrygning	5 »
For at pidske af Byen	7 »
For at vise af Byen eller Herredet	4 »
For at brænde en Krop	10 »
For Pasquiller eller andet lignende at brænde	3 »
For at slaa Navne paa Galgen	2 »

Gryder eller Kjedler, Tænger, Brændemærker, Blokke, Øxer, Pæle, Steiler, Søm, Sluffer med tilhørende Heste, Tavl, Strikker og andre deslige Instrumenter forskaffe Skarpretterne sig selv imod den sædvanlige aarlige Løn de nyde af Kjøbstædernes Indbyggere samt af Bønder og Huusmænd paa Landet.

De Sønderborg Bødler.

At Sønderborg By ogsaa har haft sine offentlige Bødler, er sikkert almindelig kendt. Hvornaar den første Bøddel blev ansat her vides ikke, men de aarhundredgamle Sagn, som hentyder til Bøddelens Virksomhed i Sønderborg, vidner om, at dette »Haandværk« er lige saa gammelt her som vor By.

Kendt er saaledes Sagnet om Blodpletten paa Sønderborg Slot, den Blodplet, som ikke kunde tvættes af, og som hidrørte fra den fornemme Adelsdame, som stak en Dolk i sit Hjærte, da man henrettede hendes Elsker af simpel og jævn Stand.

Et andet Sagn fortæller om en Sønderborg-Skarpretter, der var særlig dygtig til sin Gerning. Han lod altid Synderne staa op, naar de skulde halshugges, for, som han sagde, jeg er ikke Barber, saa de behøver ikke at sidde ned. En Gang i et strængt Frostvejr svang denne Skarpretter sit Sværd saa behændigt, at det afhuggede Hoved straks frøs fast til Kroppen paa den halshuggede, der intet havde mærket og derfor i godt Humør over den smærtefri »Operation« bød sine Venner paa et Glas paa et Værtshus. Varmen her virkede imidlertid hurtigt, den halshuggede mærkede en underlig Fornemmelse i Hoved og Hals, som om han skulde nyse. Han tog sig derfor til Hovedet — med det Resultat, at han beholdt det afhuggede Hoved i sine Hænder. I samme Øjeblik faldt han død om.

Betegnende nok er det ældste Dokument, hvori nævnes en Sønderborg-Skarpretters Navn, Byens gamle Protokol over idømte Bødestraffe. Her læses for Aaret 1640: »In Christoph Schlachters Hüsse is en tumult twischen Meister J o c h i m Scharprichter ondt Herman Brüggeman von Norborch dess vorgangen Jahr Anno 1639 up beiderseits scholdenden erhoben, derdorch de Scharfrichter verorsaket dem Brüggeman mit ein Mest dat Angesicht dorchgeschneten, he hefft auerst grote Orsacke darthogewen.« (I Christoph Slagters Hus har der Aaret forud fundet en »Tumult« Sted mellem Mester Jochim Skarpretter og Herman Brüggeman fra Nordborg. Skarpretteren har under Kampen tilføjet Brüggemann en Flænge i Ansigtet med en Kniv. Slagsmaalet kostede Jochim Scharpretter 8 Rigsdaler i Bøde).

Den næste Skarpretter her, som vi af de gamle Dokumenter

kender noget til, er Augustinus Stengel, som i Aaret 1686 overtog Embedet. Denne Skarpretter sendte en Ansøgning til Kong Christian den Femte om at faa det herværende Skarpretterembede gjort arvelig for Stengels Familie. Chr. V. bevilger derfor allernaadigst den 15. Februar 1698, at naar Stengel engang dør, skal Embedet gaa i Arv til hans Søn eller den, som ægter hans Datter — dog paa Betingelse af, at Arvtageren findes tilstrækkelig dygtig til Stillingen. Kongen bevilger endvidere Arvtageren de sædvanlige Privilegier, særlig paa Eneret til Flaaning af selvdøde Dyr.

I Aaret 1715 døde Augustinus Stengel. Hans Begravelse gav forøvrigt Anledning til »Tumult« paa Raadhuset, idet 4 af Byens Haandværksmestre vægrede sig ved trods Paabud at bære Bøddelens Kiste, hvilket kostede dem hver 4 Rigsdaler i Mulkt.

Mester Augustinus efterlod sig en Enke og et mindreaarigt Barn. Enken havde i Daaben faaet Navnet Magdalena. Navnet betyder som bekendt »den bodfærdige«, men det synes ikke at have passet særlig godt i dette Tilfælde. Da der hverken var en voksen Søn eller Svigersøn, som kunde overtage Embedet, sendte Magdalena Kongen en ny Ansøgning, denne Gang med Anmodning om, at den, som hun valgte til Ægtemand, maatte blive indsat i Embedet. Ogsaa denne Ansøgning bevilgede Kongen, og snart efter fandt Magdalena sig en Mand ved Navn Johann Andreas Bamse, eller Bambs. I den korte Tid, Magdalena sad Enke, opnaaede hun — i samme Aar hendes første Mand døde — at faa en Bøde paa 60 Mark, fordi hendes Bøddelknægt havde stjaalet Korn paa Marken og gemt det i Magdalenas Hus. Meget kender man ikke til Mester Bamse den ældre. Nogen fanatisk Afholdsmand synes han dog ikke at have været, eftersom han i Aaret 1725 faar en Bøde for at have spillet og drukket Natten igennem fra Søndag Aften til Mandag Middag i Otto Poulsens Hus. Om Mester Bamses Udskejelser er det aabenbart ikke nok at synge »Fra Søndag Nat til Mandag Morgen«.

Hvor længe Magdalenas anden Mand levede vides ikke sikkert, han er antagelig død omkring Aar 1730, og kort Tid efter indtraadte Magdalena for tredje Gang i den hellige Ægtestand, denne Gang med en Mand ved Navn Walters. Dette Ægteskab blev dog heller ikke af lang Varighed. Af Bødeprotokollen fremgaar det, at Magdalena i Aaret 1740 paany sad Enke, der staar nemlig i Protokollen for dette Aar, at Skarpretterindens Knægt har faaet en Bøde paa 12 Mark for at have slaaet Jens Bertelsens Søn.

I en halv Snes Aar styrede Magdalena da sit Embede som Bøddel i Sønderborg. Af de Oplysninger, man fra de gamle Akt-

stykker og Protokoller kan skaffe sig om denne kvindelige Bøddel, fremgaar det med tilstrækkelig Tydelighed, at det ikke netop har været »det evig kvindelige«, som har særpræget Magdalena. Hun har sikkert været en myndig og mandhaftig Madam, der ikke undsaa sig ved i Færgekroen — det nuværende Hotel »Rondeel« — at tømme sit særlige Rakkerkrus. Med Myndighederne laa hun som oftest i Krig. Hendes Børn var — man fristes til at sige selvfølgelig — nogle »Skarnsunger«, der ofte forskaffede Moderen Bøder for deres Brud paa Lov og Orden. Myndighederne havde dog mere Besvær med Magdalena selv end med hendes Børn. Stejl og stædig fordrede hun sin Ret — og helst lidt til.

Det var en gammel Ret, at Skarpretterne, der som omtalt havde Eneret paa Flaaning af døde Dyr, maatte beholde, hvad der fandtes paa Dyrene af Tøjr, Grimer og lignende. I Henhold til denne gamle Sædvane beholdt Magdalena i Aaret 1743 en Kæde, som havde siddet om Halsen paa en død Hund, som Bøddelknægten hos Byfogden havde hentet til Flaaning. Byfogden fordrede imidlertid sin Hundekæde tilbageleveret, og da Magdalena nægtede dette, anlagde han Sag mod hende. Sagen forebragtes for Sønderborg Magistrat, som fordrede Kæden afleveret paa Raadhuset, indtil der faldt Dom i Sagen. Men ogsaa dette Forlangende nægtede Magdalena at gaa ind paa. En saa uhørt Trods maatte naturligvis straffes, og Magdalena blev idømt en Bøde for derved at bøje det stridige Sind. Men Magdalena lod sig ikke saa let forskrække; hun passede sin Bøddelgerning, pryglede Byens Vanvittige og flaaede dens Kadavere, saa maatte hun vel ogsaa kunne forlange at faa sin Ret, selv om Byfoged og Magistrat stod imod. Magdalena nægtede at betale Bøden. Magistraten vilde imidlertid heller ikke bøje sig, men lod en stor Del af hendes Indbo pante. Saa slog endelig Oprejsningens Time for den standhaftige Bøddelkvinde. Statholderen fik Nys om Sagen og foranledigede, at Magdalenas Bøddelknægt fik Lov til at beholde Kæden.

En saa fuldstændig Sejr over Byfogden og den samlede Magistrat maatte selvfølgelig forfølges! Lejligheden hertil indtraf snart. Kort Tid efter døde nemlig en Hest, medens den var forspændt en Vogn. Magdalena gjorde med den for hende særprægede Beskedenhed straks Krav paa baade Vogn og Seletøj under Henvisning til, at det jo nu var fastslaaet, at hun havde Ret til alt »Tilbehør« til de døde Dyr, som hun havde Eneret paa at flaa. Frækhed belønnes som bekendt ikke altid; Magdalena fik da heller ikke denne Sag gennemført.

I Aaret 1749 — Magdalena var da 60—70 Aar gammel — overtog hendes Søn af andet Ægteskab, Andreas Bamse, eller

som han selv skriver sig, Aandrea Bambs, Bøddelembedet, mod at sørge for sin Moder Resten af hendes Levetid.

I Anerkendelsen af Andreas Bamse den Yngres Embedsrettigheder indførtes en Paragraf, som blev til stor Skade for ham. I Tilfælde af Kvægepidemier fik Kvægejerne nemlig selv Ret til at flaa de døde Dyr. Under en stor Kvægepidemi i Tredserne mistede Bøddelen paa denne Maade en væsentlig Del af sine Indtægter. Han beklagede sig 1762 til Kongen, men Sønderborg Magistrat anbefalede ikke hans Andragende, sikkert nærmest fordi Forholdet mellem de to Parter var lidt spændt. (I Aaret 1760 fik Bøddelen saaledes en Bøde for ikke at have respekteret Borgmesterens Befaling.) Andragendet blev derfor afslaaet. Aaret efter androg han paany og for at underbygge sit Andragende opgav han (17. September 1763) til Kongen følgende Indtægter:

Sikre Indkomster:	
Fra Byen Sønderborg	10 R. 00 Sk.
Fra Sønderborg Amt	11 R. 3½ Sk.
Fra Nordborg Amt	19 R. 42 Sk.
	40 R. 45½ Sk.

Ubestemte Indkomster fra Sundeved:	
Fra de højfyrstelige Augustenborgske og Graastenske Distrikter, tilsammen	12 R. 14½ Sk.
Fra det højfyrstelige Lyksborgske Distrikt	5 R. 28½ Sk.
Fra Grevskabet Reventlow, Sandbjerg	2 R. 10 Sk.
Fra Baldegaarde	1 R. 4 Sk.
	21 R. 9 Sk.

Heller ikke denne Gang anbefalede Magistraten, og Andragendet afsloges.

Da Andreas Bamse den Yngre døde i Aaret 1796, blev hans Svigerson, Christoph Stoekler, Skarpretter. Flaaning af døde Dyr blev nu frigivet, mod at Bøddelen fik en Erstatning i Penge og Naturalier.

I Begyndelsen af Aaret 1825 døde Stoekler. Sønderborg Magistrat anmodede straks (den 14. Januar) Statholderen for Slesvig, Landgreve Carl af Hessen, om, at Skarpretterembedet foreløbig maatte blive ubesat. Særlig hurtig i Vendingen synes Administrationen ikke at have været den Gang, for først 9 Aar senere, den 19. Juli 1834, svarede Statholderen — med en Anmodning til Magi-

straten om paany at udtale sig om Sagen. Den 12. September anmoder Magistraten da paany om at lade Embedet foreløbig forblive ubesat. Sandsynligvis er Bøddelembedet i Sønderborg da aldrig endelig blevet nedlagt, saa det staar stadig enhver Borger, saavel af det »svage« som af det »stærke« Køn frit for at søge Embedet!

Bøddelen Andreas Bambs den yngres Underskrift.

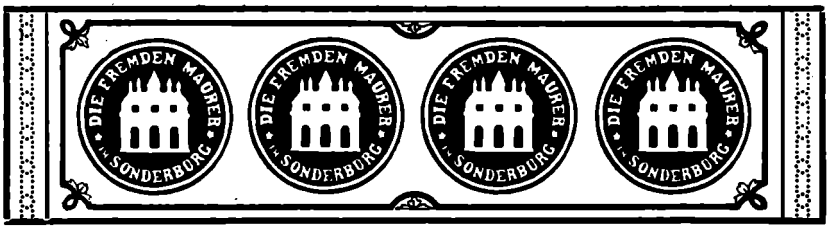

Murersvendenes Laug i Sønderborg.

Hvor gammel Murersvendenes Laug i Sønderborg er vides ikke med Bestemthed. Murerhaandværket er her som andre Steder gammelt, men Murerne dannede tilsyneladende ikke i Middelalderen Laug (I C. Nyrops: »Danmarks Gilde- og Lavsskraaer« omtales intet Murerlaug). I den nyere Tid har Murersvendene her i Byen imidlertid været sammensluttede i et Laug, og endnu findes dette Laugs »Skraa«, eller Statutter, som de Regler, der gjaldt for Laugets Medlemmer, kaldes med et mere moderne Ord.

Den store Trækiste med Laugsredskaberne og Papirerne gemtes efter at Lauget blev ophævet for kun faa Aar siden, paa Fagforeningshuset her i Byen. Herfra er Kisten, som bærer Paaskriften »Eigentum der fremden Maurer zu Sonderburg«, bleven overført til et tidligere Medlems Hjem, og her er det nu lykkedes at finde Laugets Ejendele. Desværre mangler af de gamle Laugsredskaber »Behøvlingsstokken«, som er savet i Stykker og brændt, ligesom en Del af Laugets »hemmelige Aktstykker« er brændte, ikke ved en Fejltagelse, men fordi vedkommende Laugsmedlem mente, at disse »hemmelige« Papirer ikke burde falde uvedkommende i Hænde.

Det er selvfølgelig beklageligt, at disse Ting er gaaet tabt, men det paagældende Laugsmedlem har dog sonet sin Brøde derigennem, at han efter Henstilling har taget Initiativet til, at Laugets Ejendele — Skafferstok, Signet, Velkomst, Herbergsstok, Statutter, Breve og Papirer m. m. — er bleven overgivet Musæet paa Sønderborg Slot, hvor disse historiske Ting rettelig hører hjemme.

Laugets Skafferstok eller »Regement«, som den kaldtes, er en 40 cm. lang brunmalet og udskaaret Træstok, den er formentlig ikke særlig gammel. Laugets Signet bærer i en Rundskrift omkring det gamle Byvaaben Indskriften: Die Fremden Maurer IN Sonderburg.

Laugets Velkomst er en almindelig ca. 50 Aar gammel Porcellænskande med Forsiringer og Figurer paa og forsynet med et Tinlaag med Indskrift som Signetet. Herbergsstokken er en ca. 85 cm. lang, armtyk, snoet Bøgestok, som i sin Tid har haft sin Plads i Herberget. Paa Stokken hængte der en høj Hat som Symbol paa de farende Svendes uundværlige Ejendele. Endelig fandtes som nævnt i Laugskisten en Del Papirer og Laugets Statutter. Papirerne angaar næsten alle de tidligere Svendes Gældsposter og er af liden Interesse.

Statutterne er indført i en almindelig Bog i Aaret 1911, og de er ifølge Paragraf 72 traadt i Kraft i 1909. Selv om disse Laugsregler saaledes er af meget ny Dato, hvad der blandt andet ogsaa fremgaar af flere af Paragrafferne, saaledes Paragraf 69, hvori bestemmes, at enhver Svend skal være Medlem af det socialdemokratiske Parti, saa er de dog af Interesse, fordi de viser, hvordan mange af Reglerne i de middelalderlige Skraaer gaar igen i en Form, som kun er forandret i Overensstemmelse med den moderne Retspleje.

I den første Paragraf bestemmes det, at en Svend kun kan optages, naar han har lært i 3 Aar og er i Besiddelse af sin borgerlige Ære (Sammenlign Sønderborg-Skomagernes Skraa fra 1488: »kümpt dar ein fromd (fremmed) knecht, he sy düdsch edder dänisch, he schall hebben breve, dat he echte und rechte sy gebahren von erlicken, framen lüden«, og han skal findes »værdig« af Lauget, før han kan optages, det vil sige, han skal kunne sit Haandværk, skal have gennemgaaet sin Læretid).

I Paragraf 7 bestemmes, at en Svend, naar han skylder et Laug noget, skal møde med en Seddel herom i den By, hvortil han rejser.

Som bekendt havde Svendene i den nyere Tid en Mængde Regler for, hvorledes de maatte klæde sig, og hvorledes de skulde opføre sig. I Paragraf 11 bestemmes saaledes, at Svendene maatte gaa med Støvler, som dog skal være sorte, de maa derimod ikke gaa med Hjemmesko (Kludesko). De skal være iført Jakke, Hat, Vest, Benklæder og Slips; Jakken skal være forsynet med Krave, og Tøjet maa ikke være grønt. Den farende Svend maa ikke bære Overskæg, naar han er paa Arbejde er det tilladt at bære Kasket eller Straahat. Endvidere havde de den mærkelige Regel, at de ikke maatte bære deres Redskaber umiddelbart i Haanden, de skulde indpakkes og bæres i et rødt Lommetørklæde, og bar de større Genstande som for Eksempel en Kuffert, skulde det røde Tørklæde vikles omkring Haandtaget. Den sidste Regel gjaldt dog ikke, naar Svenden gik med hvidt Kravebryst, altsaa i Fritiden. For Forsyndelser mod Reglen maatte Svenden bøde 1 Reichsmark.

I Paragraf 12 bestemmes under Bødeansvar af 1 Reichsmark, at enhver Svend har den Ære at bære et 5 cm langt og 2 cm bredt

sort Baand, som fastgjordes i Skjortens øverste Knaphul, og bandtes som et nedhængende Slips.

I Paragraf 17 tillades det den farende Svend »at gøre sig det bekvemt«, naar han har faaet sin Skænk. Dette hentyder til, at den farende Svend, naar han kom til en By, skulde knappe sin Frakke og melde sig paa Herberget, hvor han blev beværtet med en »Skænk«, det vil sige Øl og Brændevin. Naar han havde faaet denne Skænk, kunde han knappe sin Frakke op og gaa ud i Byen.

Det var selvfølgelig ikke Meningen, at Svendene blot skulde rejse for at se sig om, de skulde hurtigst muligt søge Arbejde, og som Tak for Arbejdet skulde de ifølge Paragraf 18, naar de havde arbejdet et Sted i 3 Dage, give 7 Glas Øl paa Herberget.

Hvis en farende Svend begik Tyveri, blev han ifølge Paragraf 31 udstødt for Tid og Evighed af Lauget. Ogsaa denne Paragraf minder i sin Strenghed om Middelalderens Opfattelse af Tyveri som en af de værste Synder, der kunde begaas.

Naar en Laugsbroder i Middelalderen slog en Kollega ihjel, blev Morderen udstødt af Lauget, nu fastsattes denne Straf for den Laugsbroder, som slaar med skarpe Instrumenter (Paragraf 33), mens den Svend, som ypper Strid eller forsøger derpaa, idømmes Bøder fuldstændig tilsvarende de gamle Bestemmelser.

I Paragraf 58 bestemmes det, at hvis et Laugsmedlem dør, og Lauget ikke har Penge, skal Broderlaugene betale af hvert Medlem til den dødes Begravelse, atter en Videreførelse af de gamle Bestemmelser.

En nyere Bestemmelse, som sikkert ofte har forvoldt Ærgrelser, findes i Paragraf 62, hvori bestemmes, at hvis Skriftføreren skriver fejl, skal han betale 10 Pfennig for hver Fejl, dog skal han ikke betale for over 15 Fejl, er en hel Sætning forkert, regnes det for 3 Fejl.

En endnu mere moderne Bestemmelse findes i Paragraf 69, der bestemmer, at enhver farende Svend skal tilhøre det socialdemokratiske Parti, man har aabenbart med denne Bestemmelse mere tænkt paa »Ligheden« end paa »Friheden«.

Ialt findes der 76 Paragraffer, samt 13 Paragraffer for en »Rejsekasse«.

Ud over det, som fremgaar af ovenstaaende Statutter, fortæller gamle Sønderborg-Borgere følgende om Murersvendene i Sønderborg for at halvt Hundred Aar siden:

De stod i Laug sammen med Tømrersvendene og havde da ogsaa mange Skikke fælles med disse. De gik som Tømrersvendene med en mægtig bred sort, blød Hat (Skyggen maalte indtil 18 cm, det vil sige, den var saa bred som Skuldrene), og de havde ogsaa Ørenringe i det ene Øre, i Ringen fandtes Hammer og Murske. Som

bekendt skulde alle de unge Svende »paa Valsen«. Afrejsen formede sig altid for de unge Murersvende paa særlig festlig Vis. Den Bortdragende og alle hans Kammerater gav Møde ved Herberget med den mægtige Hat paa Hovedet, en armtyk snoet Stok i Haanden og over Skulderen et stort rødt Tørklæde, hvori var bundet en Brændevinsflaske, som dinglede paa Ryggen. I højtidelig Procession, to og to, og til Tonerne af en lystig Svendesang, marcherede saa alle Svendene ud af Byen, for et Stykke ude at tage Afsked med den farende Svend. Som omtalt skulde Laugssvendene bære et sort Baand som en Slags Slips. Dette Baand var Bevis for, at Svenden var Medlem af Lauget. Havde han forsyndet sig, kunde han tvinges til i Stedet for det sorte Baand at gaa med et rødt eller blaat. Reglerne herom har sikkert været noget afvigende inden for de forskellige Laug.

Forskellige gamle Borgere mener at kunne mindes, at Murersvendene havde en Bestemmelse om, at den Svend, som var forgældet, skulde gaa med sin Frakke tilknappet, mens et tidligere Laugsmedlem heroverfor hævder, at der ikke fandtes en saadan Bestemmelse, men kun den foran i Statutternes Paragraf 17 omtalte.

For Murersvendene gjaldt de samme »Behøvlingsregler« som for Tømrerne.

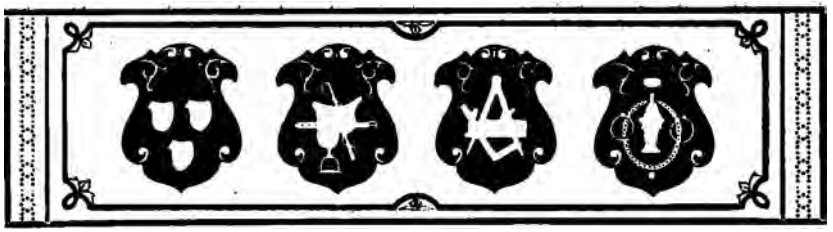

Andre Haandværk.

Foruden de allerede omtalte Haandværkerlaug fandtes der i gamle Dage adskillige andre Haandværksfag i Sønderborg, og flere af disse Haandværkere har ogsaa dannet Laug.

Dette vides saaledes om **Skræderne**. Hvor gammelt dette Laug er, har det ikke været muligt at faa konstateret, men ifølge de gamle »Collegialbreve« er der »den 5. Junii 1672« udstedt »Confirmation paa Sønderborg-Skræderes Privilegier og Skraaer«. Sandsynligvis er Skræderlauget her da langt ældre, men alle gamle Dokumenter vedrørende dette Laug er nu borte. At Skræderne ikke altid i gamle Dage har spillet den noget underordnede Rolle, som man uvilkaarlig antager, naar man mindes de gamle Sagn og Fortællinger om Skræderne, kan man blandt andet faa Bevis for ved et Besøg i Sønderborg Kirke. Der findes her et Epitaf i smuk Barokstil, med godt malede Portrætter paa Kobber og Træ af »Jens Jørgensen, forhenværende fyrstelig Sønderborg Kammertjener og Hofskræder, som Anno 1644, den 24. November, blidt og roligt har velsignet denne Verden i sit 67. Leveaar«.

Tømrerne har ogsaa i gamle Dage dannet Laug her i Byen, men Dokumenterne vedrørende dette Laug er nu borte. Tømrerne laa forøvrigt i gamle Dage ofte i Strid med Snedkernes Laug. Man beklagede sig indbyrdes over, at den ene Part udførte Arbejde, som den anden Part havde Eneret paa. I Aaret 1764 beklagede Snedkerne sig saaledes til Øvrigheden over, at Tømrerne brugte Høvl til at bearbejde Tømmeret med. Den alvise Øvrighed bestemte da, at Tømrerne maatte høvle Brædder og Bjælker paa den ene Side, mens kun Snedkerne maatte høvle Træet paa alle Sider.

I den tyske Tid dannede Tømrersvendene Tvangslaug sammen med Murersvendene, til hvis Laugsomtale der henvises. For begge Parter gjaldt blandt andet »Behøvlingsreglen«, en Skik, som under

forskellige Former er meget gammel inden for Laugene. »Behøvlingen« foregik oprindelig, naar en Dreng skulde være Svend, men senere blev det en Straf, man anvendte, naar en Svend havde forsyndet sig. »Høvlen« var en 1½ Alen lang og meget tyk ottekantet Stok, og »Behøvlingen« foregik paa den Maade, at »Synderen« blev lagt paa et Bord med »Høvlen« under Ryggen. Et Par Svende greb saa fat i Synderens Arme og Ben og i Takt med de tilstedeværendes Sang trak man Synderen frem og tilbage som en gammeldags Rulle. Skulde han rigtig straffes eller var der to, der skulde straffes, blev de lagt ovenpaa hinanden, man vendte dem saa en Gang imellem, saa de skiftevis kom til at ligge paa »Høvlen«. Den, som laa øverst, var »Oplag« for den anden.

Naar et Laugsmedlem døde, var det som omtalt alle Laugsbrødres Pligt at møde op ved Begravelsen. Denne Skik holdt sig ogsaa i Tvangslaugenes Tid. En gammel Sønderborg-Borger fortæller saaledes om en stor Begravelse, som fandt Sted her i Byen for et halvt hundred Aar siden. En Tømrersvend her fra Byen var druknet, og til hans Begravelse mødte Tømrersvendene fra alle omliggende Byer, ja helt fra Flensborg. I en mægtig Procession fulgte Svendene deres Kammerat til Graven. To og to, iklædt sorte Fløjlsbenklæder og tilsvarende Vest med hvide Perlemorsknapper og med den mægtige sorte Hat paa Hovedet og blankpudsede Vinkeljern over Skulderen, skred Sørgetoget frem, mens Sønderborg-Borgerne saa til. Som altid ved Begravelser havde Svendene Citroner hæftet paa Enderne af Vinkeljernene, og da Kisten var sænket i Jorden, kastedes Citronerne i Graven, for dermed at betegne, at nu maatte den Døde »bide i det sure Æble«.

Snedkerne havde, som det ogsaa fremgaar af ovenstaaende, Laug i Sønderborg i gamle Dage. Om det gamle Snedkerlaug foreligger der forøvrigt en Oplysning, der er en Del ældre end den ovennævnte om Striden med Tømrerne. Af den flere Gange omtalte Bødeprotokol her fra Byen fremgaar det nemlig, at Snedkerlauget i Aaret 1700 fik en Bøde paa 2 Rigsdaler og 24 Skilling for at have lagt Øl op og drukket Øl en Søndag under Vesperprædiken. Efter hvad gamle Snedkermester Hans Nielsen i Æblegade meddeler, blev Snedkerlaugets Fane, der oprindelig paa den ene Side var et Dannebrogsflag med Vaaben i Midten paa blaat, firkantet Felt, i 1870erne overmalet med de rød-hvid-sorte Farver. Senere førtes den gamle Laugsfane, Velkomsten, Skafferstaven, Laugskisten og de gamle Dokumenter syd paa. I hvilket tysk Musæum de nu befinder sig, er det ikke lykkedes at faa opklaret.

Guldsmedene har sikkert ogsaa i fordums Tider dannet Laug her i Byen. I Musæet paa Sønderborg Slot findes endnu opbevaret saavel Tegninger som færdige Guldsmedearbejder, der bæ-

rer Vidne om sikker Smag og fagmæssig Dygtighed hos dette Haandværks Udøvere her i Amtet. Det er særlig de gamle »Lugtedaaser« eller »Hovedvandsæg« i alle mulige Former og forarbejdet i Sølv og Guld, som er bevarede for Eftertiden. Alle Stilarter er repræsenteret i disse Arbejder, lige fra den rene klassiske til Barok- og Rokokkostilen, ja, end ikke en kortvarig »Gullaschsstil« mangler, let kendelig paa det uforholdsmæssig store Antal ædle Stene — op til 200 —, man i denne Tid anbragte paa hver enkelt Daase.

Sølvlugtedaase (Sønderborg-Guldsmedearbejde).

Malerne kan ikke føre deres Erhverv saa langt tilbage som de tidligere nævnte Haandværksfag, men et enkelt Navn — Peter Maler — bør dog nævnes, naar Talen er om de gamle Haandværkere. Peter Maler levede her i Byen, da St. Mariekirken i Aarene 1599—1600 blev ombygget af Hertug Hans den Yngre. Af de gamle Kirkeregnskaber fremgaar det, at Peter Maler, indtil 1624, har udført forskellige Malerarbejder i den nye Kirke. Omtrent 100 Aar efter Peter Malers Tid levede der — ifølge en Indbyggerfortegnelse fra 1698 — 3 Malere her i Byen, foruden en »Contrefair« (Portrætmaler).

Billedskærerne dannede i fordums Tider et langt mere udbredt Haandværk end nu. Ogsaa paa dette Omraade har Sønderborg indtaget en smuk Stilling. Særlig et Navn — Niels Tagsen — vil altid staa som et smukt Eksempel paa, hvad Sønderborg-Billedhuggere i gamle Dage formaaede at udrette. Niels Tagsens Navn nævnes første Gang 1611. I Aaret 1618 forfærdigede Tagsen St. Marie Kirkens Alter, et meget smukt Arbejde i Renæssancestil. Dette Arbejde omtales allerede rosende i Erik Pontoppidans Bog »Theatrum daniæ« (1730). Af andre af Niels Tagsens Arbejder kan nævnes to Renæssance-Epitafier i St. Marie Kirken, Prædikestolen og Kroningen paa Hertugstolene paa Pulpituret i Slotskirken. Niels Tagsen døde 1640 i Pesttiden, og blev den 2. April dette Aar begravet »med Klokkeklang«.

Pottemagerhaandværket er et af de ældste Haandværk i Verden. Saavel de gamle ægyptiske Mindesmærker som de homeriske Digte lærer os, at dette Haandværk var kendt af Middel-

havslandenes gamle Kulturfolk. I Iliaden hedder det for Eksempel:

Snart med øvede Fødder de hopped og svang sig i Rundkreds,
som naar en Pottemager, der sætter sig ned til sin Gerning,
tager i Hjulet et Tag for at se, om det ogsaa vil løbe.

I det gamle Athen hed den Bydel, hvor Pottemagerne boede, Kerameikos, efter det græske Ord for Ler, keramos.

Hvor gammelt Pottemagerhaandværket i Sønderborg Amt er, vides ikke, men det har sikkert været øvet her meget langt tilbage i Tiden, da der saavel paa Als som paa Sundeved fandtes velegnet Ler for Pottemagerhaandværket. Nu øves dette Haandværk kun faa Steder i Landet; her i Byen ophørte Pottemagerhaandværket for ca. 14 Aar siden.

Hjulmagerne kan ifølge en gammel Laugsskraa føre deres Haandværk tilbage til Profeten Elias's Himmelfart, hvortil som bekendt brugtes en Vogn. Formodentlig har de gode Hjulmagere ikke tænkt paa eller kendt Beretningen om Tordenguden Thor, der frembragte Torden ved at age hen over Himmelhvælvingen med sit Bukkeforspand — eller maaske har de gamle Haandværkere som gode kristne Mænd ikke villet tage en Hedning som Thor til Indtægt for deres Erhverv. Her i Amtet har Hjulmagerhaandværket uden Tvivl eksisteret i flere Hundrede Aar. Næst efter Smeden var Hjulmageren paa Landet en af de Mænd, man saa op til og betragtede som staaende langt over Landsbyens andre Beboere. Nogle Steder havde Hjulmagerne ligesom Smeden et Stykke Jord til Avlsbrug, dette var for Eksempel Tilfældet i Hagenbjerg, hvor Hjulmageren i gamle Dage havde 3 Tønder og 3 Skæpper Land Avlsjord. (Det kan i denne Forbindelse nævnes, at ogsaa Landsbylærerne, som i gamle Dage ofte drev et Haandværk ved Siden af Lærergerningen, mange Steder fik overladt et Stykke Jord herfor, i Hagenbjerg saaledes nøjagtig 1 Tønde, 2 Skæpper, 19 Kvadratruder og 17 Kvadratfod Jord.)

Væverhaandværket har ogsaa paa et tidligt Tidspunkt været øvet her i Byen. Det fremgaar blandt andet af det smukke, forgyldte Sølvalterkar, som Niels Matzen, Væver, og Catharina Nielses, forærede Sønderborg Kirke i Aaret 1657, «Alteret til Prydelse og til evigt Minde».

Slagterne har antagelig i gamle Dage dannet Laug her i Byen, men noget bestemt vides ikke. At Slagterhaandværket her er gammelt fremgaar blandt andet af Byens Bødeprotokol, hvori man kan læse, at der i Aaret 1640 var stort Slagsmaal i Christoph Slagters Hus, og i Aaret 1760 idømtes Hans Slagter 8 Dages Fængsel paa Vand og Brød, for ved Nattetide at have forvoldt en «stor Tumult». Om Haandværket her godt et Hundred Aar senere med-

deles, at Slagterne da var samlede i et Laug. Da Byens Borgere dengang selv slagtede Gris, var der ikke i samme Grad som nu Brug for Slagtere. Byens Slagtere slagtede da ogsaa kun en enkelt Gang om Ugen og da kun Okser og Kalve.

Bogtrykkerhaandværket her i Byen eksisterede allerede for over 200 Aar siden. I den tidligere omtalte Fortegnelse over Byens Indbyggere i Aaret 1698 nævnes nemlig en Trykker Jakob Jensen. Desværre er det ikke lykkedes at fremskaffe nærmere Oplysninger om dette Fags første Udøvere her i Byen.

Bogbindere har der i hvert Fald været her i Byen saa langt tilbage som 1770, thi i dette Aar fik en Bogbindersvend her i Byen en Bøde paa 3 Mark for Slagsmaal.

Barbererne har her i Byen øvet deres ædle Kunst i over 300 Aar. Barbererne indtog som bekendt i gamle Dage en mere fremskudt Stilling i Samfundet end i vore Dage. Det kan derfor ikke undre, at Hofbarber Hans Goldbecks Enke i Aaret 1636 har kunnet skænke Sønderborg Kirke en forgyldt Paténe. Hans Goldbeck har sikkert — som Barberene paa den Tid — foruden at barbere og klippe sine Kunder ogsaa doktoreret paa dem. Om de Rettigheder, der tilkom Barbererne i gamle Dage, hedder det for Eksempel i en Laugsskraa fra 1672: »Badstuemændene skal alene blive ved deres Badstue og Kopsætning, og ei gjøre Bartsker-Embedet nogen Indpas udi deres Konst, enten med Barberen, Aarladen, Patienter at forbinde eller Curere, ei heller Bekken eller Bartskjær-Skilt udhenge . . . «. For at forhindre ublu Konkurrence bestemtes endvidere: »Gjør en Mester den andens Patienter afspændig, som han med al Troskab og Flittighed betjent, og med fornøden Medicamenter forsynet haver, da skal den bøde saa meget som han med samme Cur kunde fortjene, dog skal det stande Patienten frit for (om han tykkes, at han ingen Hjælp hos den Mester som ham først forbandt, kan fornemme) at lade sig forbinde af hvilken Embedsmand eller anden Badsker ham lyster, naar han Enhver for sin Umage og anvendte Bekostning billigen og tilbørligen fornøier.«

Der kan endnu nævnes adskillige Haandværksfag, som har været øvet her i Amtet og Byen i gamle Dage. Da der imidlertid ikke er noget særligt bekendt om disse Haandværks Forhold og Vilkaar her, maa det være nok til Slut at nævne, at der i 1698 i Sønderborg foruden de allerede nævnte Haandværkere virkede en Hattemager, en Drejer og forskellige af de specialiserede Haandværksfag — Kobbersmede, Vaabensmede o. l. —, som var e. Særkende for Haandværket i gamle Dage.

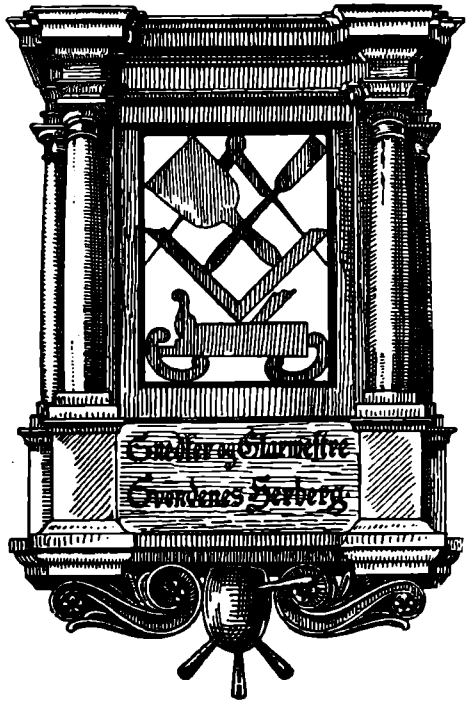

Gammelt Laugsskilt fra Sønderborg.

Kildeskrifter.

Samtlige de i Arkivet paa Sønderborg Slot beroende Dokumenter og Protokoller vedrørende Haandværk i Sønderborg Amt.

C. Nyrop: Danmarks Gilde- og Lavsskraaer 1—2.

Laurids Fogtman: Kongelige Rescripter, Resolutionen og Collegialbreve 5 første Bind.

Det nye Aarhundrede, 2. Bind.

R. Berg: Det danske Haandværks Historie.

Daniel Bruun: Danmark, Land og Folk, 2. Bind.

Troels Lund: Danmark og Norges Historie, 1. og 2. Bind.

A. D. Jørgensen: Ullerup Sogns ældre Historie.

Ludvig Schrøder: Danmarks Hjælpekilder og Næringsveje 1. og 2. Række.

Hugo Matthiessen: Natten, Studier i gammelt Byliv.

Hugo Matthiessen: Bøddel og Galgefugl.

„Die Heimat", 24. Aargang, Nr. 7.

„ Heimat Blätter„ 1. 3. og 4. Aargang.

D. N. Falck: Neues staatsbürgerliches Magazin, 3. Bind, 1835.

Dr. Jørgen Hansen: Die Flurverfassung der Dörfer auf der Insel Alsen im 17. und 18. Jahrhundert.

Endelig er en stor Del af Materialet samlet ved Samtaler med gamle Sønderborg-Borgere.

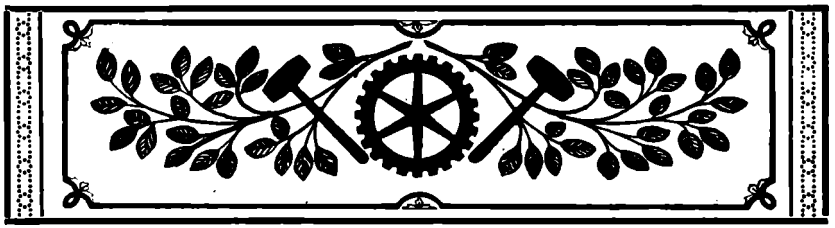

Industriens Udvikling i Sønderborg Amt.

Et kulturhistorisk Bidrag ved Kai Edv. Larsen.

Der har lige siden Merkantilismens Tid været forholdsvis betydeligt flere industrielle Virksomheder i Sønderjylland end i det øvrige Danmark, hvilket vel nok for en Del har haft sin Begrundelse i den særlige Beskyttelse, de nød ved den nære Beliggenhed opad Toldgrænsen, en Beskyttelse, der ogsaa gjorde det lettere for Landsdelens Industri at staa for det Omslag, som indtraadte efter Kielerfreden og Norges Tab i 1814. Som bekendt fik talrige danske Industriforetagender dengang deres Knæk, i første Række fordi de var kunstigt opelskede af Staten, hvis nationaløkonomiske Politik viste sig at være ganske forfejlet.

Teknikkens mægtige Fremskridt i Midten og særlig i Slutningen af det 19. Aarhundrede kunde naturligvis ikke undlade her som over hele Verden at øve sin revolutionerende Indflydelse paa hele Erhvervslivet. Man ser, hvorledes Datidens mest betydningsfulde Industrier bryder sammen, hvorledes det ene Foretagende efter det andet kvæles af hurtigt opblomstrende Industrier, der har taget Teknikken i deres Tjeneste. Udviklingen kom i et Jag, med en Hast, der virkede forbløffende og ikke gav Tid til mange Betragtninger. Man behøver ikke at gaa vidt for at faa et typisk Eksempel paa, hvorledes den ny Tid hensynsløst bortfejede det, som i Løbet af forbavsende kort Tid havde overlevet sig selv. Det sønderborgske Skibsbyggeri t. Eks. havde hidindtil staaet som den alt dominerende Industri i Byen. Det var ikke blot i sig selv den største Industri, men en Række forskellige Virksomheder var kædet til det, mere el-

ler mindre direkte. Det vilde sikkert have forekommet de gamle Sønderborgere ugørligt, at Byen vilde kunne overvinde et Sammenbrud af Skibsbyggeriet, som var knyttet sammen med det øvrige Erhvervsliv til et organisk Hele. Men Sammenbrudet kom! Den fremstormende Udvikling splintrede Kæden, og Jernskibsbyggeriet, der i Løbet af ganske faa Aar havde vokset sig op til at blive en Storindustri, kvalte Træskibsbyggeriet, der var ude af Stand til at følge med i Kapløbet.

Men en Revolution kan være nok saa brutal og hensynsløs; den har ogsaa sine gode Sider. Den renser ud, virker fornyende, giver frisk Luft under Vingerne og Fart i Ideerne. Det saa man ogsaa her! Befolkningen stoppede ikke Ørerne til, for at undgaa Lyden af den nye Tids voldsomme Fremmarche; man sluttede op i Rækkerne og gjorde Teknikken til sin Ven og Forbundsfælle. Udviklingen kom derved paany ind i en god og sikker Bane. Saa kom Krigen, og efter denne en ny Opblomstringens Tid. Hjulene, der havde staaet stille gennem flere Aar, sattes atter igang og Udviklingen fortsatte sin Fremmarche. Naturligvis kunde de ændrede statsretlige Forhold, der indtraadte i 1920 ikke undgaa at medføre ændrede Forhold og Betingelser for visse Industrier; men det var dog forbavsende smaa Forstyrrelser, der fandt Sted som Følge af Grænsedragningen og den dermed følgende Amputation af en Del af det tidligere Opland. En Overgang kæmpede Teglværksindustrien sig haardt igennem, ogsaa fordi der ikke var nogen Gang i Byggeriet; men i Dag ser man atter denne Industri, der har særpræget Broagerland, live op, saaledes at Produktionen nu er omtrent lige saa stor som den var før Krigen.

I 1920—21 dukkede en Række nye Foretagender op her i Sønderborg, t. Eks. Kamgarnsspinderiet, Valsemøllen, Oljemøllen, Chokoladefabrikken og sidst et Par Cigarfabrikker, der synes at have vundet sig en god Position. Andre Virksomheder foretog betydelige Udvidelser, saaledes Margarinefabrikken, der atter fornylig har bebudet Udvidelser af meget omfattende Karakter. Kamgarnsspinderiet er Byens største industrielle Foretagende. I Løbet af forbavsende kort Tid er den ene Fabriksbygning vokset op ved Siden af den anden, saaledes at Spinderiets samlede Kompleks nu strækker sig over et Areal paa ca. 14,000 Kvadratmeter.

Det kan med god Ret siges, at Sønderborg By og Amt i Dag staar med en sund Industri, som holder sig fuldt paa Højde med Tiden og forstaar at hævde sig i Konkurrencen. At dette ogsaa økonomisk set er af stor Betydning, kan selvfølgelig ingen bestride. De udmærkede Muligheder er udnyttet paa en Maade, der tjener de Industridrivende til Ære.

Med disse korte, indledende Bemærkninger, skal i det efterfølgende Hovedlinjerne trækkes op for de Industriers Udvikling inden for Sønderborg Amt, som har været af særlig Betydning, idet der sluttes med en kort Omtale af de betydningsfuldeste industrielle Foretagender, som i Dag findes her i Amtet. Fremstillingen som Helhed skal iøvrigt ikke tages for mere end Titelbladet angiver.

Skibsbyggeriet.

Sønderborg er en udpræget Søhandelsstad, der ligger ved en god, naturlig Havn. Byens Købmandsstand har altid haft Blikket aabent for, at de gunstige Betingelser, som Havneforholdene frembød, maatte udnyttes paa den bedst mulige Maade. Saa langt man kan følge Skibsfartens Udvikling tilbage i Tiden, har Sønderborg staaet paa en fremskudt Plads med en efter Datidens Forhold meget stor Handelsflaade. Der var stadig, livlig Forbindelse med Omverdenen, hvilket førte Rigdom og Velstand med sig. Nu og da kunde man komme ned i en økonomisk Bølgedal, men den dygtige og stræbsomme Befolkning, forstod at samle Kræfterne, sætte Tæring efter Næring, og raade Bod paa det, der tabtes i Modgangens Dage.

Forinden jeg gaar over til at fortælle om Skibsbyggeriet i Sønderborg, der i forrige Aarhundrede var Byens mest betydende Industri, vil jeg gerne give en kort Oversigt over Skibsfartens Udvikling her i Amtet, fordi denne i Virkeligheden stod i ganske nøje Samklang med Udviklingen af Skibsbyggeriet.

I et Skrift fra 1795 oplyses det, at der paa det Tidspunkt her i Sønderborg var hjemmehørende 67 Skibe paa ialt 13,466 Commerslæster. Sønderborg havde da efter Flensborg og Aabenraa den største Flaade i Hertugdømmet Slesvig. To Aar senere var Flaadens Størrelse reduceret noget, idet Fartøjernes Antal var gaaet ned til 48. Skibslisten af 1805 viser imidlertid paany Fremgang, idet de hjemmehørende Skibes Antal ansættes til 136. Af disse Skibe sejlede 25 paa udenlandske Havne. De øvrige besørgede den hjemlige Fragtfart, væsentligst Transport af Mursten og Tagpander fra de mange store Teglværker i Omegnen. 1837 bestod den hjemlige Handelsflaade af 43 Skibe. — 1862 opgøres Skibsfarten i Sønderborg Havn til: I indenlandsk Fart: udgaaet 702 Fartøjer paa ialt

8607 Cl.'s Drægtighed, udgaaet 825 paa ialt 15,378 Cl., i udenrigsk Fart: indgaaet 128 Fartøjer paa 4520 Cl., udgaaet 54 Fartøjer paa 2196 Cl. Ved Udgangen af 1862 var der ved Sønderborg Toldsted hjemmehørende ialt 93 Fartøjer paa ialt 2601½ Cl., indbefattet et Dampskib paa 15½ Cl. og 32 HK.

Disse Tal giver et Billede af Skibsfartens Udvikling i Sønderborg i forrige Aarhundrede og understreger med al ønskelig Tydelighed, hvilken overordentlig Betydning, den har haft for Byens Eksistens. Man forstaar derfor udmærket, at det var et haardt Slag for Byen, da den under Krigen med England i 1807 mistede flere af sine smukke Skibe. Ogsaa en større Fregat blev taget af Englænderne. Den var i 1806 afsejlet til St. Thomas for en herværende Reders Regning, men da den var paa Vejen hjemad kaprede Fjenden den og siden saa man intet til den, ej heller til den kostbare Last, den medførte. Ialt mistede Sønderborg 40 Skibe. Gennem forskellige Konfiskationer led Byen et samlet Tab paa 30,000 Rigsdaler, et efter den Tids Forhold meget stort Beløb. Det stod haardt paa i Aarene derefter, men skønt Udsigterne var mørke, satte man alt ind paa at naa op paa Højden igen, og mens Aarene skred, fik man et stadigt lysere Syn paa Fremtiden. Det varede da heller ikke længe inden man godt og vel havde klaret de truende Skær.

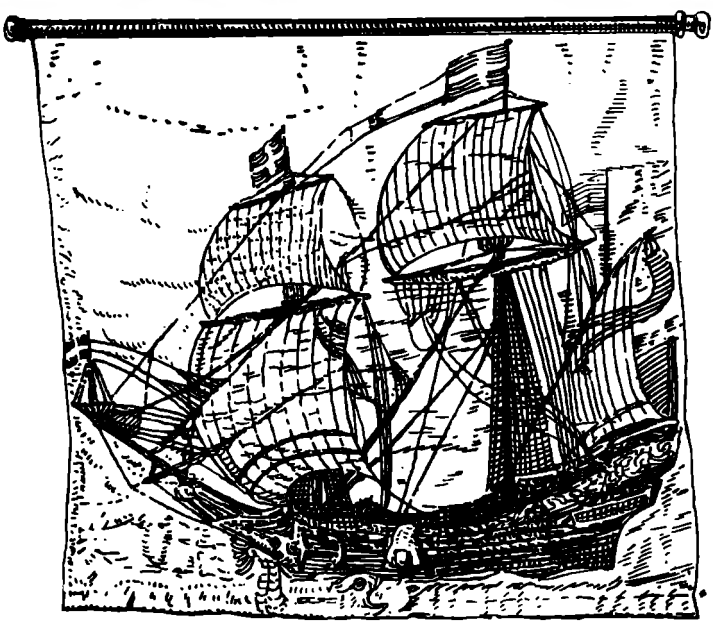

Det gamle Skipperlaugs Fane paa 1614.

I en Bog, »Statistik des Handels, der Schiffahrt und der Industri der Herzogtümer Schleswig und Holstein«, som i 1835 blev udgivet af en anonym Forfatter, der nøjedes med at præsentere sig som »en Mand af Faget«, gives der en interessant Skildring af Skibs- og Havneforholdene i Sønderborg. Der fortælles om rivende Fremgang, store Muligheder og betydningsfulde Opgaver i Fremtiden. Der var dengang livlig Skibsforbindelse med Holland, England og Norge. Til Island sejlede der hvert Aar 2—3 Skibe med forskellige Produkter. Als havde mange Varer at afsætte; »Manden af Faget« nævner bl. a. 50,000 Tons Korn om Aaret (1830—31 blev der afsendt til Riga ca. 15,000 Tons Rug), Heste, magert Hornkvæg, Huder, Smør, Flæsk, Gryn, Mel, Pjalter, Knogler etc. etc.

Fra Midten af forrige Aarhundrede og til 70'erne var Skibstrafikken i rivende Udvikling og store, her hjemmehørende Koffardiskibe sejlede paa Kinakysten (Singapore) og Vestindien. — Ifølge en gammel Adressebog havde Sønderborg dengang op imod en halv Snes Skibsredere.

Efter 1870 gik det noget ned ad Bakke, den hjemlige Handelsflaades Størrelse blev stærkt reduceret, de store Jernskibe begyndte at trænge haardt paa i Konkurrencen, mens Træskibene ikke kunde klare sig. Denne Nedgang fortsattes indtil Skibstrafikken i Sønderborg blev lagt fuldstændig om. I Dag hviler den jo paa en ganske anden Basis end for blot faa Decennier tilbage. Det er ikke de hjemmehørende Fartøjer, som nu betyder mest. Efter Nutidens Forhold er Sønderborgs Handelsflaade meget lille. Den opgøres til 8 Dampere (Sønderborg Dampskibsselskab) og 30 Fartøjer, alle over 4 Registertons Netto.

Ogsaa N o r d b o r g har haft en omfattende Skibsfart. I Aarene 1790—1807 var de hjemmehørende Skibes Antal 16 paa mellem 36 og 75 Cl. De sejlede med Fragt til Vestindien, Island osv. Særlig Island stod Nordborg i jævnlig Forbindelse med, men allerede fra 1808 gik det tilbage med Skibsfarten. I de Aar blev 3 Skibe lagt op, og i de følgende Aar blev Flaadens Størrelse stadig mindre.

* * *

Ved Begyndelsen af det 19. Aarhundrede fandtes der her i Sønderborg tre Skibsværfter, der i Aarene fra 1798 til 1833 byggede ialt 34 Skibe, væsentligst Skonnertbrigger. Af de tre Skibsværfter var Hauschilds Værft ubetinget det største og bedste.

H a n s H e i n r i c h H a u s c h i l d s V æ r f t, der endnu vil huskes af gamle Folk, laa nede ved Enden af Havbogade (dengang kaldet Fiskergade), forbi Valsemøllen, paa den Plads, der nu tilhører Vandbygningsvæsnet. Om dette Værfts Historie skal her berettes følgende: Værftet er 1757 bleven opført af Mathias Chr. Pechman, der i 1766 solgte det til Skibstømrer Asmus Jensen Høg, der

igen solgte det »vel vidende, efter god Overvejelse og moden Raad« til »den velbaarne Herre Jacob Jessen og dennes Arvinger«. Til Værftet hørte dengang 3 Huse med Tillbygninger, og efter Datidens Skik og Brug gode Borgerfolk imellem medfulgte den Asmus Jensen Høg tilhørende Kirkestol i Sønderborg Kirke. Prisen var 1600 Rigsdaler og de blev ved Salgets Afslutning erlagt kontant.

Den 7. Juni 1770 solgte Jacob Jessen Værftet til Jürgen Lorentzen for 1050 Rigsdaler. Det skal i denne Forbindelse bemærkes, at samme Jürgen Lorentzen ejede Nordborg Slot. Værftet solgte han den 27. Maj 1786 til Skibsbygger Thomas Petersen Godt. Den 27. September 1806 solgte Godts Enke, Anna Sofia Godt, Værftet ved offentlig Auktion til Jørgen Matzen for 2100 Rigsdaler.

Det formodes, at Jørgen Matzen har solgt Værftet til den graastenske Storkøbmand Otto Friedr. Ahlmann, der formentlig har udlejet eller bortforpagtet det til Skibstømrer Palmer, som vistnok stammede fra England.

Hauschildts Værft 1864.

Hans Heinrich Hauschild kom i Lære hos Palmer; da han var en Dreng med store og stolte Drømme og hans Slægtninge var fattige, saaledes at de var ude af Stand til at hjælpe ham igang med noget, der kunde tilfredsstille hans Ærgerrighed, tog han tidligt den Beslutning, at han vilde ud i Verden for at tjene Penge, og en skønne Dag meldte han sig om Bord hos Kaptajnen paa et af de i Havnen liggende Koffardiskibe, — og fik Hyre! I nogle Aar pløjede han saa Verdenshavenes Bølger og var flere Gange paa St. Thomas. Han var meget paapasselig, og naar Skibet naaede i Havn derude i de fremmede, fjerne Lande, var han ikke sen til at komme i Land, ikke for at gaa paa Sold som mange af hans Kammerater,

men for at tjene nogle Penge, som han derefter omhyggeligt lagde til Side. Blandt Kammeraterne blev han kun kaldt »the baskemann« (Manden med Kurven). — Men Hauschild naaede, hvad han vilde! I 1840 vendte han hjem til Sønderborg med en god Skilling paa Kistebunden, og den 27. Marts fik han udstedt Borgerbrev som Skibsbygger, hvorefter han den 16. Februar 1843 købte det af Palmer forpagtede Værft af Købmand Otto Friedr. Ahlmann i Graasten.

Ved Hauschilds Overtagelse af Værftet gik det en betydelig Fremgang i Møde. Han opnaaede indtil sin Død, fra 1843 til 1876, at sætte 63 Skibe i Vandet, hvoraf flere i mange Aar sejlede paa Kinakysten. Han har bygget følgende større Skibe:

»Triton« (1857—58), »Virginia« (1856), »Nicoline« (1864), »Japan« (1864), »Kina« (1855), »Ida« (1855), »Salamandra« (1856), »Hermann Theodor« (1856), »Oberon« (1865—66), »Chin-Chin« (1862) og »Xaka« (1874—75), »Tai-Wan« (omkring 1875).

»Triton« førtes af Kaptajn Georg Nielsen, »Virginia« af Kaptajn Prehn, »Kina« af Bendix Olsen og »Xaka« af Kaptajn Callsen. — »Triton« blev solgt i London, »Virginia« gik under ved Kap Hope med Krogh som Styrmand, »Nicoline« blev solgt i Hamborg, »Japan« blev kondemneret paa Japan, »Kina« forsvandt i en Tyfon, »Ida« blev solgt i Japan, »Salamandra« gik under paa en Rejse til Batavia. (Man hørte aldrig fra det), »Oberon« blev solgt i Hamborg og »Xaka« blev solgt i Singapore.

Hauschild har ogsaa været med til at bygge Broen over Alssund.

1862 beskæftigede Værftet 60 Arbejdere, og i det Aar blev der bygget 3 Skonnerter af respektive 91, 71½ Cl. samt en Jagt paa 20½ Cl. — I Aarenes Løb blev Værftet udvidet en Del. I 70'erne havde det saaledes ialt 6 Beddinger, og i den travleste Tid beskæftigede det over 100 Skibstømrere og Arbejdere.

Efter vore Dages Forhold er disse Tal vel ikke egnede til at virke imponerende, men i forrige Aarhundrede, var det en betydelig Industri, der kunde beskæftige op imod et halvt Hundrede Mand. Skibsbyggeriet havde iøvrigt sin Betydning derved, at det ogsaa gav Arbejde til en Mængde andre Fag. Til Eksempel Reblagerne, hvis Reblagergange rundt omkring satte deres Præg paa Byen.

Selve Byggeriet foregik efter den Tids almindelige Forskrifter. Det Materiale og de Hjælpemidler, man havde til Raadighed, var gennemgaaende meget primitive, og dette maa jo tages i Betænkning ved Bedømmelsen af Værfternes Præstationer. I Hauschilds Tid havde Teknikken paa Skibsbyggeriets Omraade ikke gjort sig særlig gældende, og mekanisk Hjælp, var noget, man endnu ikke

kendte. De store, svære Bjælker blev savet igennem ved Haandkraft. Der var to Mand om det, de anbragte sig paa et højt Stativ og udførte det vanskelige Arbejde med en stor, tung Sav. Interessant var det — hævder gamle Folk — at se, hvorledes Tømrerne formede Brædderne. De blev først puttet i store Bassiner med kogende Vand, og efter at de havde ligget der i nogen Tid og saa at sige var bleven mørkogte, toges de op, og lod sig da bøje i de ønskede Faconer. Det var et Arbejde, som tog en Masse Tid. Men de Skibe, som løb af Stabelen hos Hauschild gik altid for at være første Klasses.

Iøvrigt var en Stabelafløbning noget meget højtideligt, hvilket det jo iøvrigt ogsaa er den Dag i Dag. »Skibsbarselen«, som Folk dengang kaldte det, skulde overværes af alle; Byen var klædt i Festdragt. Dens Honoratiores fik særlig Indbydelse til at overvære det store Øjeblik, og Børnene fik fri fra Skole. Paa Højtidsdagen stod de ved Havnen og betragtede med store Øjne den stolte Sejler, der flagsmykket fra Ræling til Top laa paa Beddingen og afventede det Øjeblik da Stopplankerne skulde blive slaaet fra og Tovene hugget over, saa den kunde kaste sig ud i det blaa Hav. — — Men det kunde rigtignok ogsaa hænde, at »Festen« satte de mange Tilskuere en Skræk i Livet. Det er hændt nogle faa Gange, sidste Gang da »Virginia« blev sat i Vandet. »Virginia« var et usædvanlig flot Skib. Byens Borgere havde alt imens det var under Bygning ofte lagt deres Vej ned om Havnen for at betragte Sejleren. Der fortælles, at dens Stavn stod helt oppe, hvor Jomfrustien nu ligger. Den havde saaledes en ganske anselig Højde, og det var ikke noget Under, at saa at sige hele Byen skulde overvære denne »Skibsbarsel«. — — Den Dag, Stabelafløbningen skulde finde Sted stod der sort af Mennesker ved Værftet; ovre paa Sundvedsiden havde der ligeledes samlet sig i Hundredvis af Tilskuere. — Og Øjeblikket kom! Stopplankerne blev slaaet fra og en Tømrer skyndte sig at hugge Tovene over; men under dette Arbejde snublede han og huggede forkert, hvorved »Virginia« fik fejl Retning. Det knagede og bragede i Beddingen, »Knæktovene« sprang det ene efter det andet, og med tiltagende Fart gled Skibet ned mod Vandet. Man havde ingen Hold paa det. Det maatte gaa galt, og Folk veg forfærdede til Side. Ovre paa Sundvedsiden blev man hurtigt klar over, at det ikke vilde gaa godt, og der opstod ligefrem Panik, under hvilken Folk, raabende og skrigende, styrtede afsted; thi det var øjensynligt, at »Virginia« i Løbet af faa Minutter vilde styrte sig ud i Havet, for med voldsom Fart at skære gennem Vandet og med ikke mindre Styrke og Voldsomhed at tørne ind imod Bredden paa Sundvedsiden.

Det gik tildels, som man havde frygtet. »Virginia« masede sig ind i Bredden paa den anden Side, men heldigvis kom der ingen

Mennesker til Skade, end ikke den Tømrer, der var Ophav til den pinlige Tildragelse. Skibet havde dog sat sig saa godt fast i Bredden paa Sundvedsiden, at der maatte en hel Del Arbejdere i Gang med at faa det frit, og først efter at man havde gravet i flere Dage lykkedes det at faa det ud paa Sundet. Siden var »Virginia« ofte paa Oceanfart, indtil den som nævnt gik under ved Cap Hope.

En Model af »Virginia« hænger i Sønderborg Kirke. Ligeledes findes der i Kirken en Model af »Triton«.' Denne blev skænket til Kirken af Kaptajn Georg Nielsen, den senere Medejer af Damp-Melmøllen. »Virginia«-Modellen er skænket Kirken af Sømandsforeningen.

Af andre Skibsbyggerier, der var her i Sønderborg i forrige Aarhundrede skal nævnes Johannes Schmidts, som imidlertid standsede sin Virksomhed allerede i 1850. Det sidste Skib, Schmidt byggede, blev opkaldt efter Frederik den Syvende.

Hans Chr. Jensen eller »Hans Mester«, som han populært kaldtes, havde sit Skibsbyggeri paa den Grund, hvor Kulhandelsaktieselskabet nu har Lager, ved Siden af Margarinefabrikkens Kontorbygning. »Hans Mester« var en agtet Skibsbygger, der forstod sit Fag. De Skibe, der gik fra hans Bedding, var altid udmærket tilpasset til det vaade Element, siger de gamle, nulevende Skippere, som kan huske saa langt tilbage. Blandt kendte Skibe, han har bygget, skal nævnes Barken »Juno« og »Sarah«, der førtes af Kaptajn Nielsen og senere blev solgt i Japan. Hans Mesters Værft blev ophævet i 1863 og havde da været i Virksomhed i 15 Aar.

I Slutningen af 60'erne forsøgte et Firma, »Matzen & Søn«, at bygge en Jernbark. Matzen jun. var kommen hjem fra England, hvor han havde sat sig ind i Jernskibsbygning, og han havde sikkert ogsaa Kvalifikationerne til at føre sine Planer igennem. Men efter at Værftet havde faaet bygget det første Jernskib, der hed »Activ« kom det i økonomiske Vanskeligheder, og da det ikke var muligt at skaffe den nødvendige Kapital, maatte man standse. »Activ« blev saaledes det eneste Skib, Skibsbyggeriet »Matzen & Søn« fik sat i Vandet. — Det blev senere hævdet, at Sønderborg dengang ikke kendte sin Besøgelsestid; Jernskibsbyggeriet burde være konsolideret, saaledes at det kunde været ført videre; saa havde Sønderborg sikkert haft det store Skibsværft, som nu ligger i Flensborg, siger man. Der skortede i det afgørende Øjeblik paa Klarsyn og Vovemod.

Endvidere har der været forskellige mindre Baadbyggerier her i Sønderborg, hvis Indehavere var Seifert, Mjang, Müller,

Jørgensen og Baasch & Abraham. Sidstnævnte Baadbyggeri gik for nogle Aar siden over til Baadbygger Michaelsen og han er nu den eneste Baad- og Skibsbygger her i Sønderborg. Michaelsens Baadbyggeri paa Sundvedsiden er saa at sige Rudimenterne af den fordums, for vor By saa betydningsfulde Industri. I Dag bygges der ingen Oceanfarere i Sønderborg, de store, moderne Værfter har taget Teten. Saaledes skifter Tiderne!

Mølleindustrien.

Mølleindustrien hører til en af de allerældste Industrier. Den har været drevet gennem Aarhundreder og vil blive drevet gennem nye Aarhundreder, om end paa en anden Basis end nu og tidligere. I Løbet af de sidste 20 Aar har denne Industrigren som saa meget andet undergaaet store Forandringer. De smukke Vindmøller, der rundt om i By og paa Land sætter et saa hyggeligt Præg paa Landskabet, er stærkt paa Retur. Deres Æra er forbi. Mere og mere tager Møllerierne den elektriske Strøm i deres Tjeneste, saa Vindmøllerne snart kun staar som Minder om en Tid, der er svundet. Mølleindustrien føres videre ad nye Baner, præget af Tidens tekniske Udvikling.

I Midten af det 18. Aarhundrede var de saakaldte priviligerede Møller saa at sige eneraadende. De havde allerhøjeste Eneret til at formale Bøndernes Rug, og denne Ret holdt de fast paa med nidkær Paapasselighed. Men allerede i Slutningen af Aarhundredet rejste der sig rundt omkring paa Landet og ved Byerne nye Møller, der ganske vist ikke forsøgte at gøre de »Priviligerede« Rangen stridig, men hurtigt viste sig at være økonomisk gode Foretagender. De fik Koncession som Gryn- og Grubbe-Møller, og da det hjemlige Forbrug af disse Varer ikke var særlig stort, paabegyndte de en Eksport, der blev stadig mere omfattende alt som Aarene gik. Og med den tiltagende Eksport voksede Handelsmøllernes eller — som de ogsaa kaldtes — Spekulationsmøllernes Antal. I Begyndelsen af det 19. Aarhundrede fandtes ikke færre end 8 Vindmøller her i Sønderborg, hvoraf de fleste laa i Byens nordlige Udkant. Og rundt om paa Als og Sundved skød Spekulationsmøllerne op. De fintmalede Gryn eksporteredes i store Mængder til Island, Sverrig, Norge og Kongeriget. Det var en gylden Tid for Mølleindustrien. Men i Slutningen af det 19. Aarhundrede gik det tilbage. Efter-

spørgslen tog af og hørte til sidst helt op. Paa det Tidspunkt var Privilegievæsnet ganske vist afskaffet, og Spekulationsmøllerne havde altsaa Ret til at male Rug. Nogle af dem gik da ogsaa over til at blive saakaldte Kundemøller, men de har aldrig senere oplevet nogen Renæssance. Der er gaaet Storindustri i Mølleriet. Og de gamle Vindmøller, som man endnu ser rundt omkring, vil sikkert Tid efter anden forsvinde, hvis ikke man af Nænsomhed og Pietetsfølelse ønsker at værne om dem.

* * *

I det 17. og 18. Aarhundrede fandtes her i Amtet kun Bokmøller, der var byggede af Træ og stod paa en Bok, hvoraf de fik Navnet. Den sidste Bokmølle her i Amtet stod i Asserballe og blev nedrevet i 80'erne. I Sønderborg blev Bokmøllen, der laa paa Møllebakken, nedrevet i 50'erne. Om Bokmøllernes Historie foreligger der kun meget faa og spredte Oplysninger, og jeg skal derfor indskrænke mig til at omtale dem med disse faa Linjer. — — Men herefter vil jeg straks gaa over til at omtale den berømteste af alle vore Møller, den Mølle, hvortil der knytter sig de dyrebareste Minder, den Mølle, som »tvende Gange skudt i Grus«, atter blev rejst som Møllehus —: Dybbøl Mølle! Og naar jeg indleder med at omtale denne Mølle, saa er det ikke ganske tilfældigt eller blot fordi der knytter sig saa mange Minder til den, men først og fremmest fordi Dybbøl Mølle er den ældste af de saakaldte hollandske (stenbyggede) Møller i Sønderjylland. Møllen blev bygget 1744 eller 1745 af Martin Christophersen og Ketel Brodersen, som allerede i 1746 solgte den til Brødrene Valentin og Lorenz Clausen fra Læk. Efter disse Brødres Død overtog Lorenz Clausens Søn, den berømte Dybbøl-Møller Lorenz Clausen, Møllen.

Lorenz Clausen var født 1753. Han blev uddannet som Møller og Møllebygger, og da han havde en næsten uudslukkelig Trang til Kundskabsberigelse, blev han i en forholdsvis tidlig Alder, hvad man kalder en meget belæst Mand. Han havde stor Interesse for Naturvidenskab og Teknik. 1782 deltog han i en Konkurrence, som det kongelige danske Landhusholdningsselskab havde udskrevet, og som gik ud paa at paavise, »hvorledes Mel-, Malt- og Grynmøllen, ligegyldigt om den ved Hjælp af Vand, Vind eller Heste bliver drevet« skal være indrettet, for at kunne præstere det bedst mulige. Den 20. Maj 1783 bekendtgjordes i »Berlingske Tidende«, om en Afhandling med Devisen: »Hil Fædrelandet og den, som elsker det!« »om den ikke m. H. t. den theoretiske Deel af Opgaven ganske tilfredsstillede Selskabet, saa dog, hvad den praktiske Deel af Materien angik, gav forskellige gode Anvisninger, der vidnede om Forfatterens Erfaring i Faget, hvisaarsag der, som Selskabets Agtelsestegn, tildeltes ham en tredje Guldmedaille — — —«.

Møller Lorenz Clausen (1790) og **Dybbøl Mølle** (1792).

Efter Litografi i „Skandinavisk Folkemagasin" 1864 Nr. 27.

Det var Lorenz Clausens Afhandling! Sammen med Guldmedaljen fik han overrakt en Prisbelønning paa 100 Rigsdaler. I 1792 offentliggjorde Clausen Afhandlingen i det tyske Sprog. Den blev udgivet i Leipzig med følgende Titel: »Prachtischen Anweisung zum Mühlenbau usw.«. Den trykte Afhandling indeholdt tillige Planen til en Maskine, der kunde rense Kornet. 1783 havde han sendt en Afhandling om denne Maskine til det kongelige danske Landhusholdningsselskab som Deltager i en ny Konkurrence, men den havde ikke vundet videre Interesse i Selskabet. Iøvrigt skrev Clausen senere en Afhandling om, hvorledes man kunde faa Kompasset til ogsaa at funktionere i Polarlande, og fremdeles fremkom han med Forslag til en Forbedring af en Brandraket. Han spekulerede ogsaa længe paa at konstruere en styrbar Luftballon, og har ganske sikkert foretaget mange Forsøg i den Retning paa Dybbøl Bakke. Desværre gik Clausen for meget op i disse sine Interesser, saa Følgen blev, at Møllen blev forsømt, saa han tilsidst maatte gaa fra den. Han boede derefter i nogle Aar som Møllebygmester i Sønderborg og døde 1823, 70 Aar gammel, under et Ophold i Aarhus, hvor han ligger begravet.

Det har antageligt været omkring 1810, at Lorenz Clausen forlod Dybbøl Mølle, som efter ham blev overtaget af en Møller Christian Petersen. Den 16. Dec. 1824 blev den ved Avktion købt af den danske Ritmester von Paulsen, der boede i Kiel, og i de Aar, von Paulsen havde Møllen, blev den bortforpagtet til forskellige Møllere. Den sidste Forpagter hed Blom. Efter Ritmesterens Død blev Møllen solgt til H. Christian Jürgensen, der havde den indtil 1832. Dette Aar blev den ved Avktion købt af Heinrich Bahne Quaade fra Gelting i Angel. Der fortælles, at da man forlangte, at Quaade skulde stille Sikkerhed før man kunde betragte hans Bud som gyldigt, bad den sindige og stovte Angelbo nogle Karle hente en stor Kiste, som han havde med sig paa sin Vogn. Da Kisten blev stillet foran ham, aabnede han det svære Laag og sagde: »Her, mine Herrer, har De min Sikkerhed!« — Kisten var fyldt med klingende Sølvpenge! Quaade betalte kontant, ialt 2150 Rigsdaler.

Den nye Møller paa Dybbøl havde i nogle Aar været Forpagter paa Asserballe Mølle under Hertugen af Avgustenborg. Efter hans Død blev Møllen overdraget til Svigersønnen og Datteren, Jørgen og Margrethe Hansen. Til dem var det Carl Ploug skrev paa deres Guldbryllupsdag den 1. Jan. 1887:

»To Gange ødte Krigen Eders Bo,
Og Eders Land i fremmed Vold blev givet,
Men I to Gamle bjerged' mer end Livet,
I tabte aldrig Sindets lyse Tro,
I gjorde lige trofast Haab og Minde,
I se bag Natten Morgensolen rinde!«

Efter Jørgen Hansen overtog dennes Søn, Gerhardt, Møllen i 1873, og han havde den indtil 1895, da den blev overdraget til et dansk Konsortium, der ejede den indtil Genforeningen. Da blev Dybbøl Mølle overdraget til en selvejende Institution, som nu værner om den. Møllen er dog stadig i Drift, bortforpagtet til en Møller Refshauge.

Om Møllens Skæbne gennem Tiderne kan iøvrigt berettes: I Aaret 1800 brændte den som Følge af Lynnedslag, men blev hurtigt opført igen. Den 10. April 1849 brændte den efter en stærk Beskydning af Forbundstropperne, og den 13. April 1864 blev den skudt i Grus af Prøjserne. Den blev opført i samme Skikkelse, saaledes at den i Dag ser ud akkurat som den saa ud før den 13. April 1864. Under begge de slesvigske Krige blev Møllen benyttet som Observationssted.

I 1914 skrev Provst Thordur Thomasson fra Horsens følgende smukke Digt under et Ophold paa Dybbøl Mølle. Digtet findes indhugget i en Marmorplade, der er opsat paa Møllens Mur:

»Tvende Gange skudt i Grus,
atter rejst som Møllehus.
Vogter om et Mindebo,
selv en Bavta dansk og tro.
Spejd saa langt dit Øje naar,
Grav ved Grav paa Marken staar.
Danske Mænd gav Livet hen,
Troskab vogter Skansen end.
Taaredugget Æreskrans
slaar om Dybbøls Navn sin Glans.
Slægter dø, men Sproget binder,
Fremtid gror af dyre Minder!«

* * *

Det vilde føre for vidt at komme ind paa en udførlig eller blot tilnærmelsesvis udtømmende Omtale af alle de Møller, der har været og endnu findes her i Amtet. Jeg skal — forinden jeg gaar over til at omtale Sønderborg-Møllerne — indskrænke mig til at nævne et Par af de vigtigste Møller uden for Sønderborg By.

I 1797 blev der i Broager bygget en stor Kornvindmølle, som i 1829 ejedes af en Møller C. H. Clausen, en dygtig og indsigtsfuld Mand, der fik indført mange tekniske Forbedringer paa Møllen. I en gammel Bog omtales han som »en fremragende Teoretiker og

Praktiker«. Han havde paa en snedig og sindrig Maade faaet indrettet en hel lille Fabrik med Smørmaskine (formentlig Æltemaskine), Slibemaskine, Drejebænk, Grynmølle osv., og alle disse Maskiner blev trukket af Vindmøllen. Det var vel intet Under, at slig teknisk Færdighed vakte almindelig Beundring og Opmærksomhed paa den Tid.

Til Sandbjerg hørte en større Vandmølle. Her var Mølleren samtidig Bygger og Brændevinsbrænder. Det synes ikke at have været ualmindeligt dengang, at Møllerne forenede disse Haandteringer med deres Møllerivirksomhed.

I Blans fandtes en Stampe- og Valkemølle, der stampede og valkede det hjemmevævede Tøj. Møllen i Blans har dog ikke betydet noget særligt. Derimod fandtes der ved Siden af en Vindmølle, som havde en meget stor Virksomhed.

I Egen fandtes (1837) en kongelig Arvepagt-Vandmølle med tilhørende Vindmølle.

Paa samme Tid fandtes to Møller i Nordborg.

* * *

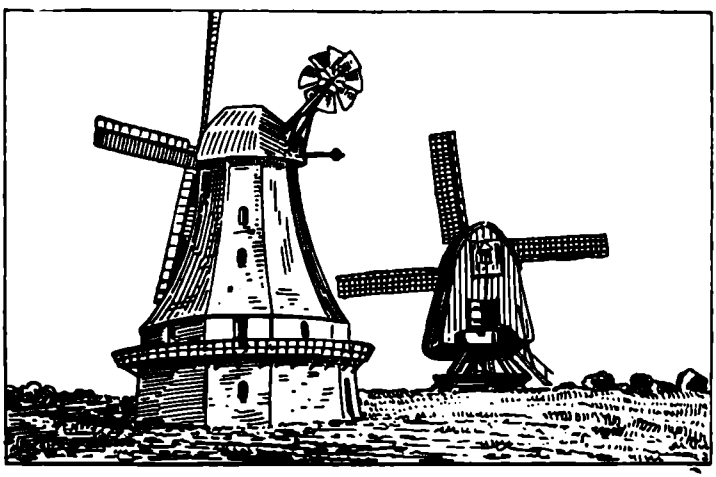

Vind- og Bokmølle ved Asserballe (1889).

I Slutningen af det 18. Aarhundrede fandtes her i Sønderborg kun én priviligeret Mølle (en Bokmølle). Den laa ude ved Enden af Alsgade, og gik i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede over til en Møller Kaufmann, der forøvrigt en Tidlang ogsaa ejede et Par af de andre Møller, der laa i Sønderborg. I Begyndelsen af det 19. Aarhundrede fandtes der ialt 8 Vindmøller her i Byen: Den store Hvedemølle, Maltmøllen, Ceciliemøllen, Mølby - Møllen, Kirschsteins Mølle, Rytters Mølle, Oljemøllen ved Bosager og Slotsmøllen.

Den store Hvedemølle, opført i Slutningen af det 18. Aarhundrede, nedbrændte den 30. December 1913. Den tilhørte omkring 1870 Møller Kaufmann, der tillige ejede den ved Siden af liggende Maltmølle og som omtalt den gamle Bokmølle, der blev revet ned i 50'erne (Bokmøllen har ligget paa det Grundstykke i Alsgade, der nu tilhører Købm. M. L. Bossen). Den store Hvedemølle havde Kaufmann købt i Odense, hvorfra den blev transporteret hertil. Den blev senere solgt til en Flensborger, Boysen, som forpagtede den til Møller Holst, senere til Markus Petersen og sidst til Linov, der nu har Elstrup Mølle. — Maltmøllen blev i Begyndelsen af 70'erne solgt til Angel.

Ceciliemøllen ved Enden af Møllebakken, blev opført 1741 som Gryn- og Grubbermølle og blev i de første Aar drevet af to Angelboere, Jens Jessen og Otto Thiessen. — 1829 blev den solgt til Møller Peter Chr. Hansen fra Dalsgaard ved Graasten og overtoges 1862 af dennes Søn, Asmus Christian Hansen. Efter dennes Død i 1901 blev Møllen ført videre af Sønnen, Peter Christian Hansen, der døde i 1918. Møllen drives nu af Peter Christian Hansens Enke, Fru Marie Hansen.

I de første Aar blev Ceciliemøllen drevet som Gryn- og Grubbermølle, men omkring 1890 gik man over til at male Korn. — I Sommeren 1871 nedbrændte Møllen og i den stærke sydøstlige Storm antændte nogle Gnister den paa »Galgebjerget« (hvor nu Dr. Krey har sin Villa) dengang beliggende Hans Peter Rytters Mølle, der nedbrændte til Grunden.

Møller Asmus Christian Hansen fik i 1885 udstedt Patent paa en Opfindelse, han havde gjort m. H. t. Finmaling af Gryn. Patentet blev udstedt af den danske Konge og gjaldt kun for Danmark, hvortil Hansen havde en ret omfattende Eksport. — I Traps »Slesvig« for 1864 nævnes blandt industrielle Foretagender i Sønderborg en Sennepsfabrik. — Det er formentlig Ceciliemøllen, der hentydes til, thi her er der gennem Aartier bleven malet Sennep.

Møllen i Mølby er antagelig opført omkring 1730. Sidst tilhørte den en Friser Markus Petersen og dennes Søn. I 80'erne blev den revet ned. Faa Dage før Nedrivningen skulde finde Sted fandt man et Baal, der var lagt tilrette under Møllen. Det kunde være bleven en meget alvorlig Begivenhed, saafremt Brandstifteren — thi der var jo ganske sikkert Tale om en saadan — havde faaet udført sit Forsæt, idet alle Husene i Mølby var tækket med Straa, og man ansaa det derfor for givet, at en Brand paa Møllen, vilde have været ensbetydende med, at hele Mølby var bleven lagt i Aske. Men denne Fare blev heldigvis afværget. Opdagelsen satte Sindene meget stærkt i Bevægelse i de Dage.

Kirschsteins Mølle laa paa Møllebakken (det Terrazzofabrikant Lorenzi tilhørende Grundstykke). I 50'erne var en Kaptajn Matzen Ejer af den. Han solgte den til en Møller Lorenz Hansen, som igen solgte den til Købmand Kirschstein, efter hvilken Møllen fik Navn. Kirschstein var en af Datidens mest bekendte Sønderborgere. Han sad i en Aarrække i Borgernes Raad og betød meget i Byens Forretningsverden. — 1875 blev Møllen flyttet til Hundslev, hvor den findes den Dag i Dag, og drives af Henrik Hansens Enke.

Rytters Mølle nedbrændte som omtalt 1871 samtidig med Ceciliemøllen. Den tilhørte først en Møller Biehl og gik derefter over til Bagermester Otten (en Far til Bagermester Chr. Otten), som forpagtede den til Hans Peter Rytter. Da Møllen nedbrændte havde den allerede været ude af Drift i lang Tid.

Ved den nuværende Engelshøjgade laa indtil 1857 en gammel Oljemølle, der tilhørte Peter Schmidt, som tillige havde opført en Dampmølle nede ved Havnen (den Bygning, hvor Firmaet Knutzen & Jensen nu har Lokaler). Schmidt havde tillige et Kalkbrænderi og var vistnok i det hele taget en meget velstaaende Mand. Gamle Folk husker endnu »Schmidtes Vej«, som ikke turde betrædes af Uvedkommende. — Over Dampmøllen lod Schmidt male med store, gule Bogstaver:

„Gud, hold Din almægtige Haand over den
og lade den virke til Gavn for mig og mine."

Omkring 1869 blev Bygningen solgt til den tyske Stat, som indrettede en Torpedostation i den. Den tyske Stat solgte den nogle Aar efter til et Konsortium, der begyndte en Margarinefabrik, men det gik ikke godt, og derefter overtog Peter Knarhøj Bygningen, hvor han indrettede et Talgsmelteri i Forbindelse med sin da paabegyndte Margarinefabrik. Bygningen ejes nu af Sønderborg Kommune.

Damp-Melmøllen har ligget i den Bagermester Oehlers tilhørende Ejendom paa Perlegade. Den menes at være opført omkring 1848 og overtoges dengang af Raadmand Hans Hansen, der i Folkemunde blev kaldt Hans Norsk. Hans Norsk havde forøvrigt ved Siden af et Bajerskølbryggeri, der var indrettet i det nuværende Sprøjtehus paa Kirkealleen. Hans Navn er kendt i Forbindelse med den danske Fregat »Tetis«' Besøg i Sønderborg i 48.

Senere gik Damp-Melmøllen over til Kaptajn Nielsen og Farver, Raadmand Jensen, som forpagtede den ud til en Møller Jensen. I 1894 gik Møllen fallit og overtoges da af Bagermester Oehlers, der imidlertid ikke driver Møllen videre, men har indrettet Bageri i den.

Slotsmøllen blev opført 1791 af Otto Heinrich Tiessen, der ifølge Koncessionen skulde betale »10 Rigsdaler i Vindpenge og 10 Rigsdaler Grundskat«. Tiessen drev Møllen i en Aarrække, men kom i økonomiske Vanskeligheder og maatte søge Hjælp hos sin Svoger, en gammel, rig Sønderborg-Købmand, Christian Petersen. Men da ogsaa denne Hjælp blev sat overstyr maatte han forlade Møllen, som blev solgt til Møller Markus Petersen 1833. Markus Petersen kom imidlertid ogsaa i Vanskeligheder og maatte gaa fra Møllen, som derefter blev forpagtet af Jørgen Berthelsen, en Møllersøn fra Dynt Mølle. 1847 købte Berthelsen Møllen og siden har den været i Familiens Eje. Jørgen Berthelsen døde 1851 og hans Enke Mette Kirstine B. drev Møllen videre indtil 1869, da den blev overtaget af den ældste Søn, Claus B. Han døde 1870, hvorefter de yngre Brødre Thomas og Jørgen Berthelsen overtog Møllen og drev den videre i Fællesskab. 1918 døde Thomas B. og 1920 Jørgen B. Siden har Slotsmøllen været drevet af Jørgen B.'s Enke, Dorothea, og hendes Søn Thomas Berthelsen.

Om selve Møllens Historie kan iøvrigt bemærkes følgende: 1837 nedbrændte den, men blev opført igen 1838. Den 18. April 1864 brændte den paany, idet den blev beskudt af Prøjserne fra Dybbøl. 1865 var den atter opført. I 1870, da Tyskland førte Krig mod Frankrig, blev der givet Ordre til i Løbet af 4—5 Dage at faa Møllen revet ned. Prøjserne erklærede, at den laa i Vejen for Forsvaret. Man frygtede nemlig i den Tid, at Franskmændene vilde sende Krigsskibe ind i Alssund. Mølleren gjorde Forestillinger hos Militærmyndighederne, men der gaves ingen Pardon, og Møllen blev brudt ned og ført til Tinglev, hvor den nedbrændte for faa Aar siden. — 1875 blev der opført en ny Mølle i den Skikkelse, hvori vi ser Slotsmøllen i Dag.

Møllen er opført i den tidligere Slotshave (deraf Navnet), som tilhørte Hertugen af Avgustenborg. Grunden hørte til det saakaldte hertugelige »Fristed« og Slotsmøllen havde derfor — i Modsætning til de øvrige Spekulationsmøller — Ret til at male Rug for de nærmeste Naboer, vel at mærke forsaavidt disse ogsaa boede paa det hertugelige »Fristed«.

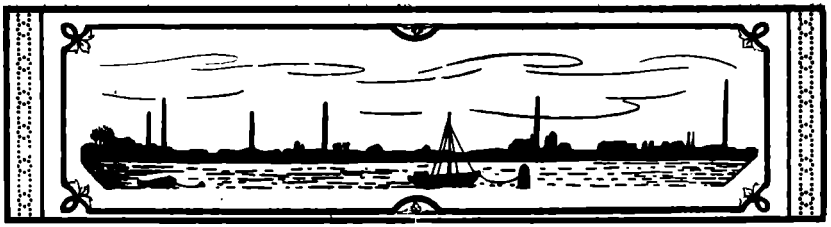

Teglværks-Industrien.

Naar man taler om den sønderjyske Teglværksindustri, tænker man uvilkaarligt i første Række paa Iller og Egernsund; det er intet Under, thi her har Teglværksindustrien sat sine dybeste Spor. Det er i første Række Teglværkerne ved Nybølnor og Flensborg Fjord, der har gjort denne Industri her i Sønderjylland saa bekendt som den har været, ja, h a r v æ r e t, for det er jo desværre en Kendsgerning, at ogsaa Teglværksindustrien har forladt Berømmelsens Tinde.

Det var i Begyndelsen af det 18. Aarhundrede, at en ærværdig Sjælesørger, der var bosat paa Broagerland, foretog de første famlende Forsøg paa at brænde Sten af det Ler, som fandtes i saa rig Mængde paa Egnen. Forsøgene faldt ud til Præstens Tilfredshed, og da nogle driftige Mænd fik det at høre, varede det ikke længe inden de tog fat paa at udnytte de naturlige Betingelser for en stor og livskraftig Teglværksindustri. I Aarenes Løb rejste det ene Teglværk sig ved Siden af det andet, saaledes at der i Løbet af forholdsvis kort Tid oprettedes hele Fabriksbyer ved Iller og Egernsund, hvor Hundreder af Arbejdere tjente deres daglige Brød. Arbejdet paa Teglværkerne er imidlertid et udpræget Sæsonarbejde, og det var derfor naturligt, at selve Egnen i den travle Tid ikke var i Stand til at levere det nødvendige Kontingent af Arbejdere. Disse blev derfor hentede fra andre Egne. Gennem mange Aar kom der saaledes hver Sommer en Mængde Arbejdere fra Ærø, men senere blev de hovedsagelig indforskrevne fra Lippe Detmold.

E. Duus fortæller i sine historisk-topografiske Beretninger fra Halvøen Sundved om Teglværksarbejdernes Levevilkaar, der sandelig ikke synes at have været misundelsesværdige. Værkerne beskæftigede baade Mænd, Kvinder og Børn, thi Sæsonen maatte ud-

nyttes. Der maatte sættes Pres paa, for at Produktionen kunde blive saa omfattende som mulig, saaledes at man kunde blive konkurrencedygtige over for de mange udenlandske Firmaer, der dengang havde stærkt Indpas paa det danske Marked. Sæsonen strakte sig fra den tidligste Forsommer til sent hen paa Høsten. Arbejdet var haardt, og — tilføjer Duus — sikkert meget skadeligt for Helbredet. Arbejderne skulde for en bestemt Løn forarbejde et vist Antal Sten om Dagen. De gik derfor til Arbejdspladsen straks ved Daggry og forlod den først sent paa Eftermiddagen for at være sikker paa, at de kunde tjene sig en ordentlig Dagløn. Men de flittigste af dem gav sig sjældent Tid til at spise et ordentlig Maaltid. Det var der ikke Stunder til! De nøjedes som Regel med en Slurk Brændevin; det styrkede Lemmerne, spændte Musklerne og gav dem nye Kræfter og ny Energi. Det paastaas, at ogsaa mange af Kvinderne maatte nøjes med denne temmelig spartanske Kost Dagen igennem. Hvorledes det stillede sig med Børnene skal jeg lade være usagt, thi derom foreligger der ingen Oplysninger. Men en saadan Levemaade kunde naturligvis ikke tilfredsstille Organismens Krav, saa meget mere som Arbejdet ved den brændende Ovn og med de varme Sten i sig selv maatte siges at være sundhedsfarligt. Mange Arbejdere brød derfor ofte sammen efter faa Sæsoners Forløb.

Gennem hele forrige Aarhundrede og i Begyndelsen af indeværende var Teglværksindustrien i stadig Fremdrift og naaede tidligt saa vidt, at den i Konkurrencen med de udenlandske Firmaer kunde komme ind som en flot Nr. 1. Men Verdenskrigen lagde ogsaa sin lammende Haand paa denne Industri. Heldigvis ser det nu ud til, at den skal komme i Gang igen. De Tal, jeg senere skal meddele, viser, at Produktionen er i Fremgang; den nærmer sig endog stærkt til det Omfang, den havde før Krigen. Nu er Cement- og Kalkstensfabrikkerne imidlertid haarde i Konkurrencen.

* * *

Rendbjerg Teglværk. Efter Illustration paa en Faktura fra omkring 1830.

Det bekendteste Teglværk er Rendbjerg ved Egernsund. Det er næppe for meget sagt, at det i Begyndelsen af forrige Aarhundrede var omgivet af en Berømmelsens Glorie. Og den Mand, som skaffede Rendbjerg dette Ry, var H. H. Dithmer. Han foretog i 1824 »for kongelig Regning« en Rejse til Holland for at sætte sig ind i Teglværksindustrien der, som var meget vidt fremskredet. Dithmer indhentede mange Oplysninger og Erfaringer i Holland, og disse forstod han at gøre saa god Brug af, at han faa Aar efter kunde fremstille bedre Kvaliteter paa sit Teglværk end de hollandske Konkurrenter. Han nød imidlertid ogsaa megen Støtte fra Statens Side, der bl. a. indrømmede ham Monopol paa et bestemt Fabrikat i 10 Aar. Som en Anerkendelse for Dithmers udprægede Dygtighed modtog han i 1825, Aaret efter Hjemkomsten fra Holland, Udnævnelse til Danebrogsmand, og i Maj 1835 blev han udnævnt til Agent. Disse Hædersbevisninger havde Dithmer uden al Tvivl gjort sig fortjent til, thi han var ikke blot med til at gøre sit eget Teglværk til »det mest enestaaende Teglværk i Norden« som det hedder i en Landsbytopografi fra den Tid, men han har uden mindste Tvivl været den Mand, som førte hele den danske Teglværksindustri frem ad de rette Baner til Gavn for hele Landet.

Fra talrige Sider blev Dithmers Fabrikater rost og fremhævet. Duus oplyser i sit førnævnte Skrift, at »Hr. Generalmajor von Christensen har erklæret, at de bedste Sorter af Hr. Dithmers Klinker er tre Gange saa vandtætte som de hollandske«. Hvilke Kvalifikationer Generalmajoren har været i Besiddelse af, skal jeg ikke her komme ind paa en Bedømmelse af. Jeg skal indskrænke mig til at konstatere, at Duus fandt sig foranlediget til stærkt at fremhæve denne Mands Udtalelse, og deraf maa det vel kunde formodes, at Generalmajor von Christensen har haft særlig god Forstand paa Teglværksprodukter.

I et andet Skrift, der udkom omtrent paa samme Tid som Duus' historisk-topografiske Beretninger, oplyses der, at »efter Udsagn af H. Grabau, Præces ved Bygge-Deputationen i Lybæk, og Hr. Wimmel, Stadbygmester i Hamborg, er Afleveringen af de forannævnte Sten (fra Rendbjerg) sket til ganske særlig Tilfredshed, saaledes at Rendbjerger-Fabrikaterne vil være at anvende i forekommende ny Tilfælde«.

I H. Grabaus Anbefaling hedder det bl. a.: »Klinkernes ganske udmærkede Kvalitet og Holdbarhed har bevaret sig overordentlig fortræffeligt lige til dette Øjeblik (Febr. 1834).«

Hr. Wimmel skriver bl. a.: »at Rendbjerger-Fabrikaterne har vist sig som gode og holdbare, samtlige Leveringer fra Hr. Dith-

mer er sket prompte og reelt, og det er sikkert, at Fabrikaterne vil blive anvendt hyppigere i Hamborg, hvis blot Priserne ikke var saa høje«.*)

I Pastor Scheteligs Efterretninger om det den 25. Juni 1830 til Minde om Heinrich von Zütphen rejste Monument (der var forarbejdet af Dithmer), forekommer der følgende Lovprisning af Rendbjerg-Teglværkets Ejer: »Han have ikke blot Klinker til Vandbygning, som bliver foretrukket af Kunderne frem for de hollandske, men som yderligere Bevis for denne Mands Kunstflid, tjener hans Anstalts Produktion af Fliser, Gesimssten til Kirker og Taarne og ved Siden heraf mange andre Vidnesbyrd, ogsaa m. H. t. Forarbejdning af Monumenter, der pryder flere af de omkringliggende Kirkegaarde og Kirkegaarden i Flensborg, og disses gode Kvalitet og smagfulde Udsmykning finder almindelig Anerkendelse —.«

Af Dithmers mest bekendte Fabrikater nævner Duus: Matblaa Tagpander, Klinker, massive »Hestekrybber« og pressede »Kokrybber« ildfaste Fliser og Sten, Gulvfliser, Afløbsrør, blaa Sandsten, Gesimssten og en Slags Rosetter, endvidere Ornamenter og Monumenter (fra 2 til 12 Fod i Højden med sort eller forgyldt Inskription).

Til den ydre Facade paa et stort Sygehus i Hamborg leverede Dithmer 900,000 Fodsten, senere fik han ogsaa Leveringen til Teatre og Detentionsbygninger, forskellige offentlige og en Mængde private Bygninger rundt omkring i Tyskland. Indtil 1835 havde Dithmer til Udlandet solgt for 150,000 Mark Sten.

* * *

Da Rendbjerg-Værket indledede sin Glansperiode, fandtes der i Egernsund ialt 14 Teglværker, hvoraf von Schrøder i sin »Topografie des Herzogtums Schleswig« nævner følgende som de vigtigste: »Det gamle Teglværk« (sandsynligvis det allerældste Teglværk paa Broagerland), Bjerg-Teglværket, »Brillen«, »Jean Meyn«, »Island« og »Grønland«.

I Iller var der 6 Teglværker, der den største Del af Aaret beskæftigede omkring 100 Arbejdere og fabrikerede 3 Millioner Mursten og 450,000 Tagpander. De fleste af Teglværkerne beskæftigede 12—14 Mand og de fremstillede gennemsnitlig 4—500,000 Mursten og 60—70,000 Tagpander. De vigtigste tilhørte 1835: P. Petersen (opført 1794), H. Hansen (opført 1768), Chr. Duus og Claus Heide (1750—60).

1824 blev der paa Foranledning af Kammerherren og Amtmanden til Nordborg, von Krogh, sendt Centraladministratio-

*) De høje Priser skyldtes de dengang saa høje Kanal-Omkostninger.

nen for Slesvig-Holstens patriotiske Selskab en tabellarisk Oversigt over samtlige Teglværker i Nybøl Herred. Det hedder i denne:

I 1823 var der i de herværende 14 Teglværker beskæftiget tilsammen 166 Fabriksarbejdere og mere end 120 Daglejere og Haandlangere. Disse producerede 6 Millioner 440,000 Mursten, 330,000 Klinker, 994,000 røde og blaa Tagpander og over 70,000 hvælvede Sten, Fliser og Gesimssten, ialt henved 8 Millioner forskellige Teglværksprodukter. De hvælvede Sten, Fliser og Gesimssten, saavel som blaa Tagsten, blev kun leveret fra Hr. Dithmer af Rendbjerg. Paa to andre Teglværker, der tilhører de Herrer Matz Matzen i Egernsund og Claus Heide i Iller, blev der ved Siden af Stenbrændingen, af den ene brændt 50 Tons og af den anden 70 Tons Kalk. Teglværkernes samlede Brændselsforbrug beløb sig til rigelig 600 Ladninger Tørv. Det har været meget glædeligt at iagttage, at ingen af Teglværkerne har haft Grund til at indføre Raamaterialer fra Udlandet, undtagen visse Glasur-Ingredienser og Kalksten.«

De 14 Teglværker i Egernsund var:

L. P. Helmers, kaldet »Brillen«. Det beskæftigede 15 Arbejdere og forskellige Daglejere, brugte aarligt 1½ Million Tørv og fabrikerede i samme Tid 800,000 Mursten og 90,000 Tagpander.

P. Hansen. Oprettet 1760. 1½ Million Tørv. Beskæftigede sædvanligvis 23 Arbejdere. 7—800,000 Mursten og 100,000 Tagpander.

Jomfru Soph. Tüchsen arvede Teglværket efter sin Fader, der havde haft det i 65 Aar. 14 faste Arbejdere og Daglejere. 1½ Million Tørv. 600,000 Mursten og 80,000 Tagpander.

»Jean Meyn«. Opført 1792. 25 Arbejdere. 1½ Million Tørv. 8—900,000 Sten. 30—40,000 Tagpander.

»Island« (C. Dethlefsen). Opført 1764. 22 Arbejdere. 1 Million Tørv. 400,000 Mursten og 80,000 Tagpander.

P. Meyland. Teglværket opført 1778. 11 faste Arbejdere og en Del Daglejere. 1 Million Tørv. 500,000 Mursten og 80,000 Tagpander.

D. Dethlefsen. 13 faste Arbejdere og lejlighedsvis Daglejere. 1 Million Tørv. 500,000 Mursten og 90—100,000 Tagpander.

Bjerg-Teglværket. 10 Arbejdere. 1 Million Tørv. 500,000 Mursten og 60,000 Tagpander.

P. Matzen. 30 Arbejdere. 1½ Million Tørv. 900,000 Mursten og 100,000 Tagpander.

»Prinsegaarden« (H. C. Richelsen). Opført 1750—60. 16 Arbejdere. 800,000 Tørv. 450,000 Mursten og 100,000 Tagpander.

Det hertugelige Teglværk, Administrator Dithmer. Opført 1780. 40 Arbejdere. 3 Millioner Tørv. 1 Million 300,000 Mursten og 150,000 Tagpander.

»Grønland« (H. Henningsen). Opført ca. 1760. 22 Arbejdere. 1½ Million Tørv. 800,000 Mursten og 90—100,000 Tagpander.

Løjtnant Schlaikiers Teglværk. 15 Arbejdere og undertiden Daglejere. 1½ Million Tørv. 750,000 Mursten og 90,000 Tagpander. Teglværket er opført 1750.

Et Teglværk, opført 1723. (Navnet er ikke opført i Fortegnelsen fra 1835. Det bemærkes blot, at Teglværket »drives som de øvrige«.)

* * *

I Dag findes i Iller 3 Teglværker, i Egernsund 9, ved Skodsbølnor og Nybølnor 8.

Iller: Hans Petersen, Forenede Teglværker, Chr. Hollensen (»Kathrinesminde«).

Egernsund: Aktieselskaberne »Egeskov«, »Rendberg Teglværk« samt »Sofies Minde« (Karl Madsen), A. Hüttmanns Teglværk, Karl Madsens Teglværk, Holms Teglværk (tilhørende Akts. Rendbjerg), A/S. »Island«, »Grønland« (Brødr. Sørensen & Møller),

Skodsbølnor og Nybølnor: A.-S. »Lille Tornskov«, »Store Tornskov« (Hyls & Christiansen), »Skodsbøl Teglværk (Bdr. Sørensen & Møller), og Hans og Tycho Tycksens Teglværk, Chr. Petersens Teglværk, H. Bachmanns Teglværk, Enke Stoffers Teglværk, Fr. Christensens Teglværk.

Disse havde i 1922 en samlet Produktion paa 29 Millioner Sten og Rør. 1923 var Produktionen steget til 43 Millioner 300,000. Der synes saaledes som indledende antydet at være Mulighed for, at Teglværksindustrien atter kan komme virkelig godt igang. Alle de ved Værkerne beskæftigede Arbejdere er nu bosiddende paa Stedet, saa der er ikke Tale om at hente Arbejdskraft fra andre Egne. Men desværre hersker der om Vinteren stor Arbejdsløshed, da Teglværkerne kun beskæftiger faa Arbejdere uden for Sæsonen. Arbejderne maa derfor i Vintertiden søge andet Arbejde.

I Løbet af de sidste 10 Aar er 10 Værker sat ud af Drift og brudt ned. Dette Tal fordeles paa Iller, Egernsund, Skodsbølnor, Nybølnor og Fiskebæk ved Graasten.

Hvorledes Udsigterne tegner sig for Teglværkerne i Fremtiden, er det vanskeligt at sige noget bestemt om, thi det er afhængigt af mange forskellige Forhold, først og fremmest Kronens Kurs i Forhold til den tyske Mark, idet de sønderjyske Teglværker maa tage det første Stød af for de danske Teglværker, som trues af Konkurrencen sydfra. Som Følge af disse særlige Forhold er Lønnen for Øjeblikket for den enkelte Arbejder 9 Øre mindre pr. Time og 18 Øre mindre pr. Akkordtime end Gennemsnitslønnen i det øvrige Danmark *).

I det ovenstaaende har jeg udelukkende holdt mig til en Omtale af Teglværkerne ved Nybølnor og Flensborgfjord, fordi disse har betydet mest. Iøvrigt fandtes der og findes endnu, som omtalt i Indledningen, forskellige Teglværker rundt om i Sønderjylland, men disse har altid ført en ret ubemærket Tilværelse. Ogsaa Sønderborg har i fordums Dage haft sine Teglværker, hvoraf et tilhørte Hertugen af Avgustenborg. Det eneste bemærkelsesværdige, man har at berette om dette, er, at det i sin Tid skal have leveret Sten til det gamle Christiansborg Slot.

I den nyere Tid har der ligget et mindre Teglværk paa Sundvedsiden og et ude ved Kasernen (Schmidts).

---

*) Ifølge Meddelelse af Marts 1924.

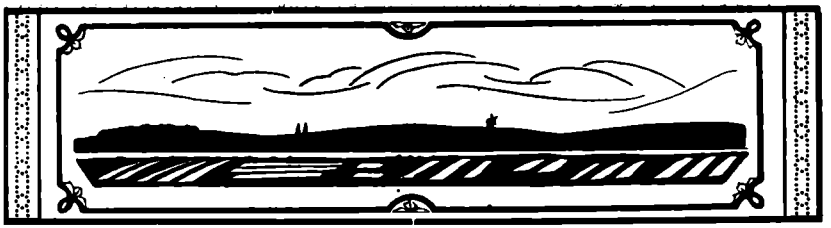

Sønderborg-Blegen.

Sønderborg-Bleg ligger i Byens sydøstlige Udkant, afgrænset af Kongevejen og Voldgade. Den tilhørte i sin Tid, ligesom Ladegaarden, Hertugen af Avgustenborg, der i Midten af det 18. Aarhundrede boede paa Sønderborg Slot. Da Residensen forlagdes til Slottet i Avgustenborg, blev de hertugelige Landerier bortforpagtede, og Blegen, som dengang laa lige op til Slotshaven og den hertugelige Køkkenhave, overgik til den danske Konge og kom ind under hans Forvaltning.

Den 29. April 1751 udstedtes af Kong Frederik den Femte en Konfirmation, hvorefter Bleggrunden, der dengang var forpagtet af Anna Sophie Christians, blev overdragt til en tidligere Jæger ved Slottet i Sønderborg, Johan Hinrich Helmer, for 50 Daler Kurant og en »Rekognition« af 25 Daler Kurant. Det antages, at Grunden tidligere, ogsaa før Anna Sophie Christians Tid, af den hertugelige Husholdning har været anvendt som Blegeri, men dog næppe i større Udstrækning.

Syd for Blegen laa T r a a d p l a d s e n, som i 1890 blev købt af Slagtermester Reimers, der igen solgte den til den sidste Ejer paa Blegen. De øvrige »Blegmand« havde forpagtet Pladsen af Ejerne.

Den 22. December 1751 blev der udstedt et Privilegium til Helmer, underskrevet paa Christiansborg Slot af Kong Frederik den Femte. I dette Privilegium hed det bl. a., at enhver Borger i Sønderborg havde Ret og Tilladelse til at blege deres Linned paa eget Grundstykke, »ogsaa maa andre, der besidde et dertil egnet Grundstykke, lade en Vens Linned blege uden Vederlag; men ingen i hele Sønderborg Amt maa blege for Penge ud over Indehaveren af dette Privilegium. Forser nogen sig herimod, saa vil det betræffende Linned være at konfiskere og sælge, og Halvdelen af Udbyttet erholder Statskassen, mens den anden Halvdel tildeles Monopolets

Indehaver«. Desuden bestemtes det, at Blegelønnen skulde fastsættes til 4 Lübscher Schilling for 20 Alen Linned, »enten det er grovt eller fint«. For 1 Pund Garn skulde der betales en Blegløn paa 1 Lübscher Schilling. — Behandlingen med Lud og selve Vaskningen af Linnedet kunde Folk selv besørge, men »Blegmanden« paatog sig gerne dette efter særlig Aftale.

Efter at Helmer havde drevet Blegerivirksomheden i en halv Snes Aar, blev Grundstykket overdraget til Hinrich Hansen, som fik udstedt en Konfirmation, hvorefter der tildeltes ham de samme Rettigheder, men ogsaa paalagdes ham de samme Pligter som den foregaaende Ejer. 1798 gik dette Privilegium over til Sønnen, Peter Nikolaj Hinrichsen og efter dennes Død til Enken, indtil Virksomheden overtoges af Sønnen, Fritz Hinrichsen (den sidste »Blegmand«), som endnu lever og har sit Hjem paa Blegen.

Det er nu 24 Aar siden det sidste Stykke Linned forlod Blegen. Udviklingen har gjort denne Virksomhed overflødig. Ihvorvel man maa erkende, at »Blegmanden« forstod sig saare godt paa kemisk Behandling, maa man alligevel indrømme, at vore Dages Snilde og Opfindsomhed forlængst har sprængt de Rammer, inden for hvilke en Blegerivirksomhed kunde drives paa Engdraget i Byens sydøstlige Udkant. Men engang, ja, for blot 50 Aar tilbage, var Blegen et Foretagende, der havde fuldt op at gøre og som efter Datidens Forhold med god Ret kunde kaldes omfattende. Det var i særlig Grad i Slutningen af det 18. Aarhundrede, at Virksomheden havde sin Blomstringstid. Det fortælles, at der kom Linned langtvejs fra for at blive behandlet her. Peter Nikolaj Hinrichsen maa have været en meget dygtig Mand, thi i de allerfleste Byer fandtes der priviligerede Blegerier, men ikke desto mindre skaffede han sig talrige Kunder uden for Sønderborg Amt, ja, langt uden for Hertugdømmernes Grænser. Engang kom der ikke færre end 8 Vognlæs Linnedudstyr fra den flensborgske Købmand Karsten Christensen, og fra Vestphalen kom der jævnligt store Sendinger.

Det var dog navnlig Blegningen af Traad, som Hinrichsen gjorde sig bekendt ved. Han havde indrettet eget Laboratorium, det eneste ordentlige Laboratorium, der paa den Tid fandtes her i Sønderborg, og her tilberedte han de forskellige Kemikalier, som han skulde anvende ved Blegningen. De vigtigste Kemikalier var Klorkalk og Svovlsyre. Hinrichsen havde i sine unge Dage studeret Kemi i Kiel og havde desuden Indsigt i mange andre Ting, saa det var almindelig Brug blandt mange af de gode Sønderborgere, at opsøge »Blegmanden«, naar de vilde have noget at vide, enten i den ene eller den anden Retning. Som oftest vidste Hinrichsen ogsaa at give de Spørgende et tilfredsstillende Svar, thi kunde han ikke huske det, tog han sin Tilflugt til Bøgerne, af hvilke han havde

et rigt Udvalg. — Men, for at komme tilbage til det egentlige Emne: De Traade, som skulde bleges, kom som Regel fra Tønder og Løgumkloster, hvor de blev anvendt til Kniplingsindustrien. Da denne senere blev fortrængt af Maskinkniplingsindustrien, kom der en haard Tid for Sønderborg Bleg, i Særdeleshed da det viste sig umuligt for Hinrichsen at faa sit Tilgodehavende hos et Handelskonsortium, gennem hvilket han havde modtaget store Partier Traad til Blegning. Skønt han vandt de Processer, han indledede, blev Resultatet dog, at han ialt tabte 14,000 Kroner, et efter den Tids Forhold meget stort Beløb. Det var i 1830. I de følgende Aar gik det stadig mere og mere tilbage med Blegeriet, dels fordi Bønderne begyndte at holde op med Hjemmevævningen, men sikkert ogsaa fordi det store Tab, Hinrichsen led ved Kniplingsindustriens Sammenbrud, blev et Grundskud, hvis Virkninger det var vanskeligt for ham at overvinde.

Selve Blegerivirksomheden gik for sig om Sommeren. Da var hele Grundstykket dækket af Linned, og det laa ude baade Dag og Nat. For at Linnedstykkerne ikke skulde flyve bort og for at de kunde blive belyst lige meget overalt, blev de strammet ud mellem smaa Pæle, saaledes at de ikke fuldstændig berørte Jorden. — Om Natten maatte der naturligvis holdes Vagt. Ellers kunde Folk jo ikke med Tryghed sende deres Tøj »til Blegs«. Vagten besørgedes af en af Arbejderne. Der var opført to Vagthytter, som var forsynede med 8 Træluger, to Døre og en Feltseng. Den sidste af disse Vagthytter blev nedrevet i 1854.

Ved Modtagelsen blev Linnedet mærket med rødt Kridt og indført i Bøger. Der var i den travle Tid ansat en særlig Bogholder, som besørgede det Stykke Arbejde. Derefter skulde det gennemgaa en særdeles rationel Behandling. Først og fremmest skulde det vaskes i Lud, derefter i klart Vand, saa i Lud igen og saa i klart Vand, Lud, klart Vand osv., indtil det var fuldstændig rent. Denne Behandling kunde Folk selv foretage, men som nævnt paatog »Blegmanden« sig det efter Henstilling.

Traadene blev behandlet med Kemikalier. De skulde ligeledes først vaskes. Derefter blev de indgnedet i Klorvand, saa behandlet med Svovlsyre, hvorefter de fik en lille Omgang med Klorkalk, for til Slut at blive grundigt udvasket og trukket ud paa Traadstængerne.

— Tiltrods for den overordentlige Dygtighed, som den sønderborgske Blegmand efter alt at dømme har været i Besiddelse af, synes det dog ikke at have været ham muligt at faa Tøjet fuldstændig hvidt, hvilket man — det skal naturligvis bemærkes i denne Forbindelse — ligesaa lidt var i Stand til andre Steder paa den Tid.

I gamle Breve, der er sendt til Hinrichsen, tales der altid kun om halv eller trekvart Blegning.

— — — — — —

Nu er imidlertid ogsaa denne Virksomhed standset. Den tilhørte den gamle Tid og forsvandt med den!

Da der blev lavet „Klipfisk“ i Sønderborg.

Det begav sig i det Herrens Aar 1864, at mægtige Stimer af store, dejlige Torsk styrede ind i vore hjemlige Farvande og med særlig Forkærlighed boltrede sig i de blaa Bølger ude paa Bredgrunden. Aarsagen til denne pludselige Torskerigdom var fuldstændig ukendt, og vise Hoveder, der lagdes i Blød, formaaede ikke at løse dette interessante Problem. Imidlertid var dette vel heller ikke det vigtigste, i hvert Fald ikke for Fiskerne, som her fik en sjælden Lejlighed til bogstavelig talt at føre Guldet med sig hjem fra deres Dræt. Der var saa rigeligt af Torsk, at de ligefrem kunde staa og pilke dem, og naar de vendte hjem i deres smaa Baade ved Aftenstide, var Lasten saa tung som den lige netop taalte at være.

Nu kunde man maaske spørge, hvad Sønderborgerne dog skulde gøre med alle disse Fisk; thi det var naturligvis helt umuligt at afsætte dem til Befolkningen alene. Imidlertid blev dette Spørgsmaal hurtigt løst, idet Købmand Andreas Karberg fik den gode Idé, at paabegynde en veritabel Klipfiskeindustri. Han aftalte med Fiskerne, at de kunde aflevere alle de Torsk, de fangede, hos ham; de skulde faa en Bankdaler*) pr. 100 Pund. »Klipfisk«-Fabrikken blev indrettet paa Nørrebro, i den Ejendom, der nu bebos af Fiskehandler Hess. Og hver Aften bragte Sønderborg-Fiskerne det ene store Læs Torsk efter det andet til Andreas Karberg. Om Vinteren blev Torskene først og fremmest gjort rene (Indvoldene taget ud), hvorefter de blev nedsaltede, og naar Foraaret kom, blev de lagt ud i Solen til Tørring. Takket være de fredelige Forhold, der dengang kendetegnede Sønderborg By og dens Befolkning, kunde Karberg tillade sig at opfylde Pladsen foran sin Ejendom og helt ned til

*) ca. 2 danske Kroner.

Vandkanten med Brædder og Kasser, hvorpaa Torskene blev udbredt. Naar Ret skulde være, maatte man saaledes have kaldt de tørrede Torsk for »Brædderfisk«; men det er jo imidlertid noget, som har mindre at sige.

»Klipfiskene« blev eksporteret i store Mængder og fandt rivende Afsætning til Gavn og Glæde, saavel for Karberg som for Fiskerne, der gennem godt en halv Snes Aar aldrig var i Bekneb m. H. t. det daglige Brød; thi de behøvede jo blot at tage en lille Tur ud paa Bredgrunden, hvis Vejret da ikke var alt for forrygende.

Men efter en halv Snes Aars Forløb forsvandt de store Torskestimer, og med dem Sønderborgs Klipfiskeindustri, som imidlertid forinden havde oplevet en rig og frodig Blomstringstid.

Bryggerier og Brænderier.

Indtil 1850 var det almindeligt, at man paa Bondegaardene havde sit eget Brændevinsbrænderi, hvor Brændingen foretoges af en saakaldt »Brændsvend«. Men i 1850 blev det bestemt, at der skulde erlægges en vis Brændingsafgift, hvilket var Aarsagen til, at Bønderne i stort Tal holdt op med selv at fremstille Brændevinen. Dette blev da i Almindelighed besørget af de saakaldte Brænderier, som paa den Tid fandtes i Nordborg, Majkro, Frydendal, Mommark, Avgustenborg og Sønderborg. Brænderiet i Frydendal var i Virksomhed indtil 1903. Efterhaanden som Spritfabrikkerne udvidedes, fortrængte de disse Brænderier, der ikke var i Stand til at klare sig i Konkurrencen.

Sønderborg Eksportbryggeri 1878. Efter en Akvarel.

Her i Sønderborg var der tre Brænderier, et, hvor Eksportbryggeriet nu ligger. Dets Indehaver var Brændevinsbrænder Peter Petersen, som 1853 grundlagde Sønderborg Bryggeri. Desuden laa der et Brænderi paa Perlegade, hvor Restavrationen »Tre Kroner« nu

findes. Det tilhørte Mathias Jacobsen. Og endelig har der ligget et Brænderi paa Hjørnet af Bro- og Bjerggade. Dets Indehaver blev kaldt Kajnæs-Povlsen, fordi Kajnæsboerne som oftest tog ind til ham. Povlsen selv stammede fra Kajnæs.

Under Beretningen om Mølleindustrien har jeg anført, at Raadmand Hans Hansen, eller Hans Norsk, som han kaldtes, havde indrettet et Bajerskølbryggeri i det nuværende Sprøjtehus ved Kirkealléen. Dette Bryggeri synes dog ikke at have betydet noget synderligt. Peter Petersens Bryggeri naaede derimod hurtigt en stor Produktion, og var efter Krigen 1864 et af de største industrielle Foretagender her i Byen, idet det beskæftigede ca. 30 Mand og aarligt fremstillede 9000 Tønder (ca. 3 Millioner Flasker) Bajerskøl og Hvidtøl, men herom vil jeg nærmere berette under Afsnittet: »Industrien i vore Dage«.

Farverier og Spinderier.

Farveriernes og Spinderiernes Antal i Sønderborg var i sin Tid forholdsvis stort. Omkring Midten af forrige Aarhundrede havde vi ialt 6; nu er der kun eet Farveri her i Byen, nemlig A. P. Behrends.

Det ældste Farveri menes at være grundlagt 1750. Det blev drevet af en Mand, der hed Peter Schultz. Farveriet laa, hvor nu Ejendommen Raadhustorvet 3 ligger.

Af andre Farverier (og Spinderier) skal nævnes Hansens i Lille Raadhusgade. Det blev nedlagt for 12—14 Aar siden, og sidst ejedes det af Paulsen & Hansen. Det menes ogsaa at være et meget gammelt Foretagende. Spindemaskinerne blev trukket af en Hest.

Endvidere fandtes der et Farveri, som havde tilhuse i de gamle Bygninger i Jernbanegade, paa hvis Grund Købmand Sisseck nu har opført sit store Kompleks. Det beskæftigede 6—7 Mand.

Det saakaldte Petersens Farveri laa paa Perlegade, hvor nu Kaféen »Tre Kroner« findes. Brejers Farveri laa øverst i Perlegade.

Skovs Klædefabrik, der skal omtales i denne Forbindelse, fordi det ogsaa drev en meget omfattende Virksomhed som Farveri og Spinderi, var for en 80 Aar siden en af de største Industrier i Sønderborg. Fabrikken overtoges i 60'erne af Asmus Skov, men det var dog først dennes Søn, som rigtig fik oparbejdet Foretagendet, saaledes at det til Tider beskæftigede op imod 25—30 Mand. Det skulde være ganske udmærkede Varer, som fremstilledes paa Skovs Fabrik, særlig det saakaldte danske Klæde var bekendt og stærkt efterspurgt. Det paastaas, at Skov sendte en Mængde af sine Fabrikater op til Kongeriget, hvor der var god Afsætning. Omkring Aarhundredskiftet blev Fabrikken købt af

Farver Lauterlein, som imidlertid lavede Fabrikken om til et Elektricitetsværk, det Elektricitetsværk som — naturligvis efter ganske betydelige Udvidelser — endnu findes her i Byen.

A. P. Behrends' Farveri og Klædefabrik blev grundlagt 1863 af Farver Jorgensen, som endnu lever. Det begyndte som Farveri, Spinderi og Væveri med 2—3 Mand. Gamle Jørgensen ejede Foretagendet indtil 1889, da det blev overtaget af Farver A. P. Behrends, under hvis Ledelse det hurtigt blev betydeligt udvidet og moderniseret. I 1918 overgik Ledelsen af Virksomheden til A. P. Behrends to Sønner, Fritz og Andreas Behrends. Disse har ligeledes foretaget betydelige Udvidelser, saaledes at man nu beskæftiger en halv Snes Mand. Mens de øvrige Farverier og Spinderier her i Byen er standset, er det lykkedes at føre dette Foretagende op paa Højde med Tiden.

Farveriet og Klædefabrikken betjener sig nu af de mest moderne Maskiner og kan i enhver Henseende klare sig i Konkurrencen. Desuden har man faaet indrettet et kemisk Renseri, det eneste kemiske Renseri i Sønderborg og det største i hele Sønderjylland. Spinderiet og Væveriet ledes af Andreas Behrends, Farveriet og det kemiske Renseri af Fritz Behrends.

A. P. Behrends Farveri og Klædefabrik er en Virksomhed i god Udvikling. I Aarene umiddelbart efter Krigen og lige omkring Genforeningen led man meget under Konkurrencen sydfra, men nu er man kommen ind i bedre Baner og klarer sig som anført udmærket i Konkurrencen.

I Tilslutning til Farverierne og Spinderiene skal jeg lige nævne Hørberedningsanstalten, som laa ved Mølledammen, og ligeledes i sin Tid havde overordentlig meget at gøre. I Almindelighed var det vel saadan, at Bønderne selv kartede deres Hør. Det var midlertid baade et langsommeligt og besværligt Arbejde, og det var derfor ikke noget Under, at mange af Bønderne gik over til at sende deres Hør til Sønderborg eller til Nordborg, hvor der ogsaa fandtes en saadan Hørberedningsanstalt.

Da Hjemmespinderiet og Væveriet lidt efter lidt hørte op, mistede Hørberedningsanstalterne ogsaa Grunden under Fødderne og maatte standse.

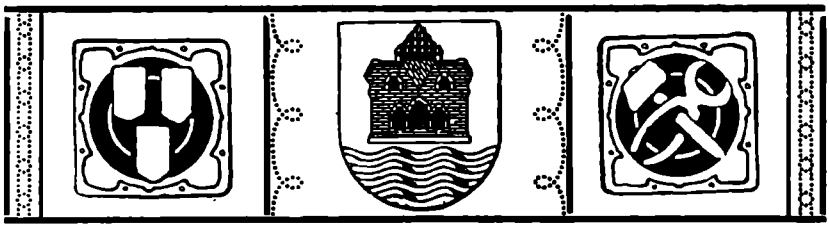

Andre industrielle Foretagender.

Jeg har i det foregaaende omtalt de vigtigste af de industrielle Foretagender i tidligere Tid, men der er jo naturligvis en hel Del andre Industrier, som det imidlertid her vilde føre for vidt at komme nærmere ind paa.

Sønderborg Netfabrik blev grundlagt i 1878 af Manufakturhandler M. L. Utzon.

Fabrikken blev indrettet i de Bygninger, som har staaet paa det Grundstykke i Jernbanegade, hvor Købm. Sisseck nu har opført sit store Kompleks. Den begyndte meget smaat med Fabrikation af Fiskenet, men blev hurtigt udvidet. Allerede i 1880 havde Fabrikken ialt 7 Maskiner, og beskæftigede henved en halv Snes Mand. Da Foretagendet stadig var i Udvikling, byggede man en Fabriksbygning ved Enden af Finsensgade. Her blev Netfabrikken indrettet i 1908 og paabegyndte Virksomheden 1909. Man havde da anskaffet forskellige nye Maskiner og havde indrettet Korkskæreri. Lige før Verdenskrigen beskæftigede Fabrikken op imod 38 Mand foruden et ret stort Kontorpersonale, men da Fabrikationen gik stærkt tilbage under Krigen, blev Fabrikken solgt til et Dresdner-Firma, som førte den videre gennem de sidste fire Krigsaar.

I 1920 solgte Dresdner-Firmaet Bygningerne til Kamgarnsspinderiets nuværende Ejere.

Gamle Sønderborgere vil maaske huske »e Lysstøf«, Lysstøberiet, der laa paa Hjørnet af Jernbanegade og Perlegade i Peter Sørensens Hus. Dette Lysstøberi maa henregnes til de tidligere industrielle Foretagender, og er da ogsaa opført under disse

i gamle Skrifter. Det var jo i og for sig almindeligt, at Folk selv støbte deres Lys eller ogsaa at Slagteren besørgede denne Haandtering. »E Lysstøf« maa imidlertid have haft en særlig omfattende Virksomhed siden den er bleven ophøjet til Værdigheden: Industri.

De sønderborgske Kalkbrænderier er nu kun — en Saga blott! — Der var en Tid, hvor de havde en vis Betydning. Der fandtes to, et ude ved Kasernen og et ovre paa Sundvedsiden. Kalkbrænderiet paa Sundvedsiden ejedes af Otzen, der tillige havde en Benmelsfabrik og i nogen Tid ogsaa en saakaldt Cikoriemølle. Kalkbrænderiet ved Kasernen ejedes af den tidligere omtalte Peter Schmidt, hvis Søn i 1908 solgte det til Købmændene Chr. Thomsen og Heinrich Petersen. Det beskæftigede dengang 5—6 Mand og fik ofte Skibsladninger af Kalk fra Fakse. Da Krigen kom, blev Kalkbrænderiet solgt til en Handelsmand, Jørgen Hansen fra Kolding, som igen solgte det til Købmand Bahnsen, og denne har saa sidst solgt det til Byen. Kalkbrænderiet har forlængst standset Virksomheden.

Foruden de her nævnte Industrier fandtes der en Sprit- og Eddikkefabrik, et Sæbesyderi; men hermed er sikkert ogsaa de fleste taget med paa Regningen.

Industrien i vore Dage.

I det foregaaende er der givet en Beretning om de forskellige industrielle Foretagender, der har præget By og Amt gennem de sidste 250 Aar, idet enkeltes Historie er ført lige op til vore Dage. I dette Afsnit skal der meddeles en kort Omtale af de nyeste Industrier, som i Dag er de førende inden for Hjemstavnen.

Der er ikke meget at sige til Indledning. Som allerede understreget tør man sikkert gaa ud fra, at Industrien inden for Sønderborg Amt, har de allerbedste Muligheder for en fortsat god Udvikling. Det er sunde, livskraftige Foretagender, der bliver ledet med virkelig Dygtighed og Forstaaelse for Tidens Krav. — Der er Grund til at antage, at Sønderborg Amt stadig vil byde gunstige Vilkaar for disse Industrier, saavist som Amtsbyen, Sønderborg, erkendes at være en By i Udvikling, en By med store Muligheder i Fremtiden. Udvidelsen af Sønderborg Havn, Broen over Alssund og den normalsporede Bane til Mommark er Ting, hvis Betydning man i denne Forbindelse ikke bør underkende. De forbedrede Samfærdselsforhold, som disse Planers Gennemførelse vil komme til at betyde, vil være af den allerstørste Vigtighed for Industrien.

KAMGARNSSPINDERIET er uden Sammenligning det Industriforetagende her i Sønderborg, som staar forrest i Række med Hensyn til Størrelsen. Det er ikke noget gammelt Foretagende, men kan ikke desmindre se tilbage paa en rivende Udvikling. Det blev startet i 1921 af Carl Bremer og Otto E. Møller under Navnet »Det danske Kamgarnsspinderi«. Det begyndte med ca. 14 Arbejdere, men maatte meget hurtigt udvide, og har fortsat med Udvidelser i de forløbne Aar, saaledes at man nu er oppe paa et

Arbejderantal af 400, hvortil kommer Kontorpersonale og Ekspeditionsfolk, ialt ca. 50. Spinderiet opfylder et Areal paa ca. 14,000 Kvadratmeter. Forøvrigt kan det i denne Forbindelse oplyses, at der i Løbet af indeværende Sommer og næste Sommer vil blive foretaget meget betydelige Udvidelser, saaledes at Spinderiet om et Aarstid vil være oppe paa en Arbejderstab paa 600 Mennesker.

Virksomheden er inddelt i 10 Afdelinger, der alle er udstyrede med de mest moderne Maskiner. 1. Afdeling er Topsfarveriet, 2. Topspletteriet, 3. Topstørreriet, 4. Forspinderiet, 5. Fintspinderiet, 6. Spinderiet, 7. Tvinderiet, 8. Raagarnshasperiet, 9. kulørt Hasperi og Spoleri og 10. Farveri, Vaskeri og Blegeri.

Hvad angaar Blegeriet, skal det erkendes, at Det danske Kamgarnsspinderiet holder vor Bys Ry i Ære. I det foregaaende har jeg udførligt omtalt »Blegen« og dens Virksomhed med en stærk Understregning af, hvor højt man i fordums Dage værdsatte den sønderborgske »Blegmand«, endog uden for Amtets Grænser. Kamgarnsspinderiets saakaldte »Sønderborg-Hvidt« er en værdig Fortsættelse. Det er kendt langt ud over Landets Grænser. Blegning med »Sønderborg-Hvidt« giver Ulden en skær, hvid Farve, som — i Modsætning til andre Blegninger — aldrig taber sin Kraft.

Spinderiet fremstiller kun Haandstrikkegarn og Maskinstrikkegarn, det sidstnævnte specielt til Tricotagefabrikker. En stor Del af Produktionen afsættes her i Landet, vel nok ca. 25 %. Før blev de Uldgarn, man anvendte herhjemme, væsentligst importeret, saa det er jo særdeles glædeligt, at et d a n s k Foretagende har forstaaet at sætte saaledes ind paa det danske Marked, at Importen nu er bleven meget stærkt begrænset, og det saa meget mere som Kvaliteten fuldtud kan staa Maal med den udenlandske. Iøvrigt eksporterer Spinderiet en Mængde af sine Varer til England, Skotland, Tyskland, Holland og Svejts, eller saa at sige alle Evropas Lande.

Man regner med, at Spinderiet for Øjeblikket fremstiller ca. 5—600,000 Kg. Garn om Aaret.

Det danske Kamgarnsspinderiet ejes af Grundlæggerne, Carl Bremer og Otto E. Møller. Bremer stammer fra Neumünster og er ud af en meget gammel Tekstilslægt. Bremer har den tekniske Ledelse. — Otto E. Møller er født i København. Han har været beskæftiget ved en Række større Handelsforetagender i Ind- og Udland, men har ikke været Branchemand før 1919. Fabrikant Møller har den købmandsmæssige Del af Ledelsen.

MARGARINEFABRIKKEN »BONA« er bleven startet af Konsul P. Knarhøj. Den begyndte i Sønderhavnegade i 1889 i en lille Bygning, og fremstillede til at begynde med kun ca. 200

Pund Margarine ugentlig. Efter Sønderborg Banks Sammenbrud i 1895 maatte Fabrikken som saa mange andre Foretagender her i Byen, delvis standse, men Vanskelighederne blev hurtigt overvundne, og Fabrikken kom ind i en god og sikker Udvikling. I Aarenes Løb, blev Bygningen i Sønderhavnegade for lille og man maatte skride til en Udvidelse. Paa samme Tid blev der af et Konsortium etableret en Margarinefabrik i Bygningen, hvor nu Firmaet Knutzen & Jensen har Kontor- og Lagerlokaler. Denne Fabrik likviderede imidlertid og overtoges i 1902 af P. Knarhøj, som derefter i nogen Tid drev begge Margarinefabrikkerne. I 1907 byggede Knarhøj den nye store Bygning i Sønderhavnegade og her blev hele Virksomheden koncentreret, idet Fabrikken ved Enden af Nørrehavnegade blev omdannet til Talgsmelteri, saaledes at Raaprodukterne kunde fremstilles der. Man maa mindes, at Margarinen dengang blev fremstillet af animalske Stoffer. Men i Aarenes Løb vandt den vegetabilske Margarine mere og mere frem og Knarhøj foretog derfor resolut en Omlægning af Virksomheden. Han købte Oliemøllen i Perlegade, hvor der blev indrettet en Kokosoliefabrik, som kom igang 1912, men den nedbrændte Aaret efter. Møllen blev bygget op igen, og skulde netop genoptage Virksomheden da Krigen begyndte, men da man nu ikke mere kunde faa Raavarer kom den ikke i Gang. I Oktober 1918 solgte Knarhøj Møllen til et Firma i København. I 1919 solgte han Margarinefabrikken til Margarinefabrikken »Bona« A/S., København, som endnu ejer den.

Da Margarinefabrikken blev startet i 1889 beskæftigede den kun 3—4 Arbejdere; nu beskæftiger den godt 100, og er vel nok Sønderborgs næststørste Industriforetagende. Produktionen er meget omfattende. Fabrikken er en af de største Margarinefabrikker, vi har her i Landet.

AKTIESELSKABET SØNDERBORG OLIEFABRIK (Perlegade) blev grundlagt i Foraaret 1919 i de Bygninger paa Perlegade, hvor Købmand P. Knarhøj i sin Tid havde indrettet en Oliefabrik i Tilslutning til sin Margarinefabrik. Selskabets Aktiekapital andrager 800,000 Kroner. Efter Overtagelsen byggede man Fabrikken noget om, og forsynede den med nye, moderne Maskiner, idet man ogsaa anskaffede Maskiner til Presning af Hørfrø til Fremstilling af Linolie og Fernis samt Hørfrøkager.

Kopramøllen og Hørfrømøllen brændte i 1920. Kopramøllen blev ikke bygget op, idet man fandt det formaalstjenligt at omlægge Fabrikationen til Forædling, Raffinering, af importeret, raa Kokosolie til Anvendelse i Margarinefabrikationen og raa Soyaolie. Hørfrømøllen blev bygget op igen, og kom atter igang i Foraaret

1923. For Øjeblikket beskæftiger Virksomheden 60 Mand i Spiseoliefabrikken og ca. 20 i Hørfrømøllen. Fabrikken har sit eget Bødkeri, hvor der er beskæftiget 14 Mand.

Den administrerende Direktør er Carl G. Petersen, København, hvor Hoved- og Salgskontoret findes. Som Driftsleder har Selskabet ansat Direktør G. A. K. Nielsen. Han har været mange Aar i Udlandet, bl. a. i England og Tyskland paa de største Spiseoliefabrikker. I England var Direktør Nielsen ansat ved det berømte Firma Maypole Dairy Co. (Smør- og Margarineimport). Han kom hertil i 1920 og har siden da ledet Driften.

Det er lykkedes Sønderborg Oliefabrik at vinde ind saavel paa det inden- som udenlandske Marked.

SØNDERBORG EKSPORTBRYGGERI er grundlagt 1853 af Brændevinsbrænder Peter Petersen. Han fik hurtigt oparbejdet Bryggeriet, og sendte sine Ølsorter viden om, helt ned til Angel og Flensborg. Og da Sønderborg-Rederne dengang sendte mange Skibe i Fart paa Kinakysten og til Sydamerika, fik Petersen etableret en omfattende Eksport, der steg fra Aar til Aar. Man vil faa en udmærket Forestilling om Produktionens Omfang, naar det oplyses (som for øvrigt anført i det foregaaende), at der aarligt blev brygget 9000 Tønder Øl eller ca. 3 Mill. Flasker. — 1875 overtoges Bryggeriet af Sønnen, Peter Petersen, som udvidede det paa forskellige Omraader, idet Bryggeriet derefter ogsaa fremstillede forskellige nye Ølsorter. — I 1918 overtog Chr. Petersen, Peter Petersens Søn, Bryggeriet og han lod ligeledes foretage forskellige Udvidelser. Bryghuset, Maskinhuset og Kedelhuset blev nyopført i 1906. I 1895 var der bleven indrettet en Sodavandsfabrik. Denne blev moderniseret, og over hele Bryggeriet blev der indsat nye, moderne Maskiner, der nu fuldtud staar paa Højde med Tidens Krav.

Sønderborg Eksportbryggeri har stadig en ret god Eksport, selv om Ølsorterne ikke mere sendes saa langt som til Kina og Sydamerika.

Man fremstiller nu følgende Sorter: Bajerskøl, Lager, Porter, Pilsner, Gammel Sønderborg Lager, Dobbeltøl, Maltøl, Hvidtøl, Apollinaris og Citronsodavand.

Bryggeriet hører stadig til et af vor Bys største industrielle Foretagender.

EMIL GADES MASKINFABRIK blev startet 1850 af Jernstøber P. Petersen, der stammede her fra Sønderborg. Det er den ældste Maskinfabrik og Jernstøberi i Amtet. Paa Maskinfabrikken, der dengang beskæftigede 15—16 Mand, fremstillede man særlig Hestegange og mindre Landbrugsmaskiner. 1872 solgte Petersen Virksomheden til Dr. Fr. L. Emil Gade, efter hvis Død

Enken, Theodore Cathrine Henriette Gade, født Hansen, førte den videre, for efter nogle Aars Forløb at overdrage Fabrikken og Støberiet til Sønnerne Peter og Vilhelm Gade. Disse udvidede Fabrikken ret betydeligt og beskæftigede gennem flere Aar mellem 30 og 40 Mand. De gik over til at fremstille større Landbrugsmaskiner, Dampmaskiner, Kakkelovne, Komfurer etc. — Saa kom Verdenskrigen og Virksomheden gik i Staa. Efter Krigen kom Foretagendet i Gang igen, og blev i 1921 overtaget af Peter Gades ældste Søn og dennes Onkel M. P. Drescher i Aarhus. De to fører nu Foretagendet videre som et Interessentskab. Den forretningsmæssige Ledelse er overdraget til H. F. Petersen, der har været knyttet til Fabrikken i 32 Aar, og Købmand M. L. Bossen.

Man beskæftiger nu ialt 10—15 Mand. Støberiet er gaaet ind og det hovedsagelige Arbejde, man udfører er Reparationer.

— Iøvrigt skal det i denne Forbindelse oplyses, at en af de Bygninger, som hører til Fabrikken, i 1864 blev benyttet som Lazaret.

STEIN & MEYLANDS JERNSTØBERI hører til et af de ældre industrielle Foretagender i Sønderborg. Det blev grundlagt 1857 af daværende Købmand Stein og Jernstøber Meyland. Efter Meylands Død førte Stein Foretagendet videre, og efter hans Død ledede Enken det indtil det i 1909 blev overtaget af Richardt Almer og Hasselmann, der begge var Ingeniører. Hasselmann faldt i Krigen, og i Januar 1920 solgte Almer Støberiet til Ingeniørerne Harald Lund Jensen og P. K. Nielsen.

Støberiet begyndte med meget faa Arbejdere, men da der hurtigt maatte foretages Udvidelser, var dette ensbetydende med, at Antallet af Arbejdere maatte forøges. I 1870'erne beskæftigede man saaledes 40—50 Mand. Der blev paa den Tid støbt Kakkelovne og Komfurer, men dog i særlig Grad Hestegange og forskellige Teglværksmaskiner. Af disse blev en hel Del sendt til Sverrig, Norge, Finland og Kongeriget. Man byggede ogsaa Dampmaskiner til Dampmøllerne.

Nu beskæftiges der godt 40 Mand, og Støberiet er i Øjeblikket det eneste Støberi i Sønderjylland. Man har ogsaa indrettet en Maskinfabrik, som er godt i Gang. Støberiet fremstiller en meget stor Del af det Maskin- og Metalgods, som anvendes af Maskinbyggerne i de sønderjyske Landsdele. Man regner med, at der støbes ca. 500 Tons Maskingods om Aaret og ca. 20 Tons Metalgods.

I Maskinfabrikken bliver der fortrinsvis fremstillet Jernbanemateriel. Siden Genforeningen har man saaledes fremstillet 100 Sæt Jernbanebomme til Statsbanerne og private Baner. Stein & Meyland er det eneste danske Foretagende, der laver Jernbanebomme. Disse har tidligere været importerede fra Tyskland.

Efter Ingeniørerne Lund-Jensen og Nielsens Overtagelse af Virksomheden er denne bleven moderniseret og udvidet. Støberiet er saaledes bleven dobbelt saa stort som det var før.

Ingeniør Lund-Jensen er Støberiingeniør og leder Støberiet. Han har været beskæftiget ved flere tyske Fabrikker, og i en Aarrække i Danmark hos Burmeister & Wain og det bekendte Støberifirma F. L. Schmidt.

Ingeniør Nielsen er Maskiningenør, og har ligeledes faaet en Del af sin Uddannelse i Udlandet. Han har ogsaa været beskæftiget hos F. L. Schmidt og endvidere hos C. M. Hess, Vejle. Ingeniør Nielsen leder Maskinfabrikken.

P. JØRGENSENS MASKINFABRIK blev grundlagt i 1906. Den begyndte inden for smaa Rammer, nærmest som en Slags Mekanikerværksted. De to første Aar blev Virksomheden drevet af P. Jørgensen og Georg Nielsen i Fællesskab, men i 1908 udtraadte Georg Nielsen og Jørgensen førte Foretagendet videre. Det antog et stadig større Omfang og man gik over til at fremstille Tærskemaskiner og Motorlokomobiler. Dette har man fortsat med, idet Virksomheden er bleven betydeligt udvidet og nu hører ind under Sønderborgs største. Fabrikken beskæftiger ialt 63 Mand og har bebygget et Areal paa ca. 1100 Kvadratmeter. Man fremstiller stadig som Speciale Tærskemaskiner samt Halmpressere og Kvashuggemaskiner. Endvidere har Fabrikken leveret Maskiner til de fleste Motormøller i Amtet, ligesom den har leveret Maskiner til en hel Række af de mest kendte Mejerier og et Par enkelte Slagterier.

HANS STAUGAARDS MASKINFABRIK i Stavgaard hører til et af Amtets ældste Foretagender i denne Branche. Fabrikken blev grundlagt 1850 af Hans Staugaard, der fremstillede forskellige Landbrugsmaskiner. Efter Hans Staugaards Død overgik Fabrikken til Sønnen, Claus, som førte den videre. Fabrikken beskæftigede i de Aar gennemsnitlig henved en Snes Mand. I 1894 overgik Foretagendet til Claus Staugaards Søn, Hans, som endnu ejer det. Fabrikken er imidlertid som Følge af Krigen gaaet meget stærkt tilbage og beskæftiger nu kun 3—4 Mand. Det er nu mest Reparationer, som Fabrikken foretager. Fabrikation af Landbrugsmaskiner etc. giver man sig kun delvis og lejlighedsvis af med.

Det skal i denne Forbindelse anføres, at der i Aarenes Løb fra Hans Staugaards Fabrik er udgaaet en Række dygtige Svende, der har nedsat sig som Mestre rundt om i Amtet.

FREDERIK PETERSENS MASKINFABRIK i Sinøl blev startet 1874 og blev hurtigt oparbejdet til en meget betydelig

Virksomhed. Fabrikken fremstiller væsentligst Landbrugsmaskiner. I 1923 afgik Indehaveren, Frederik Petersen ved Døden, hvorefter hans to Sønner, Chr. og Peter Petersen overtog Virksomheden, som nu beskæftiger godt en Snes Mand.

CHR. JENSENS MASKINFABRIK, NORDBORG, grundlagt i 1907, er nu et ret stort Foretagende, der i den travleste Tid beskæftiger en halv Snes Mand. Der fabrikeres hovedsagelig Landbrugsmaskiner og Landbrugsredskaber. Fabrikkens Specialitet er Turbinepumper, Kvashuggemaskiner og Møllerianlæg.

AKTIESELSKABET SØNDERBORG VALSEMØLLE ligger paa Nørrebro. Møllen blev startet i 1920 med en Aktiekapital paa 350,000 Kroner. Den beskæftiger 8—9 Mand. Da der helt igennem er automatisk Mølledrift, er det naturligvis ikke nødvendigt at have en stor Arbejderstab. Der kan fremstilles ca. 30 Tons Rug- og Hvedemel i Døgnet. Møllens Hvedesorter, »Automel« og »Manitoba Best« samt den specielle grove Rugmel har vundet god Indpas paa det hjemlige Marked.

Valsemøllen har haft en meget haard Konkurrence at kæmpe med og Forholdet er stadig det, at de kongerigske Møller sender deres Overproduktion herned til Underpriser; men trods denne Konkurrence arbejder Møllen dog stadig støt og sikkert under Udviklingens Tegn.

Dens administrerende Direktør, Frede Jørgensen, er gammel Branchemand, idet han har staaet som Leder af Dampmøller lige fra sit 20. Aar. Han har iøvrigt faaet sin Uddannelse saavel i Ind- som Udlandet.

SØNDERBORG BRØDFABRIK blev grundlagt i 1913 af Bagermestrene J. Hansen og H. Langelo, og blev nærmest startet med Henblik paa Afsætning til den daværende store Garnison, som fik alt sit Brød fra Flensborg. Fabrikken kom ogsaa godt i Gang, men efter Krigen, da Garnisonen forlod Byen, gik det noget tilbage. Det lykkedes dog hurtigt at tilpasse Virksomheden til de ændrede Forhold og siden har den været i en ny glædelig Udvikling. Før Krigen blev der bagt ca. 15 Sække Mel om Dagen, under Krigen var man oppe paa 40 Sække om Dagen. Dengang bagte man Franskbrød, Sigtebrød, Rundstykker og forskellige Slags Tvebakker. Fabrikken har nu to store Dobbeltovne og beskæftiger 6 Mennesker.

I 1921 afgik Bagermester Langelo ved Døden. J. Hansen og Enkefru Langelo fører Virksomheden videre.

MINERALVANDSFABRIKKEN CHR. P. JØRGENSEN blev grundlagt i 1905. Chr. P. Jørgensen havde været beskæftiget ved Mineralvandsfabrikken paa Eksportbryggeriet. Fabrikken beskæftiger i Sommermaanederne gennemgaaende 7—8 Mand. I 1921 blev Virksomheden overtaget af Jørgen Jørgensen fra Kær.

Der fremstilles alle Sorter Mineralvand, t. Eks. Apollinaris. Citronvand og blandet Frugt-Vand. Fabrikken vil i Sommerens Løb blive udvidet betydeligt, saaledes at den kan fremstille 4—5000 Flasker Mineralvand om Dagen.

Fabrikken ligger i Perlegade Nr. 28.

GEORG NIELSENS MASKINFABRIK blev startet i 1909. og begyndte Virksomheden i St. Jørgensgade. I 1911 blev Foretagendet flyttet til Jernbanegade 25 a, hvor det nu findes. Fabrikken begyndte med et Par Mand, men beskæftiger nu en halv Snes. Det er ganske særlig Dele til Centralvarmeanlæg, som fabrikeres, men man fremstiller ogsaa mange andre Ting i Maskinbranchen. Ved Siden af Fabrikken drives en omfattende Centralvarme- og Sanitetsanlægsforretning.

Indehaver er Fabrikant Georg Nielsen.

HANS THOMSENS CIGARFABRIK er grundlagt 1923 af Fabrikant Hans Thomsen som Specialfabrik for Cigarer. Den har sine Lokaler i egen Bygning, Kastanieallé 19, og er fuldstændig moderne indrettet og udstyret. Den beskæftiger ca. 50 Mand.

Det er allerede lykkedes at skaffe Fabrikaterne faste Aftagere over hele Sønderjylland.

A/S JENS BOISEN, Cigar-Fabrik, Cigaret-Import. Virksomheden er grundlagt i 1919 af Jens Boisen som Importforretning i Tobaksbranchen (Jens Boisens Cigar- og Tobaksimport). Efterhaanden paabegyndte og udvidede denne egen Fabrikation af Cigarer, og denne Gren af Virksomheden beskæftiger allerede nu en Snes Mand til Stadighed.

1. Juli 1923 overgik Virksomheden til et Aktieselskab med Grundlæggeren som administrerende Direktør. Bestyrelsen bestaar af Fabrikant P. Knarhøj, Grosserer Hermann Bech og Direktøren.

EJNAR JENSENS CIGARFABRIK blev startet i 1922 og begyndte under smaa Forhold, men blev meget hurtigt betydeligt udvidet, saaledes at Fabrikken nu beskæftiger 18 Mand. Indehaveren, Ejnar Jensen, er selv Fagmand og har som saadan forstaaet at føre Foretagendet ind i de rette Baner.

ALSISK HØNNING- OG SIRUPSFABRIK. Fabrikation af Honning, Sirup, Marcipan og Marmelade. Virksomheden er grundlagt 1. Oktober 1919 af Fabrikanterne R. Pausch og Hans Nielsen; den var oprindelig baseret paa Fabrikation af Honning og Sirup med Salg i Sønderjylland for Øje; men Omsætningen voksede hurtigt, saa at der maatte udvides, idet samtidig Fabrikationen af Marcipan og Marmelade optoges.

Fabrikant Nielsen varetager den merkantile Ledelse og Fabrikant Pausch den tekniske.

A/S CIMBRIA, SUKKERVARE- & DRAGEEFABRIK er grundlagt i 1922 som Aktieselskab. De store og lyse Fabriksrum er udstyrede med moderne Specialmaskiner.

Virksomheden er Byens eneste paa sit Omraade, og ledes af Direktor H. Knarhøj.

SØNDERBORG DAMPVASKERI blev aabnet i 1904 af Ingeniør Frederik Nielsen, som ejede det indtil 1920, da det overtoges af Peter Meder. Vaskeriet, der siden Starten har været forbundet med en Badeanstalt, beskæftigede i den tyske Tid, mens Marinen laa i Byen, henved 16 Arbejdere. Da Peter Meder overtog Virksomheden indtraadte der en vanskelig Tid ved den haarde Konkurrence sydfra, men nu er man heldigvis kommen ud over denne, saaledes at Vaskeriet er i en god og tilfredsstillende Udvikling. I Løbet af de sidste Aar er det bleven helt igennem moderniseret. Ialt er der bleven anskaffet 16 nye Maskiner, hvoraf sidst en stor Damptrulle. Som Følge af Vaskeriets stærke Udvikling har man maattet nedlægge Badeanstalten. I de Lokaler, der har været benyttet af denne, er der indrettet en Sorterings- og Pakningsafafdeling.

Virksomheden beskæftiger nu 20 Arbejdere, Mænd og Kvinder.

ANDREAS BARTRAM, Trælasthandel, Høvleri og Saveri. Virksomheden er anlagt i 1914 af den nuværende Indehaver, Andreas Bartram. Paa Savskæreriet beskæftiges et betydeligt Antal Arbejdere. Foretagendet er det største paa sit Omraade her i Amtet.

H. WILLESENS TRÆVAREFABRIK ligger i Høruphav. Den blev grundlagt 1876 af J. J. Eskesen og overtoges i 1891 af den nuværende Ejer, H. Willesen, som har oparbejdet Foretagendet til en ganske anselig Størrelse. Der forarbejdes særlig Bygningstræ og Drittelstave til Smørtræer etc. Hele Aaret rundt beskæftiges der 30 Mand i Foretagendet.

Af Foretagender, der delvis vil kunne henregnes under Industrien, skal til Slut endnu nævnes. — Special-Frembringelserne anføres i Parentes:

Maskinfabr. Chr. Nielsen, Tandslet (Elektr. Ajlepumper).

Maskinfabr. Holger Jensen, Stevning (Tærskeværker).

Maskinfabr. A. Clausen, V. Sottrup (Brændselssave).

Maskinfabr. Math. Jensen, Vollerup (Kværne, Brændehuggemaskiner).

Maskinfabr. Berg, Lysabild (Radrensere, Roeoptagningsmaskiner, elektr. Ajlepumper).

Maskinfabr. Chr. Bjerring, Ulkebøl.

Maskinfabr. J. Grau, V. Sottrup.

Maskinfabr. P. Duus, Guderup.

Maskinfabr. C. Ohlsen, Hundslev.

Maskinfabr. J. Nielsen, Havnbjerg.

Kildeskrifter.

Johannes von Schröder: Topographie des Herzogthums Schleswig I-II (1837). „Heimatblätter" (1914 og 1921). Sønderjyske Aarbøger (1891). „Skandinavisk Folkemagasin" (Aargang 1864). Artiklerne „Ruinerne af den sønderskudte Dybbøl Mølle" og „Dybbøl Mølle og dens Møller," E. Duus: Topographisch-historische Darstellung der Halbinsel Sundewitt (1835). Edv. Erslew: „Den danske Stat" (1855). W. Schwanenflügel: Det tekniske Fremskridt i det nittende Aarhundrede" (1919). Anker Kirkeby og Erik Schack: Sønderjylland som det er (1920). Opfindelsernes Bog (1877 og 1912) I. P. Trap: Statistisk-topografisk Behandling af Hertugdømmet Slesvig (1864). Cordt Trap: Danmarks Statistik i Udtog [Haandværk og Industri] (1923).

Indholdsfortegnelse.

	Side
Haandværket i Sønderborg Amt	5
Skomagerlauget	15
Bagerhaandværket	19
Rebslagerlauget	27
Smedehaandværket	33
Et nedlagt Haandværk	39
Murersvendenes Laug	47
Andre Haandværk	51
Industriens Udvikling i Sønderborg Amt	57
Skibsbyggeriet	59
Mølle-Industrien	67
Teglværks-Industrien	77
Sønderborg-Blegen	83
Da der blev lavet „Klipfisk“ i Sønderborg	87
Bryggerier og Brænderier	89
Farverier og Spinderier	91
Andre industrielle Foretagender	93
Industrien i vore Dage	95